

О. Я. САВЧЕНКО

ЧИТАНКА

4

Частина перша

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Лист Міністерства освіти і науки України № 1/11-422 від 03.02.2004)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Художник *В. І. Анікін*

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— візьми до уваги

— прочитай правильно

— з'ясуй значення слів

— прочитай, подумай

Права авторів та видавничі права ДСВ «Освіта» захищені Законом України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. (зі змінами від 11.07.2001 р.).

Друковане копіювання книги або її частини, будь-які інші контрафактні видання тягнуть за собою відповідальність згідно зі ст.52 цього Закону.

Савченко О. Я.

С13 Читанка: Підруч. для 4 кл.— К.: Освіта, 2004.—
Ч. I.— 159 с.— ISBN 966-04-0543-X.

ББК 81.2УКР-93

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Любий друже!

На уроках читання у попередніх класах ти ознайомився з творчістю багатьох українських і зарубіжних письменників. У цій книзі ти прочитаєш твори уже відомих тобі авторів, а також відкриєш для себе нові імена, нові жанри усної народної творчості.

Працюючи з «Читанкою», ти пригадаєш і повториш найважливіше з того, що вивчив у 2 і 3 класах. Читуючи, звертай увагу на особливості змісту та будови творів, засоби художньої виразності. У разі потреби звертайся до «Короткого словничка читача», вміщеного наприкінці підручника.

У добру путь!

Рости книголюбом!

Чи можеш ти сказати про себе: «Я — книголюб»?
Давай поміркуємо.

Ти цікавишся книгами? Читаєш не лише підручники? Радієш, коли тобі дарують книгу? Охоче ходиш до бібліотеки? Мабуть, у тебе вже є своя маленька бібліотека, бодай на одній полиці? Хоч на одне з цих запитань ти, певно, відповіси «так». Отже, книга вже стала частиною твого життя.

А чи замислювався ти коли-небудь над тим, що являє собою книга? Чому на світі так багато різних книг? Хто їх створює? Чим вони подібні? Як знайти у книжковому морі потрібну?

Відповіді на ці та інші запитання ти знайдеш у цьому розділі. Він відкриє тобі чимало нового про чудовий винахід людства — к н и г у.

ДО ШКОЛИ

Так сонячно-ясно довкола,
і тануть хмаринки вгорі.

До школи,

до школи,

до школи

сьогодні ідуть школярі.

Врожайми ниви достигли,
багрець променіє з дібров.

До книги,

до книги,

до книги

душа поривається знов.

Дозріли калинові гронця,
над ними ясніє блакить.

До сонця,

до сонця,

до сонця,

як спів, наша мрія летить.

Відколи, скажіть нам, відколи
цей вересень з нами рідня?

До школи,

до школи,

до школи

ведуть нас дороги щодня.

Микола Сингаївський

Який настрій передано у вірші? Які картини виникають у твоїй уяві, коли ти його читаєш?

Поміркуй, чому у вірші повторюються слова *школа, книга, сонце*. Як вони пов'язані між собою?

Як ти розумієш значення виразу *багрець променіє з дібров*?

З якою метою ужив його автор?

Прочитай вірш піднесено, радісно.

Вивчи вірш напам'ять.

ЯКІ КНИГИ ТИ ЧИТАЄШ ?

У світі існує безліч різних книг. І постійно видруковують все нові й нові. Чому так багато книг потрібно людям?

Різні книги по-різному служать людям: одні — навчають, другі — розважають, треті — допомагають знайти потрібну інформацію. В одних книгах можна прочитати про минуле, а в інших — про майбутнє. Ця книга розкриває світ природи, а ця — розповідає про космічні мандрівки. Скільки у людей потреб — стільки й різних книг.

Ми знайомимося з книгами ще задовго до школи і не розлучаємося з ними впродовж усього життя.

Доповни речення: *Книги, за якими я вчуся, це — ...; Книги, які допомагають знайти відповіді на запитання «Як?», «Чому?», «Звідки?», «Коли?», це — ...; Книги, які я читаю на дозвіллі, це — ...*

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Прочитайте подані далі уривки з різних текстів. Порівняйте їх зміст з назвами книг, обкладинки яких ви бачите на малюнку. Спробуйте визначити, з яких книг узято наведені тексти. Доведіть свою думку.

1. **Столиця** — це давнє слов'янське слово. Походить воно від слова **стіл** — так у Київській Русі звався трон, престол. Отже, **столиця** — це місце, де перебував князь, тобто місце зі столом. Очевидно, що слово **стіл** утворилося від дієслова **стелити** у прадавні часи, коли вождь племені на зібраннях сидів чи стояв на спеціальній підстилці зі шкур або килимів.

2. Перш ніж увімкнути електричний прилад, пильно оглянь його. Переконайся, що він справний:

штепсельна вилка не розладнана, на ній немає крапель води, прб́від неоголений тощо.

3. Який співець, поет, який письменник уперше слово в́гадав — іменник?

Іменник! Він узяв собі на плечі велике діло — визначати речі...

4. **Кобза** [ко́бза] — струнний щипковий музичний інструмент.

Вітер віє-повіває,
по полю гуляє.
На могилі кобзар сидить
та на кобзі грає.

Тарас Шевченко

Загадки

Завжди мовчить, а розуму навчить.

Кожен скільки хоче бере, а іншим все залишається.

З ЧОГО СКЛАДАЄТЬСЯ КНИГА?

Візьми у руки «Читанку» і розглянь її. Чим вона розпочинається?

Насамперед ти бачиш **обкладинку**. Це обличчя (або одяг) книги, це те, що зовні вирізняє її з-поміж інших видань. Нерідко саме завдяки обкладинці читач вирішує — зацікавить його книга чи ні.

Розглянь обкладинку «Читанки». Яка вона на дотик — цупка чи м'яка? З чого зроблена? Обкладинка з цупкого матеріалу (картону тощо) називається **палітуркою**. Про що розповідає обкладинка? Чи подобається тобі малюнок на ній?

Коли перегорнеш обкладинку, побачиш аркуш паперу, що з'єднує її із сторінками, — **форзац**. Це слово запозичене з німецької мови. У перекладі означає «сторінки, які йдуть перед текстом». Форзаців — два. Часом це просто білий папір. А у «Читанці» на першому форзаці вміщено малюнок, що розповідає про створення книги, а на другому, в кінці підручника, зображено бібліотеку.

Розглянь наступні сторінки — титульну сторінку та її зворот. Про що ти дізнався? Що означають умовні позначення?

Часто на одній з перших сторінок книги вміщують звернення до читача. У «Читанці» ти також знайдеш його.

Місце, де зшиті сторінки книги, а також частина обкладинки, що його закриває, називається **корінцем**.

Прочитай текст на с. 4. На що ти звернув увагу?

Читанка відкривається Державним Гімном України. Це символ нашої держави, урочиста пісня. Понад століття тому її написали поет Павло Чубинський та композитор Михайло Вербицький. У 2003 році Верховна Рада України затвердила цю пісню як Державний Гімн. Його має знати і шанувати кожен громадянин нашої держави.

Основна частина «Читанки» — це **сторінки** з текстом. Де надруковано номер сторінки? Скільки всього сторінок у цій книзі?

Завершує книгу **зміст** — перелік назв розділів і творів. За допомогою змісту легко знайти потрібний розділ чи твір.

Коли береш до рук книгу, обов'язково переглянь її зміст. Він дасть тобі загальне уявлення про видання.

З яких частин складається кожна книга?

Будьте дослідниками! Візьміть один з підручників. Уважно розгляньте його. Підготуйтеся розповісти про всі його складові частини.

Розгляньте вдома кілька книг. Поміркуйте, чим подібні і чим різняться їх обкладинки, корінці, зміст.

ХТО СТВОРЮЄ КНИГУ?

Розглянь уважно малюнок на форзаці «Читанки». Як народжується книга? Який шлях вона проходить, перш ніж потрапити до рук читача? Що нового ти дізнався? Які нові слова запам'ятав?

Зверни увагу, скільки людей різних професій працюють над створенням підручника! Рукопис майбутньої

книги, який створює **автор**, поліпшують та упорядковують **редактори**: літературний, художній, технічний.

Велику роль у створенні книги відіграє **художник**. Не можна навіть уявити собі дитячу книгу без малюнків. Саме художник допомагає читачу краще сприйняти текст, уявити прочитане, робить книгу красивою.

Переглянь малюнки, вміщені у цьому розділі. Які вони за змістом, розміром, де розміщені? Читаючи, обов'язково звертай увагу на ілюстрації, порівнюй їх із змістом твору.

Що ще ти хотів би дізнатися про створення книг?

ЯК ЧИТАЮТЬ КНИГИ?

Люди читають книги по-різному. Одні швидко, другі — повільно, а треті так швидко, ніби «ковтають» сторінки.

Швидкість читання значною мірою залежить від того, що і з якою метою ми читаємо. Скажімо, підручник з математики і збірку казок ти, очевидно, читаєш по-різному. Текст задачі, наприклад, треба прочитати не поспішаючи, кілька разів, щоб зрозуміти кожне слово, запам'ятати дані, розібратися у змісті запитання. Без цього задачу не розв'яжеш. Казку ж ти читаєш зовсім по-іншому. Захоплено спостерігаючи за перебігом подій, намагаєшся якнайшвидше дізнатися, що трапиться з героями далі, сумуєш і радієш разом з ними.

Є такі книги, які взагалі не треба читати від початку до кінця. Це **словники, довідники, енциклопедії**. Тут читач шукає лише те, що його зараз цікавить: як пишеться слово, де знаходиться місто, коли народився письменник тощо.

Читачі журналів і газет, як правило, вибирають для читання ті статті, що їх найбільше зацікавили.

ЯК ЧИТАТИ «ЧИТАНКУ»?

Хороший читач не лише швидко схоплює зміст твору, — він хоче його зрозуміти. Тому читай **вдумливо, зосереджено, намагайся уявити прочитане.**

Зрозуміти текст допомагають заголовки і виділені слова. Ніколи не обминай запитань, вміщених після тексту. Шукаючи на них відповіді, ти краще зрозумієш прочитане.

Якщо у тексті є слова, позначені значком «*», відразу знайди їх пояснення, а лише потім читай далі.

І ще важливо, щоб жоден твір не залишив тебе байдужим. Адже гарний читач сприймає прочитане розумом і серцем.

Попрацюйте разом! Прочитайте слова у лівому і правому стовпчиках. Встановіть між ними зв'язок. Утворіть словосполучення.

прочитати	журнал
розглянути	поезії
погортати	газета
вивчити	підручник
проаналізувати	збірка оповідань
відповісти на запитання	казки
знайти визначення	довідник

РОЗУМНІ І ВІРНІ ДРУЗИ

Існує вираз: «Скажи мені, хто твій друг, і я скажу, хто ти». Так само можна сказати: «Скажи мені, що ти читаєш, і я скажу, хто ти».

Людина, яка любить і вміє читати, — щаслива людина. Круг неї завжди багато розумних, добрих і вірних друзів. Ці друзі — книги...

Читайте не поспішаючи, щоб не втратити жодної краплі дорогоцінного змісту книг. Людина, що «ковтає» книги, схожа на мандрівника, який знайомиться з країною з вікна вагона.

Привчайтесь читати повільно, все вбираючи в себе, обдумуючи, уявляючи самого себе в гущі тих подій і обставин, що ними сповнена книга, стаючи немовби безпосереднім їх свідком і навіть учасником. Лише тоді перед вами відкриється створений письменником великий чарівний світ.

Кажуть, що є діти, які не полюбляють описів природи і часом обминають їх у книгах. Але в кожній білинці, в кожній квіточці, в кожному листочку, в кожній співучій пташці, в хмарах, у вітрах, у глибині прозорих річок — всюди таїться багато цікавого. Візьміть будь-який хороший визначник рослин — і ви дізнаєтеся про кожне дерево чи про польову квітку багато дивовижних, а іноді навіть казкових речей. Про цілющу силу рослин, про те, як вгвінчується в землю насінина, як повертається листя за сонцем, як розумно розподілено його на гілках, як поводяться різні рослини перед дощем.

Читайте, але вмійте стримувати себе, якщо цікава книга відволікає вас від навчання, від роботи. Одна школярочка розпачливо пише про це: «Як мені бути, що мені робити? Коли я починаю читати книжку, то не можу одірватися від неї, все читаю, читаю, поки не захочеться спати. Коли ж у цей день мені треба готувати уроки, то я через цю книжку навіть не заглядаю в підручник».

Я добре розумію стан цієї дівчинки. Але ж вона му- сить пам'ятати, що людина, яка володіє знанням, має від книг набагато більше користі і втіхи, ніж людина малоосвічена...

Читайте! Хай не буде у вас жодного дня, щоб ви не прочитали бодай однієї сторінки з нової книги.

За Костянтином Паустовським

Дорогоцінного, безпосереднім, вгвінчується.

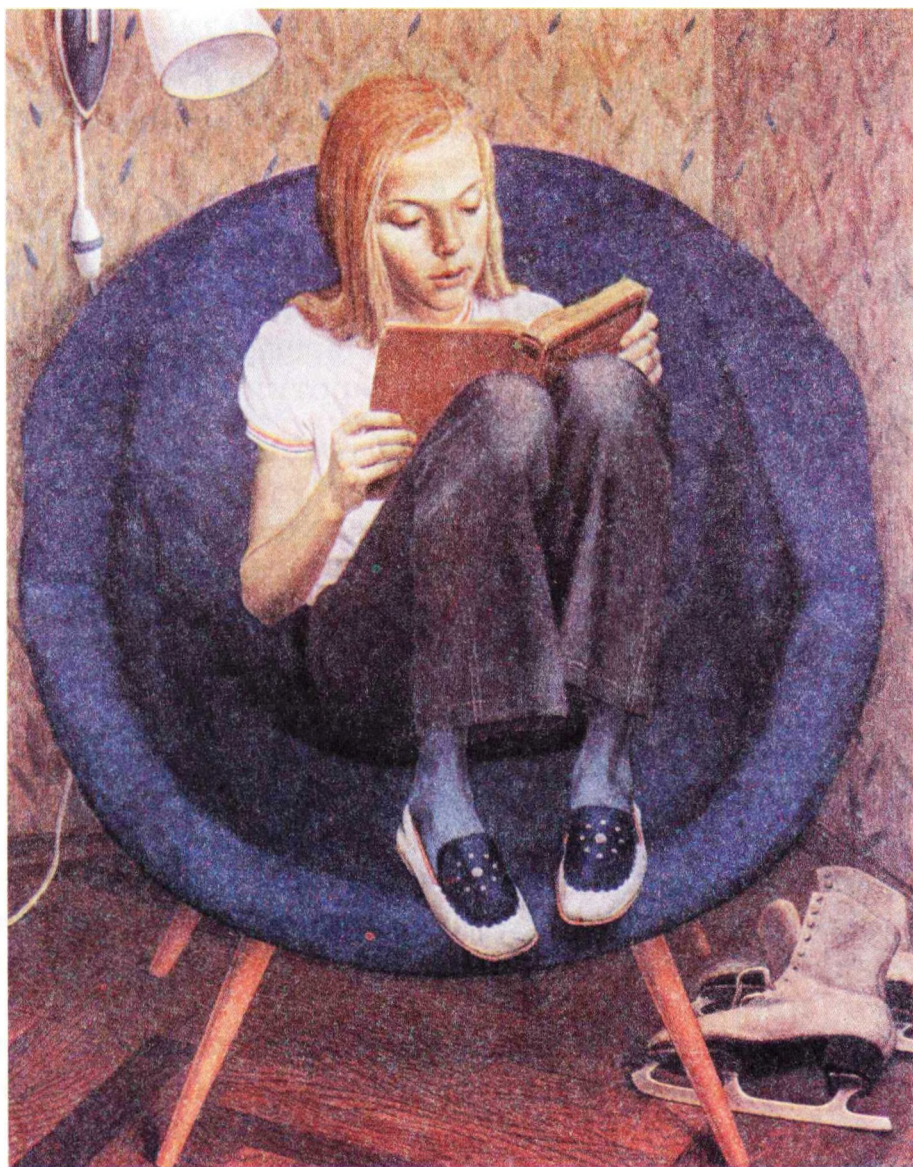

Прочитай текст мовчки. Підготуйся розповісти про поради автора читачам.

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Поясніть значення виді- лених виразів.

Визначте головну думку кожного абзацу. Чи погоджуєтеся ви з назвою твору?

Х т о ч и т а є ш в и д ш е? Знайдіть найбільший за обсягом абзац. Скільки разів у ньому трапляється слово *книга*?

В. Хабаров. Портрет дівчинки

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Розгляньте картину В. Хабарова «Портрет дівчинки». Хто передусім привертає вашу увагу?

Де розмістив художник героїню? Якою вона зображена?

З чого видно, що дівчинка захоплена читанням?

Що ще зображено на картині? Які кольори переважають?

Складіть розповідь за картиною.

Прислів'я

З ручаїв — ріки, з книжок — знання.
Розум без книги, як птах без крил.
Книга не пряник, а дітей до себе манить.

ЗАВІТАЙ ДО БІБЛІОТЕКИ!

Пригадай «бібліотечні» слова, з якими ти ознайомився у третьому класі: *бібліотека, абонемент, каталог, читальний зал*. Перевір, чи правильно розумієш їх значення, за «Коротким словничком читача».

Ось ти увійшов до бібліотеки.

Книги, книги на полицях.
Завше тихо поміж книг.
Та яку ти не розгорнеш —
щось цікаве в кожній з них...

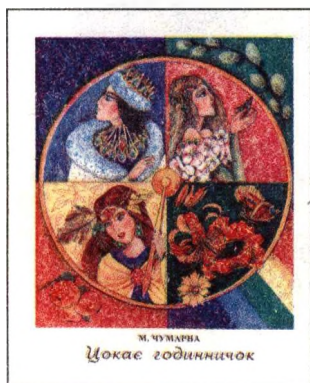
Юлій Ванаг

А як знайти потрібну книгу? Якщо знаєш прізвище автора, тобі допоможе **алфавітний каталог**, — в ньому зазначено всі книги, що є в бібліотеці. Варто також скористатися **тематичними покажчиками** — списками книг з різних тем, які бібліотекарі рекомендують прочитати. Скажімо, про спорт, світ тварин, шкільні справи, пригоди.

Вибрати книгу тобі допоможе **анотація**. Це короткий опис книги, який вміщено на її початку чи наприкінці.

Прочитай анотацію до нової книги Марії Чумарної «Цокає годинничок».

«Книжка «Цокає годинничок» — захоплююча мандрівка у світ українського звичаєвого* календаря. Вона насичена віршами, загадками, прислів'ями, народними іграми, розповідає про життя рослин, тварин, людей у різні пори року.

Книжку адресовано дітям молодшого та середнього шкільного віку, вчителям для використання на уроках мови, природознавства, літератури».

З в и ч а ё в и й — тут: народний.

П о п р а ц ю й т е п а р а м и! Запитайте один в одного про значення виділених слів.

Підготуй вдома анотацію на книжку, яку ти порадиш прочитати своїм однокласникам.

СУПЕРЕЧКА ДВОХ КНИГ

На бібліотечній полиці стояли поряд дві книги. Одна в шкіряній палітурці, назва написана золотими літерами. Це книга про Великого Завойовника. Інша — в тоненькій сіренькій обкладинці. Це книга про Плугатаря й Сівача.

Каже книга про Завойовника:

— Люди стають розумними тільки тому, що читають мене. Якби не було Завойовників, не було б Могутності й Слави.

Книга про Плугатаря й Сівача питає:

— А де ж той Завойовник, що ти про нього розповідаєш? Про якого саме Завойовника в тобі написано?

— Він пройшов увесь світ. Перед ним тремтіли народи. Він спалив тисячу міст, підкорив сто народів.

— І де ж він зараз?

Книга про Великого Завойовника мовчала.

— А я знаю, де твій Завойовник,— сказала книга про Плугатаря й Сівача.— Його поглинула безвість. А мої — Плугатар і Сівач — живуть вічно.

Василь Сухомлинський

Шкіряній палітурці, Завойовника, обкладинці.

Поміркуй, чому Плугатар і Сівач живуть вічно.

Перевір за «Коротким словничком читача», чи правильно ти розумієш значення слів *обкладинка* і *палітурка*.

ЦІКАВО ЗНАТИ!

Першою бібліотекою в Україні була бібліотека при Київському Софійському соборі, заснована 1037 року київським князем Ярославом Мудрим. У ній зберігалось понад 850 томів рукописних творів.

* * *

Першою друкованою книгою в Україні вважають «Апостол», який першодрукар Іван Федоров виготовив у Львові 1574 року. У Львівському музеї мистецтва давньої української книги зберігаються друкарський верстат і палітурний прес XVII століття.

* * *

Перша в Україні спеціалізована бібліотека для дітей була заснована 1909 року в Києві бібліотекарем-педагогом Дорою Доброю (сьогодні це Київська обласна бібліотека для дітей).

Державна бібліотека України для дітей — скарбниця дитячої літератури — заснована 1967 року. Зараз у ній міститься майже 500 тисяч примірників книг.

ТВОЯ БІБЛІОТЕЧКА

Важко знайти сім'ю, в якій не було б книжок, бодай невеличкої домашньої бібліотечки. А якщо в домі є діти, то, ясна річ, має бути і невелике «дитяче відділення» — одна-дві полицки, а то й окрема шафа.

Бібліотека, хай і домашня, створюється не за один день. І не за один рік. Вам дарують книжки родичі, батьки, товариші. Купуєте в книгарнях. А буває, батько чи мати або старші брати і сестри привезуть хорошу книжку з іншого міста.

Ну, а коли вже є вдома кілька книжечок, їм необхідно виділити спеціальне місце у шафі або полицку.

Радимо ставити книжки не абияк, а у певному порядку. Окремо — художні (вірші, казки, оповідання, повісті), окремо — науково-пізнавальні (про природу, техніку, тварин тощо). І в кожному з цих підрозділів

зручно розставити книжки за абеткою. Приміром, спочатку поставимо твори Андерсена, Білоуса, Близнеця, а далі — Вишні, Воронька, Гончара, Гуцала і т. д.

У кожного з вас є книжки, які особливо подобаються. Одному до вподоби казки, другому — твори про війну, сміливих людей, третій полюбає веселі вірші та оповідання. Ясна річ, що улюблених книжок і на полиці у вас вдома буде більше. І все ж радимо пам'ятати: бібліотечка має бути різноманітною.

Добре, коли під рукою будуть і словники, і збірники загадок, приказок, прислів'їв, народних пісень. І вся ця довідкова частина бібліотечки теж зберігається разом. Це дуже зручно.

І ще кілька порад власникам домашніх бібліотечок.

Під час користування книгою не слід робити поміток на її сторінках, загинати по корінцю. І від загинання самих сторінок книжка також псується. Краще користуватися спеціальною закладинкою чи листівкою. Не слід вкладати між сторінками зайві предмети.

Пам'ятайте, що пил, сирість і волога — запеклі ворогі книги. Тому не рідше двох разів на рік книжки треба протирати сухою ганчіркою або чистити пилососом.

Згубно діє на книжку і сонячне проміння: вицвітають, блякнуть текст, малюнки, руйнується папір. Не забувайте про це.

Якщо з якоїсь причини книжки намокли, їх треба одразу висушити. Для цього між мокрими сторінками добре покласти аркушки паперу — вони вберуть вологу. Потім доцільно просушити книжки на повітрі. Для цього їх ставлять відкритими віялом. Згодом висушені сторінки треба вирівняти: випрасувати їх через папір теплою праскою.

На полиці книжки мають стояти вільно, щоб залишалося місце для проникнення повітря.

За Олександром Єфімовим

Абіяк, довідкова, загинання, проникнення.

Які поради щодо вибору і розміщення книг дає автор? Як треба доглядати за книгами?

По працюйте разом! Складіть правила домашнього бібліотекаря.

Знайдіть у тексті абзаци, в яких ужито такі вирази: *має бути різноманітною; спеціальною закладинкою; одразу висушити.*

ПРО КНИЖКУ

Дбайливо
тонесеньку книжку
гортаю.

Рядок за рядочком
квапливо читаю.

Багато про що
я довідаюсь з книжки:
про лева, жирафа,
ведмедя та мишку.

Про гори круті
та бурхливі ріки,
про джунглі густі
та пустелі великі.

Про синіх китів,
про акул і дельфінів,
про хижих касаток
і добрих пінгвінів.

Про північ,
про південь
читаю невпинно,
про ближні країни,
й далекі країни.

Гортаю,
гортаю сторінки,
мов диво, —
весь світ в собі книжка
вмістила дбайливо.

Нузет Умеров

З кримськотатарської
переклала *Ольга Тимохіна*

 Які рядки вірша свідчать про те, що його автор — книголюб? Що його цікавить? Як він ставиться до книжки? Прочитай. Про що подобається читати тобі?

ПІСЕНЬКА ЮНИХ ЧИТАЧІВ

Дружба з книгою — це свято,
не було б його у нас,
ми не знали б так багато
про новий і давній час...

Книги дружать з дітворою,
полюби їх у житті —
і улюблені герої
будуть друзями в путі.

Сторінки книжок завітних
всіх нас доброго навчать —
працювати, і учитись,
і Вітчизну шанувать.

Сергій Михалков

 Поміркуйте разом! Поміркуйте над змістом виділеного рядка. Підготуйте розповідь про книги, якими ви захоплюєтеся.

ЗОЛОТА ХВИЛИНА

У великій книзі на столі
прочитала по складах Марина:
«Найдорожча всюди на землі
золота хвилина».

Ось Марина в матері пита:
Що таке хвилина золота?
Мама доню ніжно цілувала,
усміхнулась і отак сказала:

— Із хвилинок золотих, дитя,
все людське складається життя.
А тому їх марнувать не треба:
за хвилину хтось злетить у небо,

хтось ялинку чи кленок посадить,
щось корисне другові порадить.
І від цього на душі приємно,
бо живеш на світі не даремно.
Тож і ти, як виростеш, в житті
не марнуй хвилини золоті.

Марія Чепурна

Як ти розумієш назву вірша?

У яких рядках твору виражено його головну думку?

Знайди у вірші рими.

Підготуйся прочитати вірш уголос. Які рядки прочитаєш із запитальною, а які — із повчальною інтонацією?

**Бережіть книги, і вони віддячать вам добром
і мудрістю спілкування!**

Пригадайте, поміркуйте

- Як ви зрозуміли назву розділу?
- Чому так багато різних книг потрібно людям?
- Чим підручник відрізняється від словника?
- Які частини книги ви знаєте?
- Пригадайте, який шлях проходить рукопис, щоб стати книгою.
- Які нові слова увійшли у ваш словник?
- Як вибрати в бібліотеці потрібну книгу?
- Пригадайте загадки і прислів'я про книгу.
- Вдома знайдіть у «Короткому словничку читача» слова, що стосуються теми «Книга». Підготуйтеся розповісти про них у класі.

Усна народна творчість

Ти вже знаєш, що з давніх-давен народ складав казкі, пісні, загадки, прислів'я... Вони передавалися з вуст в уста, тому їх об'єднують назвою **усна народна творчість**. Це спільне надбання багатьох поколінь.

Переходячи від одного оповідача до іншого, тексти казок чи пісень зазнавали значних змін, хоч основна думка не змінювалася. Народ і досі продовжує вносити щось нове у добре відомі твори.

Письменники завжди збирали і записували народні казки, прислів'я, пісні, дотепні вислови. Завдяки цьому вони і дійшли до нашого часу.

Це було за царя Горошка,
коли людей було трошки.
Це було за царя Томка,
як була земля тонка...

ПОБУТОВІ КАЗКИ

Казка — наша улюблениця, адже в ній стільки цікавого! У 2 класі ти читав казки про тварин, у 3 — чарівні.

У цьому розділі ти прочитаєш **побутові казки**. Їх герої — люди, які діють в обставинах, близьких до справжнього життя. Але, потрапляючи у вигадані ситуації, вони виявляють надзвичайні якості: небачену хоробрість, дивовижний розум, нечувану жадібність тощо.

У казках завжди перемагають бідні, скривджені, але чесні, розумні і працьовиті герої. Показуючи це, народ ніби говорить, як треба жити насправді, за що боротися, до чого прагнути.

МУДРА ДІВЧИНА

Українська народна казка

Поміркуй, про що може йти мова у казці з такою назвою.

Було собі два брати — один убогий, а другий багатий. От багатий колись ізласкавився* над бідним, що не має той ні ложки молока дітям, та й дав йому дійну корову і каже:

— Потроху відробиш мені за неї.

Ну, бідний брат відробляв потроху, а далі тому багачеві шкода стало корови, він і каже вбогому братові:

— Віддай мені корову назад!

Той каже:

— Брате! Я ж тобі за неї відробив!

— Що ти там відробив, — як кіт наплакав тієї роботи було, а то таки корова! Віддай!

Бідному жалко стало своєї праці, не схотів віддати. Пішли вони позиватися* до пана.

Прийшли до пана. А пánові, ма́бу́ть, не схотілося роздумувати, хто з них правий, а хто ні, — то він і каже їм:

— Хто відгадає мою загадку, того й корова буде.

— Кажіть, пане!

— Слухайте: що є в світі ситні́ш, прудкі́ш, милі́ш над усе? Завтра прийдете, скажете.

Пішли брати. Багач іде додому та й думає собі:

— От дурниця, а не загадка! Що ж є ситні́ш над панські кабани, прудкі́ш над панські хорти, а милі́ш над гроші? Ге, моя корова буде!

Бідний прийшов додому, думав, думав та й зажурився. А в нього була дочка Маруся. Вона й питається:

— Чого ви, тату, зажурилися? Що пан казав?

— Та тут, дочко, таку пан загадку загадав, що я й не надумаю, що воно й є.

— А яка ж загадка, тату? — Маруся питає.

— Та така: що є в світі ситні́ш, прудкі́ш, милі́ш над усе?

— Е, тату, ситніш над усе — земля-мати, бо вона всіх годує й напуває; прудкіш над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш; а миліш над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

— Чи ба? — каже батько. — Адже й справді так! Так же я й панові казатиму.

Другого дня приходять обидва брати до пана. От пан їх і питає:

— Ану, відгадали?

— Відгадали, пане, — кажуть обидва.

От багатий зараз виступає, щоб собі попереду поспішить, та й каже:

— Ситніш, пане, над усе — ваші кабани, а прудкіш над усе — ваші хорти, а миліш над усе — гроші!

— Е, брешеш, брешеш! — каже пан. Тоді до вбогого:

— Ану, ти!

— Та що ж, пане, нема ситнішого, як земля-мати: вона всіх годує й напуває.

— Правда, правда! — каже пан. — Ну, а прудкіш що на світі?

— Прудкіш, пане, над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш.

— Так! Ну, а миліш? — питає він.

— А миліш над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

— Так, усе! — говорить пан. — Твоя корова. Тільки скажи мені, чи ти сам це повідгадував, чи тобі хто сказав?

— Та що ж, пане, — каже вбогий, — є в мене дочка Маруся, — так це вона мене так навчила.

Пан аж розсердився:

— Як це? Я такий розумний, а вона проста собі дівка та мої загадки повідгадувала! Стривай же! На тобі оцей десяток варених яєць та понеси їх своїй дочці: нехай вона посадить на них квочку, та щоб та квочка за одну ніч вилупила курчата, вигодувала, і щоб твоя дочка спекла їх на снідання, а ти, поки я встану, щоб приніс, бо я дождатиму. А не зробить, то буде лихо.

Іде сердешний батько додому та й плаче. Приходить, а дочка й питає його:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та як же мені, дб́чко, не плакати: ось пан дав тобі десяток варених яець та казав, щоб ти посадила на них квочку, та щоб вона за одну ніч вилупила й вигодувала курчата, а ти щоб спекла їх йому на снідання.

А дочка взяла горщечок каші та й каже:

— Понесіть, тату, оце панові та скажіть йому, — нехай він виоре землю, посіє цю кашу, і щоб вона виросла просом, поспіла на ниві, і щоб він просо скосив, змолотив і натовк пшона годувати ті курчата, що їм треба вилупитись з цих яець.

Приносить чоловік до пана ту кашу, віддає та й каже:

— Так і так дочка казала.

Пан дивився, дивився на ту кашу та взяв і віддав її собакам. Потім десь знайшов стеблинку льону, дає чоловікові й каже:

— Неси своїй дочці цей льон, та нехай вона його вимочить, висушить, поб'є, попряде й витче сто ліктів* полотна. А не зробить, то буде лихо.

Іде додому той чоловік і знов плаче. Зустрічає його дочка й каже:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та бач же чого! Ось пан дав тобі стеблинку льону, та щоб ти його вимочила, висушила, пом'яла, спряла і виткала сто ліктів полотна.

Маруся взяла ніж, пішла й вирізала найтоншу гілочку з дерева, дала батькові та й каже:

— Несіть до пана, нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку й днище, щоб було на чому прями цей льон.

Приносить чоловік панові ту гілочку й каже, що дочка загадала з неї зробити. Пан дививсь, дививсь, узяв та й покинув ту гілочку, а на думці собі: «Цю одуриш! Мабуть, вона не з таких, щоб одурити...» Потім думав, думав та й каже чоловікові:

— Піди та скажи своїй дочці: нехай вона прийде до

мене в гості, та так, щоб ні йшла, ні їхала; ні боса, ні взута; ні з гостинцем, ні без гостинця. А як вона цього не зробить, то буде лихо!

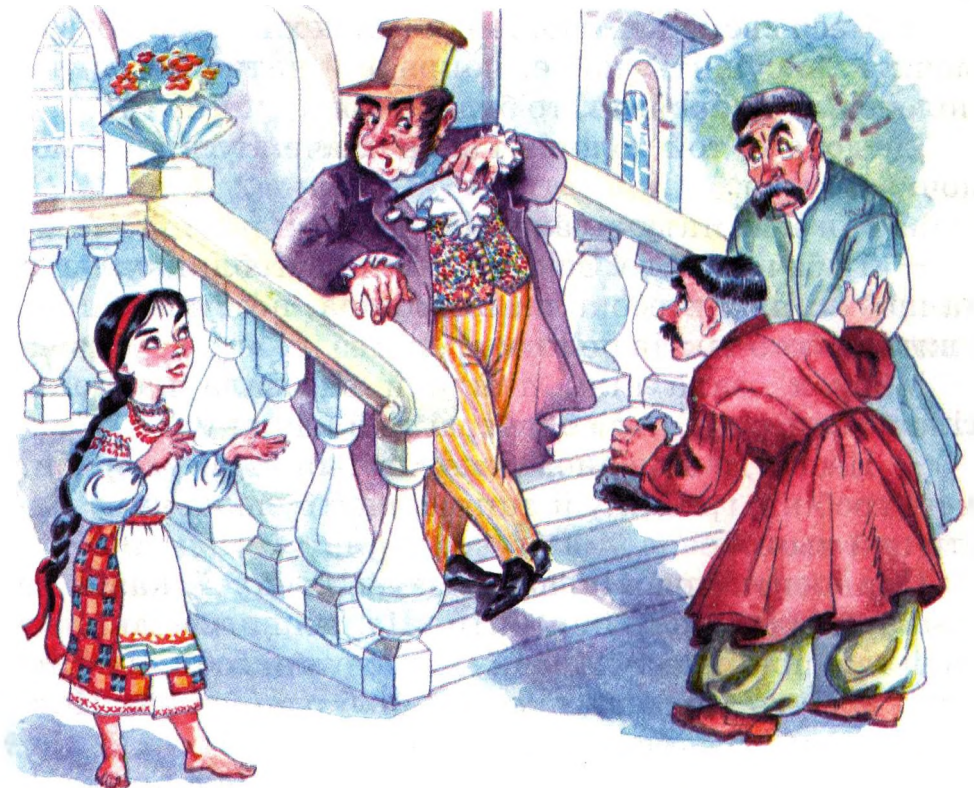
Іде знов батько, плачучи, додому. Прийшов та й каже дочці:

— Ну що, дочко, будемо робити? Пан загадав так і так.

І розказав їй усе. Маруся каже:

— Не журіться, тату,— все буде гаразд. Підіть купіть мені живого зайця.

Пішов батько, купив живого зайця. А Маруся одну ногу вбула в драний черевик, а друга боса. Тоді піймала горобця, взяла ґринджоли*, запрягла в них цапа. От узяла зайця під руку, горобця в руку, одну ногу поставила в санчата, а другою по шляху ступає — одну ногу цап везе, а другою йде. Приходить отак до пана в двір, а пан як побачив, що вона так іде, та й каже своїм слугам:

— Прицькуйте її собаками!

Ті як прицькували її собаками, а вона й випустила їм зайця. Собаки погнались за зайцем, а її покинули. Вона тоді прийшла до пана в світлицю, поздоровкалась та й каже:

— Ось вам, пане, гостинець. — Та й дає йому горобця. Пан тільки хотів його взяти, а він — пурх та й вилетів у відчинене вікно!

А на той час приходять двоє до пана судитися. От пан вийшов на рундúk* та й питає:

— Чого вам, люди добрі?

— Та от чого, пане: ночували ми обидва на полі, а як уранці повставали, то побачили, що моя кобила привела лоша, — один каже.

А другий чоловік каже:

— Ні, брехня, — моя! Розсудіть нас, пане!

От пан думав, думав та й каже:

— Приведіть сюди лоша й кобил: до якої лоша побіжить, — та й привела.

От привели, поставили запряжених кобил, а лоша пустили. А вони, ті два хазяїни, так засмикали те лоша, кожен до себе тягаючи, що воно вже не знає, куди йому бігти, — взяло та й побігло геть. Ну, ніхто не знає, що тут робити, як розсудити. А Маруся каже:

— Ви лоша прив'яжіть, а матерів повипрягайте та й пустіть — котра побіжить до лошати, то та й привела.

Зараз так і зробили. Пустили їх — так одна й побігла до лошати, а друга стоїть.

Тоді пан побачив, що нічого з дівчиною не поробить, і відпустив її.

І з л а с к á в и в с я — виявив співчуття.

П о з и в á т и с я — звертатися з позовом до суду; судитися.

Л і к о т ь — тут: старовинна міра довжини, приблизно півметра.

Г р и н д ж ó л и — сани.

Р у н д ú к — гáнок.

Назви дійових осіб казки. Де відбуваються події?

Перечитай казку. Скільки загадок відгадала Маруся?

Знайди і прочитай частину тексту, де йдеться про першу,

другу і третю загадки. Якою перед нами постає дівчина? А пан? Що схвалюється, а що засуджується у цій казці? **П о п р а ц ю й т е р а з о м!** Підготуйтеся прочитати казку в особах. Знайдіть у казці зачин, основну частину і кінцівку.

ПРИТЧІ

Притча — невелике усне оповідання повчального характеру про якусь життєву пригоду, що утверджує справедливість народної моралі.

БЕЗ ТРУДА НЕМА ПЛОДА

Народна притча

Якось один чоловік почастивав вовка хлібом.

— Ну й смачний! — похвалив вовк. А далі питає:

— А де ти його взяв?

— Та де взяв! Землю виорав...

— І все?

— Ні, потім посіяв жито...

— І вже маєш хліб?

— Та ні, — каже чоловік. — Почекав, поки жито зійшло, виросло, поспіло. Потім я його вижав, змолотив, намолов борошна, замісив тісто й аж тоді напик буханців.

— Що смачний хліб, то смачний, — сказав вовк. — Та скільки ж коло нього походити треба!

— Твоя правда, — сказав чоловік. — Клопоту багато. Але без труда нема плода.

Що послужило заголовком притчі? Як ти його розумієш? Чиї слова слід читати нетерпляче, а чиї — повільно, повчально?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Розіграйте сценку за прочитаним.

У ПРИГОДІ

Народна притча

Пішов раз лев на лови й зустрів мишку. Хотів її з'їсти, вже й лапою надушив. А мишка й каже йому:

— Ой, леве, могутній владарю! Не їж мене, змилуйся наді мною, бідною, маленькою мишкою! Я тобі за те в пригоді стану!

Засміявся лев:

— Ти мені в пригоді станеш? Якась нещасна мишка — мені, цареві над звірями, в пригоді можеш стати? В якій же це пригоді?

— А хто може тебе знати, — каже мишка. — Тільки благаю я тебе — зглянься* наді мною!..

Зглянувся лев, пустив мишку. Подякувала вона й побігла швиденько до своєї нірки.

Коли це, за яким часом, попався лев у тенета*. Б'ється, сердешний, борсається в тенетах, нічого не зробить — ще гірше заплутався в сітку. Аж де не взялась мишка — одну петельку перегризла, другу... Як заходилася*, то таку дірку в тенетах зробила, що й лев виліз! Тоді мишка й каже левові:

— А що, бачиш, і я, маленька мишка, тобі в пригоді стала!

— Бачу, — каже лев, — віддячила ти мені і навчила мене! Спасибі тобі. Я бачу, що добро, зроблене комусь, сторіцею* повертається.

Записала *Олена Пчілка*

З г л я н ь с я — змилуйся.

Т е н е т а — сітка для ловлі звірів.

З а х о д і л а с я — почала швидко робити.

С т о р і ц е ю — у багато разів більше.

Підготуйся прочитати притчу в особах. Знайди речення, у якому висловлено головну думку.

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Пригадайте твори, подібні до прочитаного за головною думкою.

Прислів'я

І від малої мурашки може бути велика користь.

БАТЬКОВІ ПОРАДИ

Народна притча

Жив в одному селі чоловік, і був у нього син. Якось батько й каже йому:

— Слухай, сину! Живи так, щоб ти мав у кожному селі хату, на кожний день нові чоботи і щоб тобі всі люди кланялися.

Задумався син над батьковими словами і питає:

— Як це, батьку, я можу поставити в кожному селі хату, купувати щодня нові чоботи і примусити всіх мені кланятися?

Засміявся старий і говорить:

— Дуже легко, синку! Матимеш у кожному селі доброго товариша — будеш мати і свою хату.

Щоб кожний день були нові чоботи, треба їх щовечора чистити, і на ранок вони будуть як нові.

І вставай, сину, рано — раніше від усіх — і йди на роботу. А йтимуть до праці люди, то всі будуть тобі кланятися і вітатися.

До чого батько привчав сина? Як про це сказано у тексті? Зверни увагу на виділені речення. Подумай, що в них передано. З якою інтонацією треба їх читати?

ЛЕГЕНДИ

Народні легенди — це невеликі за обсягом твори-розповіді. У них відбилися народні уявлення про створення світу, виникнення рослин, звірів, птахів, походження імен людей, назв міст, річок, озер, окремих місцевостей, про події минулого та видатних історичних діячів.

ЗВІДКИ ПІШЛО ПРИЗВИЩЕ ТА ІМ'Я БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Народна легенда

Батьків Богдана Хмельницького не знає і не бачив ніхто. А на горі, де зараз церква, жили собі дід з бабою. Біля них ріс густий-густий хміль. У діда і баби не було дітей, і вони по цьому журилися.

Якось ранком вийшов дід з хати, почув ніби дитячий голос. Дід почав пробирати руками хміль і пішов туди, звідки чув голос. У густому-прегустому хмелю він знайшов хлопчика. Дитина лежала перед ним, а в голові в неї сяяло сонце. Дід перехрестився, взяв дитину і поніс до хати, а сонце теж пішло за ним. Тільки дід увійшов у хату, як побачив, що стіни розступилися, і на місці старої хати вирости палати, і в усіх палатах ясно-ясно стало.

Дід і баба назвали цю дитину Богданом Хмельницьким. Це тому, що вони думали, що сам Бог їм послав цю дитину, а Хмельницький — тому, що знайшли хлопчика в хмелю.

Ріс Богдан не по днях, а по годинах... Скоро виріс, і до нього з усіх усюдин сходилися козаки, а він що скаже, то так ті козаки і слухають його. Богдан зі своїми козаками побудував церкву неподалік від своїх палат, а під церквою викопав льох^{*}, якими водив свої коні до Тясмина напувати, а як нападали на нього вороги, то він йшов з козаками у ті льох^{*}, а потім зненацька виходив звідти й перемагав ворогів. Сильною людиною був Богдан Хмельницький.

Л ь о х — тут: підземне сховище.

Прочитай текст мовчки. Підготуйся розповісти, як у легенді пояснюється походження прізвища та імені Богдана Хмельницького.

Про яке ставлення народу до Богдана Хмельницького свідчить цей твір? Доведи свою думку.

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Візьміть до уваги, що Богдан Хмельницький був славним гетьманом Війська Запорозького у XVII ст., водив козаків у військові походи, розбудував українську державу. Про нього складали пісні, легенди.

Чи є у вашій місцевості пам'ятник цій людині, вулиця, названа на його честь? Поміркуйте, чому народ звеличує героїв. Розгляньте малюнок. Яким зображено гетьмана?

НАРОДНІ ПІСНІ

Справжнім скарбом українського народу, його душею є **народні пісні**. У них оспівують усе, що важливе для кожної людини: працю, почуття любові, жалю, страждання, уславлення героїв.

Прочитай уголос давні українські народні пісні. Дотримуйся наспівної інтонації, намагайся передати почуття, настрої твору.

СТОЇТЬ ЯВІР НАД ВОДОЮ

Українська народна пісня

Стоїть явір над водою,
в воду похилився,
на козака пригбдонька:
козак зажурився.

Не хилися, явороньку,
ще ж ти зелененький.
Не журися, козаченьку,
ще ж ти молоденький!

Не рад явір хилитися —
вода корінь мие!
Не рад козак журитися,
та сёрденько ние.

Ой поїхав з України
козак молоденький —
оріхове сіделечко,
ще й кінь вороненький.

Ой поїхав на чужину
та там і загинув,
свою рідну Україну
навіки покинув.

Звелів собі насипати
високу могилу,
звелів собі посадити
червону калину:

«Будуть пташки прилітати,
калиноньку їсти,
будуть мені приносити
з України вісті!»

Про які часи ця пісня? Хто її герой? Що у ній оспівується?
Які рослини-символи українського народу згадуються
у пісні?

Які почуття слід передати, читаючи прохання козака?

П о м і р к у й т е р а з о м! Чому в пісні багато слів із
зменшувально-пестливими суфіксами?

Розгляньте малюнок. Яким зображено козака? З чого вид-
но, що *кінь вороненький* — його бойовий товариш?

КОТИВСЯ ВІНОЧОК ПО ПОЛЮ

Українська народна пісня

Котився віночок по полю,
да просився жёнчиків* додому:

«Ой додому, женчики, ходіте,
да мене у стодóлу* візьміте.

Нехай же я в стодолі спочину,
а восені знову на поле вилину.

Бо вже я дрібного дощичку напився,
вже ж я буйних вітриків начувся,

вже ж я од соненька напiкся,
од ясного місяця насвітився,
на яснії зіроньки надивився».

Ж е н ч и к и — жєнці.

С т о д ó л а — будівля для зберігання снопів, сїна.

Як ти думаєш, про яку працю селян розповідає ця пісня?

ОЙ СПІВАНОЧКИ МОЇ

Українська народна пісня

Ой співаночки мої,
гей, де ж я вас подію*?
Ой у лісі на траві,
гей, там я вас посію.

Ой підуть легіники*,
гей, та траву косити
та співаночки мої
всі в траві находити.

Ой будуть дівчаточка,
гей, на гриби ходити
та співаночки мої
всі в траві находити.

П о д і ю — подіну.

Л е г і н и к — від лєгінє — юнак.

Які почуття передано у пісні? Підготуйтеся прочитати її з відповідною інтонацією.

**Відкрий для себе прекрасний,
мелодійний світ українських пісень!**

НАРОДНІ УСМІШКИ

Народні усмішки — невеликі за розміром дотепні гумористичні твори, у яких висміюються негативні явища людського життя.

Чимало влучних і цікавих народних усмішок зібрав український письменник і педагог **Б о р и с Г р і н ч є н к о** (1863—1910). Він відомий як автор словника української мови, читанки «Рідне слово», «Української граматики», за якою вчилася не одне покоління дітей.

Прочитай усмішки, записані Борисом Грінченком.

СИН ТА МАТИ

- Сину, піди стовчи жита на кашу!
- Ох, мамо, дуже спина заболіла!
- Сину, іди снідати кашу!
- А де ж це, мамо, ложка велика?

ШВАЧКА

- Шиєш, дівонько?
- Шию.
- А поротимеш скоро?
- Ось тільки ниточку дошию.

НАПУВАННЯ

- Напував ти коня?
- Напував.
- А чого ж в нього морда суха?
- А води не достав.

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

Ти вже знаєш, що **прислів'я** та **приказки** — це короткі влучні образні вислови, часто римовані, в яких передано життєвий досвід народу. Недарма про них говорять: «Прислів'я вчить, як на світі жить».

Пригадай прислів'я про працю, знання, культуру спілкування, які читав у 3 класі.

Прочитай і поміркуй, якій темі присвячені прислів'я кожної групи. Що в них схвалюється і що засуджується?

Вивчи напам'ять 3—4 прислів'я.

* * *

Нащо й клад, якщо в сім'ї лад.

На сонці тепло, а біля матері добре.

Птах радіє весні, а дитя — матері.

Милуйся калиною, коли цвіте, а дитиною — коли росте.

* * *

Всяк правду знає, та не всяк про неї дбає.
Заздрощі добра не навчать.
Хліб-сіль їж, а правду ріж!
Згода буде, а незгода руйнує.
Берись дружно — не буде сутужно.
За праве діло стій сміло.
То не козак, що отаманом не хоче бути.
Не лише силою треба боротись, а й умінням.

* * *

Треба нахилитися, щоб з криниці води напитися.
Очам страшно, а руки зроблять.
Без діла сидіти, то можна одуріти.
Хто дбає, той і має.
Що вмить, того за поясом не носіть.
Як хочеш шить, то перш вузлика зав'яжи.
Не поговоривши з головою, не берись руками.
Землю красить сонце, а людину праця.

Будьте дослідниками! Знайдіть у збірках по 2—3 прислів'я про ставлення людей до знань та про людські стосунки.

СКОРОМОВКИ

Скоромовки — жартівливі вислови, складені із слів, важких для швидкого читання. Інколи скоромовку ще називають **чистомовкою**. А чому, як ти думаєш?

Скоромовку слід спочатку прочитати мовчки, потім уголос повільно, а далі — все швидше і швидше.

Навчись читати подані скоромовки. Тобі не одразу вдалося? Так, адже скоромовки ще називають **спотиканками**.

* * *

Зелен в'яз високий виріс.
В'язолаз на в'яза виліз.
Та зважай же, в'язолазе,
не скрути ж на в'язі в'язи!

* * *

У нашого діда капелюх не по-капелюхівськи.

* * *

Гайку́, гайку́, дай гриба́ і ба́бку,
сироїжку з добру діжку,
хрящика з ящика,
красноголовця з хлопця.

* * *

Всіх скоромовок не перескоромовиш,
не перевискоромовиш.

* * *

У нас надворі погода розмикропогодилася.

* * *

Був господар, був господар,
да й розгосподарився.

ЗАГАДКИ

У за́гадках коротко описуються якісь предмети, події, явища, які треба розпізнати за певною ознакою. Часто загадки мають форму питального речення.

Розгадування вимагає кмітливості, адже відгадка прихована. З давніх-давен відгадуванню загадок надавалося великого значення, бо вони розвивають уважність, мислення. Пригадай: у багатьох народних казках йдеться про випробування героїв через відгадування загадок.

* * *

Маленький хлопчик зліз на стовпчик,
одежі не носить, їсти не просить.

Личенько рябе.

Що воно таке?

Що росте без кореня?

Що біжить без повода?

Один баранець пасе тисячу овець.

Чорна корова весь світ поборола.

Що без леза та без зуба розтина міцного дуба?

Рукавом махнув — дерева нагнув.

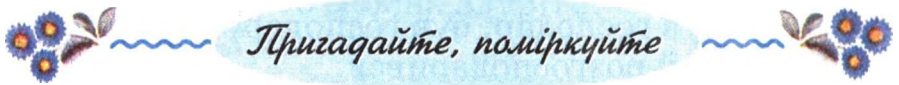
Мене просять і чекають, а як покажусь — утікають.

Під землею птиця кубло звила і яець нанесла.

В яким лісі нема листя?

У хатах прозорих всі вони живуть,
можеш ти їх бачить, та не можеш чуть.

Летить — пищить, сяде — мовчить.
Хто його вб'є, той свою кров пролле.

- Як ви розумієте назву розділу? Твори яких жанрів він охоплює?
- Пригадайте, які казки та притчі ви читали.
- Хто з казкових героїв відгадав загадку: *Що є ситніш, прудкіш, миліш над усе?*
- Який гостинець мудра дівчина принесла панові: а) курочку; б) горобця; в) зайця?
- Складіть прислів'я. Чого вони навчають?

Не говори, що знаєш,
Краще мовчати,
Добре того навчати,
Говори мало, слухай багато,
Не бери,
Хто говорить — сіє,

ніж брехати.
а думай ще більше.
де не поклав.
хто хоче все знати.
але знай, що говориш.
а хто слухає — жне.

- Перегляньте народні пісні. Що в них оспівується?
- Поміркуйте над загадкою: *Дуб-дуб-довговік, на ньому дванадцять гілляк, на кожній по чотири гнізда, а в кожному гнізді по сім яець, кожне має своє ім'я.* Що вам допомогло знайти відгадку?
- Пригадайте казки, прочитані у 2 і 3 класах. Про кого з героїв можна сказати прислів'ям *Чия відвага, того й перемога?*
- Проведіть у класі конкурс на кращого відгадувача загадок.
- Спробуйте скласти загадки про різні явища природи: веселку, град, іній, блискавку тощо.

Ти, певно, вже чув про **Біблію**. Це одна з найдавніших та найвідоміших книг світу, яку писали наймудріші люди протягом багатьох століть. Її ще називають **Вічною книгою**.

Назвою «Біблія» об'єднано окремі книги — священні тексти, визнані церквою як непорушний закон віри та життя. У них містяться церковні проповіді, молитви, легенди про життя святих, їхні пророцтва.

Біблія — Святе Письмо для християн і найвизначніша пам'ятка культури для всіх людей світу. Її зміст надихав і надихає на творчість художників, письменників, композиторів.

Прочитай біблійні легенди і поміркуй над ними.

ВАВИЛОНСЬКА ВЕЖА

Це було так давно, що вже ніхто й не пам'ятає, коли це було. Розповідають, одначе, б'уцімто в ті часи всі люди однією мовою говорили й усі одне одного розуміли.

І закортіло людям лишити пам'ять про себе довічну:

— А нумо зберемося разом та й побудуємо вежу високу! — мовив один.

Зраділи всі та й загукали:

— Ми збудуємо вежу, ми збудуємо вежу аж до самого неба!

Обрали гору високу — та й почалася робота! Хто глину місить, хто з неї цеглини ліпить, хто у печах обп'ялює, хто на гору підвозить. А на горі вже люди ждуть, цеглини приймають та з них вежу складають.

Всі працюють, усі співають, весело всім.

Будувалася вежа не рік і не два. Самих цеглин для неї знадобилося тридцять п'ять мільйонів! Та й собі довелось будинки побудувати, аби було де після трудів одпочивати, а побіля будинків насаджати дерев та кущів, аби птицям було де співати.

Ціле місто виросло навколо гори, на якій будувалася вежа. Місто Вавилон.

А на горі з кожним днем усе вище й вище, уступами підводилася вежа-красуня: знизу широка, догори все вужча й вужча. І кожен уступ цієї вежі фарбували в інший колір: у чорний, жовтий, червоний, зелений, білий, жовтогарячий. Верх придумали зробити синім, щоб був наче небо, а покрівлю — золотою, щоб, як сонце, виблискувала!

І ось вежа майже готова. Ковалі вже золото кують для покрівлі, малярі пензлі занурюють у відра із синьою фарбою. Та ранком, звідки не візьмись, поміж людей з'являється сам Бог Ягве. Не сподобався йому їхній зámір* — досягти неба, де живе Бог.

«Це тому примудрилися вони свою вежу вібудувати, — подумав він, — що у них спільна мова і кожна людина розуміє іншу. От вони й домовились!»

І наслав Ягве на землю страшенну бурю. Поки буря вирувала, вітер поніс усі слова, котрі люди звикли одне одному говорити.

Невдóвзі буря вщухла, і люди знову стали до роботи. Вони ще не знали, яка біда їх спіткала. Покрівельники пішли до ковалів сказати, щоб ті швидше кували листи для покрівлі. А ковалі не розуміють ані слова.

В усьому місті Вавилоні люди перестали розуміти одне одного.

Маляр кричить:

— Фарба скінчилась!

А в нього виходить:

— Но мор пент!

— Нічого не розумію! — кричить йому інший.

А виходить:

— Женком пренепа!

І по всьому Вавилону лунають слова, зрозумілі одним і незрозумілі іншим.

- Віндадори!
- Маракірі!
- Бобеобі!
- Дзин!

Покидали всі роботу, блукають, наче у воду опущені, та шукають: хто б міг їх зрозуміти?

І почали люди збиратися купками — хто з ким однаково говорить, той і намагається триматися того. І замість одного народу вийшла сила-силенна різних народів.

І розійшлися люди в різні кінці землі, кожен народ у свою сторону — будувати свої міста. А вежа почала потроху розвалюватися.

Але подейкують, що досі у кожному місті можна знайти уламки цегли від Вавилонської вежі. Тому що багато хто носив їх із собою на згадку про ті часи, коли на землі мир панував і люди розуміли одне одного.

І до сьогодні всіма мовами світу люди розповідають оцю легенду про недобудовану Вавилонську вежу.

Примудрілися, покривельники, недобудовану.

З а м і р — тут: намір, бажання щось зробити.

Про що розповідається в легенді?

Як будувалася вежа? Знайди її опис. Чим вона вражала і звеселяла будівничих? Що сказано про матеріали, з яких вона будувалася?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Порівняйте опис вежі з її зображенням на малюнку. Що ви помітили?

Якими синонімами можна замінити слова: *наче у воду опущені, подекують*?

П о м і р к у й т е р а з о м! Чому Богу Ягве не сподобався намір людей дістатися неба? Яку думку передають виділені речення?

Які запитання у вас виникли?

Будьте дослідниками! Дізнайтеся, у якому значенні вживається вислів *вавилонське стовпотворіння*.

КАЇН І АВЕЛЬ

В Адама і Єви було двоє синів. Старшого звали Каїн, а молодшого — Абель. Каїн орав землю, та землі не любив. І зірок не любив, і птахів не любив, і дерев не любив. Каїн усім заздрив і всіх ненавидів, тому що він був злий і жорстокий.

Коли птахи пролітали понад землею, Каїн кидав у них каміння: заздрив птахам, що вони вміють літати.

Коли зірки спалахували в небі, Каїн і в зорі кїдав каміння, тому що зірки вмїли світити. Коли опівдні дерева кїдали на землю тїнь, Каїн обламував гілки — він і тїні чужїй заздрив! Злою людиною був Каїн, дуже злою.

А брат Каїна — Абель — був веселий і добрий. Він випасав овець. З ранку й до вечора блукав зі своєю отарою широкими лўками, грав на сопілці, співав пісень.

Зірки, дерева й птахи слухали його пісні. То були перші пісні на землі.

Птахи, дерева й зірки полюбили Авеля. А Каїна почали боятися.

Якось холодної ночі надумали брати розпалити вогнище.

Довго Каїн розпалював своє вогнище. Та не слухався вогонь злих Каїнових рук. Не горів.

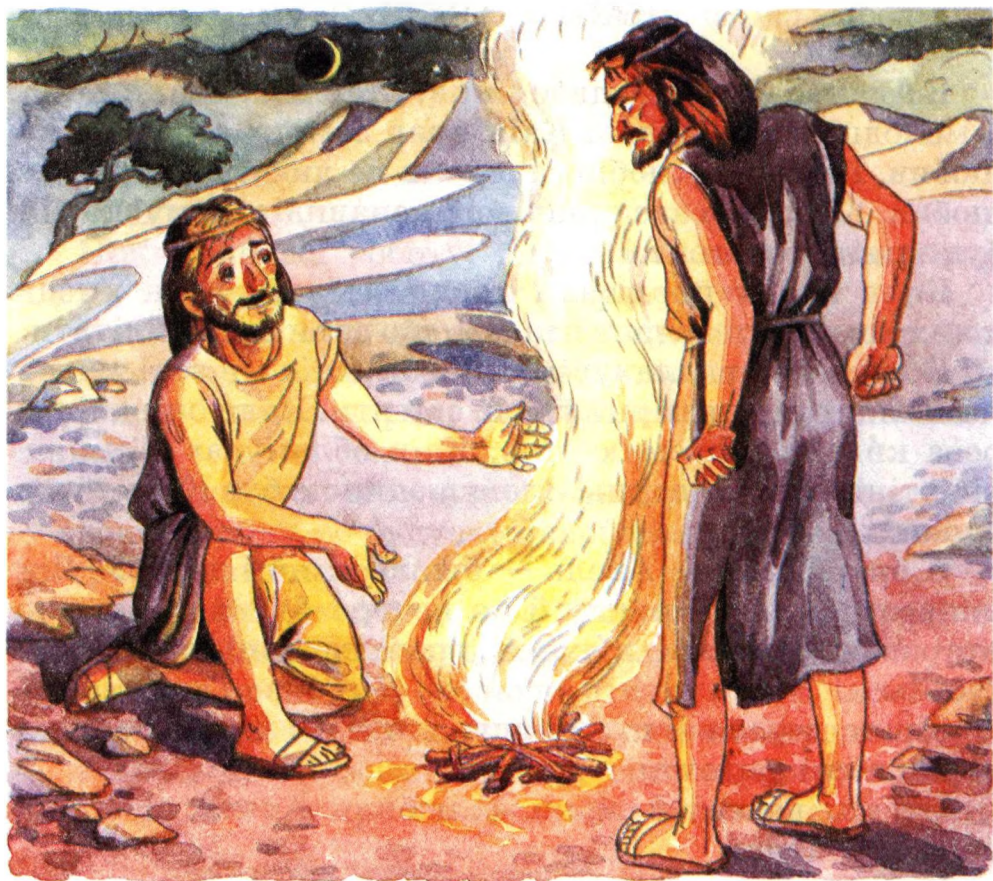
А під добрими руками Авеля вогнище спалахнуло відразу. Затріскотїли гілки, наче тїльки чекали доторку легкїх пальців Авеля.

Заграло полум'я. Весело зробилося навкругї, тепло. Заспівав Абель пісню про вогонь і про зірки, про те, як гарно жити.

Позаздрив Каїн Авелю, що вогнище в нього розгорїлося. Підняв із землі камїнь і вбив брата свого.

Урвалась пісня. Упав Абель на землю. Покотилася сопїлка. Не вигравати їй бїльше веселих пісень.

Озирнувся Каїн. Навкруги — нікого. «Нїхто й не бачив, як я убив Авеля, нїхто й не довідається», — подумав Каїн. І втік до лісу. Скрадається Каїн лісом,

раптом чує — дерева зашепотіли: «Каїне, де твій брат Авель?»

Кинувся Каїн від дерев у степ, а над ним зірки піднялися та як задзвонять із небес: «Каїне, де твій брат Авель?»

Заметушився Каїн: куди втікті від зірок? До землі пригнувся, плазує, наче павук, очима косує, а тут на світ благословилося.

Прокинулися птахи. З усіх боків галасують: «Каїне, де твій брат Авель?»

І здалося Каїну — то всесвіт кричить йому навздогін: «Де твій брат Авель?»

— Хіба я вартівник своєму братові? — зухвало відповів Каїн.

Збагнув Каїн, що хоч нікого й не було, коли він убив Авеля, та бачили те зірки, дерева, птахи...

І зненавиділи люди Каїна за те, що він заплямував землю кров'ю. І прокляли його. І його ім'я.

Відтоді минуло багато-багато віків. Багато зірок згасло. Люди народжувалися і помирали. Мінялися звичаї. Забувалися казки. Але й до сьогодні про лиху, заздрісну людину кажуть: Каїн. Або окаїнний*.

Скрадається, благословилося, зненавиділи, заплямував.

О к а ї н н и й — грішний, проклятий.

Послухай легенду у виконанні вчителя або товариша, який гарно читає. Що тебе у ній вразило? Що було незрозумілим? Якими змальовано Каїна і Авеля?

У чому був переконаний Каїн, вчинивши кривавий злочин? У яких рядках тексту про це сказано?

Про що запитували злочинця дерева, зірки, птахи?

Що прославляється і що засуджується в легенді?

Перевір, чи правильно ти зрозумів слова і вирази з тексту: *на світ благословилося* — почало світати; *очима косує* — на всі боки озирвається; *прокляли* — осипали словами, що виражають різкий осуд, обурення.

ЧОМУ ЛЮДИНА НЕ ЗНАЄ, ДОКИ ЖИВЕ

Ішов одного разу Ісус Христос із святим Петром* дорогою і бачить — чоловік горобить пліт. Підійшли до нього і дивляться, як він це робить.

— Чому з такого тонкого пруття городиш? — питає чоловіка святий Петро.

— Не таке вже воно й тонке, — відповів чоловік. — Яке є, таким і городжу.

— Узяв би та нарізав товстого пруття, то і пліт би був міцнішим, — озвався Ісус Христос до чоловіка.

— А нащо мені міцніший пліт? — посміхаючись, запитав чоловік. — До моєї смерті і цей видержить.

— А хіба ти знаєш, доки живеш? — здивовано запитав Ісус Христос.

— Певно, що знаю. Ще два роки мені залишилось прожити на цьому світі, то і цей пліт доти видержить. А потім, кому буде потрібно, то нехай собі зробить інший.

Тут Ісус Христос і святий Петро попрощалися з чоловіком і пішли своєю дорогою.

— Це недобре, Петре, що людина знає, доки живе,— озвався по дорозі Ісус Христос до святого Петра.— **Краще вже нехай людина не знає, доки живе, бо тоді вона буде сумлінно працювати і постійно дбати про себе і свою сім'ю.**

Тому від того часу і аж донині жодна людина не знає, доки живе.

С в я т и й П е т р о — учень Ісуса Христа, апостол, пророк.

Що побачили одного разу, подорожуючи, Ісус Христос із святим Петром?

Що в роботі чоловіка їх здивувало і насторожило? Яка розмова відбулася між ними? Прочитай.

Якого висновку дійшли Ісус Христос і святий Петро після розмови з чоловіком? Що з цього приводу сказав Ісус Христос Петрові?

П о м і р к у й т е р а з о м над виділеними реченнями. Як ви їх розумієте?

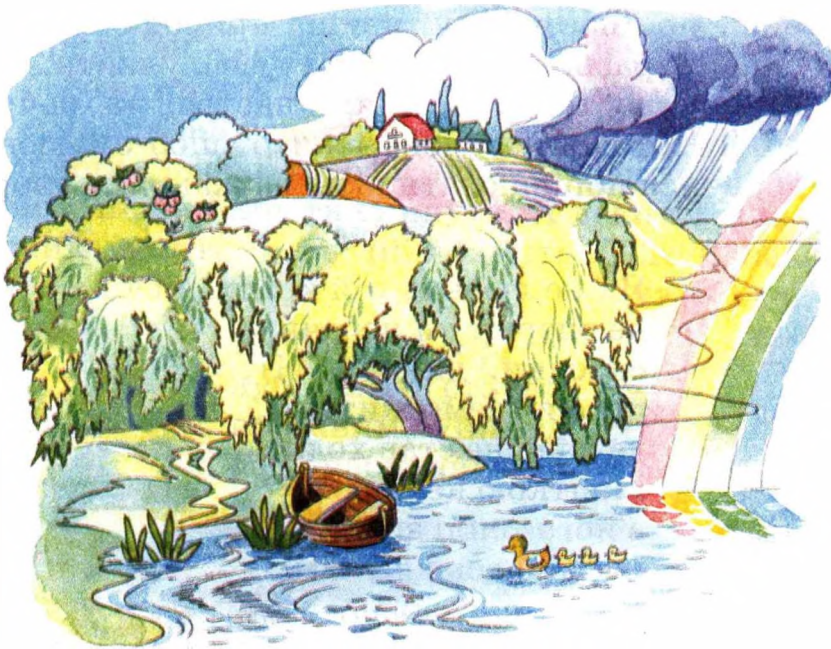
Пригадайте, поміркуйте

- Зверніться до початку розділу. Пригадайте, що таке Біблія. Які ще назви має ця книга?
- Чому зміст Біблії зберігся і дійшов до нас з глибини віків? Чому ця книга залишається цінною і для сучасних людей?
- Що ви хотіли б запитати про Біблію, біблійні легенди?
- Пригадайте, з якої легенди ці речення: *Невдовзі буря вщухла, і люди знову стали до роботи. Вони ще не знали, яка біда їх спіткала.*
- Закінчіть уривок: *Мінялися звичаї. Забувалися казки. Але й до сьогодні...*

Сторінки з книги *Природа*

Природа для людини — джерело життя, мудрості і краси. Вона постійно змінюється, вражаючи нас розмаїттям своїх проявів. Тому книга Природи безмежна і дуже цікава. Вона може багато сказати розуму і серцю людини, змінити настрій, викликати добрі почуття.

Ви прочитали вже багато віршів та оповідань про красу і велич природи. У цьому розділі на вас чекають твори українських письменників, які люблять рідну природу і захоплено про неї розповідають.

Вчіться й ви розуміти її мову!

- **Як не любить той край...**
- **Цікаві пригоди братів наших менших**

ЯК НЕ ЛЮБИТЬ ТОЙ КРАЙ...

Художники малюють картини фарбами, а письменники — словами. У віршах і оповіданнях, що ти прочитаєш, про пори року, явища природи написано так влучно і виразно, що їх можна легко уявити.

Читаючи, звертай увагу, які настрої та почуття передано у творах, які слова вжито, щоб змалювати побачене; вчися порівнювати різні за жанрами твори.

* * *

Як не любить той край,
де вперше ти побачив
солодкий дивний світ,
що ми звемо життям,
де вперше став ходити,
і квіткою неначе
в його теплі зростав,
і усміхавсь квіткам!

Володимир Сосюра

Про який край пише поет?

Як ти вважаєш, поет запитує чи стверджує?

З яким почуттям ти прочитаєш вірш?

Вивчи вірш напам'ять.

Поміркуйте разом! Якими словами «говорить» природа? Як навчитися розуміти її мову?

РІДНІ КРАЄВИДИ

Ось і осінь. Чого б її не любити, як навколо така невимовна краса! Вона тебе заворожує на кожному кроці. Із самого ранку ти помітив — твій високий білоліст озолотився. Спочатку подумав: його сонце ранковим промінням освітило, і він аж засяяв. Але придивився

й щиро подивувався: то він од листя такий. Ти похвалив-ся мамі, що з твоїм білолистом зробилося, а вона й каже:

— А ясен, сину, вже одсвітив своє, тепер метеликам лад треба дати...

Ти знаєш, про які це метелики йдеться? Про сережки. Ти не раз діставав їх по парі й чіпляв на вухо, оті сережки. У них — насіння. Його й має посіяти ясен, щоб нові ясенкі піднімалися. А яка смакота це для снігурів!

Кожен день приносить тобі цікаву несподіванку. Ото пішли ви з сестрою до лісу. А там усе таке барвисте: берези стоять золоті, клени — помаранчеві*, осики — малинові, берести* — аж червоні, а дуби — наче їм і нічого. Зеленіють собі дуби — пізно весною прокинулись, пізно й листя скинуть. А декотрі й цілу зиму не скидатимуть — не линятимуть. Того й назва така в них — дуб-нелинь.

На високій горі
дуб-нелинь стояв,
корінням з Дніпра
води набирав.

Сестра нарвала ягід шипшини та горобини, сіла на пеньочку й давай собі намисто низати. А тоді як наділа три разкі доброго намиста — чим не мавка лісова! І очі світяться — чи то від радості, чи від того яскравого намиста. Показує тобі сестра на горобину, а на ній такі гарні пташки сидять, ягоди клюють.

— Омелюхи, — каже сестра.

А то ходив ти в поле. Став і прислухався. Жайвора вже не чути. Хіба що якийсь обізвётся та й затихне. І йому в дорогу пора. Зате коники виграють — раді, що самі у полі зосталися, що тепер і їх далеко чути. Але, буває, не дуже довго їх і послухаєш. Ураз зашуміло, загомніло, залементувало — налетіла не зграя, а ціла хмара граків. І так стрімко кружляють, вирують, шугають*. Ото базар!

А як посідають вони на берези, то білі берези стають тоді чорні. Ти часто тепер у березовий гай ходиш. Горіхи збирати. Так, так, у березняк по горіхи. Хтось ще подумає: це все одно, що на вербу по груші лізти. А воно й ні. Он діти з чистого поля, з пасовиська, повні кишені горіхів приносять. Їх там граки гублять. А вони до горіхів ласі. Ото затиснуть лапкою горішок і викльовують з серединки зернятко. А, гляди, чогось там сполохалися граки, злетіли — горіхи zostалися долі.

Ось після холодних днів стало сонячно, тепло, немов улітку. Засновигали* метелики, зашехотіли прозорими крильцями бабки, а павучки — у повітрі літають, верхи на павутинні. Простяглися срібні ниті в повітрі, поснувалися між деревами, кущами... А небо синє-синє, повітря чисте, а вода в озерах — мов дзеркало. Така тиша, і спокій, і радість, і смуток. Радість, що літо. Смуток, що літо бабине... Це останнє тепло...

Роз'єднай слова і прочитай.

Хочуденьіприпікаєласкавосонце, тавечорамизалягаютьудолоинахтумани, насилаютьназемлюхолод. Мовби літощевипросиловосенітрохиднівнадолужитипрогяне.)

Дмитро Чередниченко

Помаранчеві, линятимуть, залезентувало, засновигáli.

Помаранчевий — оранжево-червоний.

Берест — листяне дерево з коричнево-сірою корою і овальними, на кінці загостреними, листками.

Шугають — дуже швидко літають.

Засновигáli — почали рухатися.

Хто є дійовими особами твору? Від чийого імені ведеться розповідь?

Про яку пору осені йдеться? Доведи свою думку.

Де побував оповідач? Що він побачив і почув у полі, у лісі?

Чи доводилося тобі спостерігати подібні картини природи?

Розкажи про свої враження.

Попрацюйте разом! Складіть ланцюжки дібраних із тексту слів, які означають: 1) колір дерев восени; 2) рух пташок.

Визначте послідовність розгортання подій, складіть план.

Прислів'я

Восени і горобець багатий.

Осінь — щедра мати, всіх нагодує.

ДРІМАЮТЬ СЕЛА...

Дрімають села. Ясно ще
осіннє сонце сяє,
та холодом осіннім вже
в повітрі потягає.

Темно-зелені садки
дрімають вже без плоду,
і тихо гріються хатки,
і верби гнуться в воду.

Ще ліс не стогне тим
важким
осіннім, довгим стоном,
і ще стрілою ластівка
звиваєсь* над загоном*.

Іван Франко

Звиваєсь — в'ється.

Загін — тут: ділянка поля, пасовища.

Яку картину змальовано у вірші? З чого видно, що це останні погожі дні осені?

В якому темпі та з якою інтонацією треба читати вірш? Знайди речення зі словом *ще*. Яку думку поета воно підкреслює? А слова *та* і *вже*?

Вивчи вірш напам'ять.

П о м і р к у й т е р а з о м! Який настрої створюють вислови *дрімають села, садки дрімають, тихо гріються хатки*?

Андрій Малишко (1912—1970) — відомий український поет. Народився він в Обухові, поблизу Києва, у багатодітній селянській родині. Вірші почав друкувати ще у студентські роки. У своїх творах оспівував любов до рідної землі, дорогих йому людей. Багато віршів Малишка стали улюбленими народними піснями — «Вчителько моя», «Рідна мати моя», «Київський вальс».

Пригадай твори Андрія Малишка, які читав раніше. Про що вони? Прочитай вірш «Яблука», спробуй відчути захоплення поета красою і щедрістю осінніх дарунків.

ЯБЛУКА

Я люблю, як буває осінню
пахне яблуками у хаті.
Он лежать вони, повні просині,
повні сонця, немов на святі;
крутобокі і вітром точені,
на весілля десь приурочені,
повисають на гільце* зрубане
і самі бубонять, як бубони...
Звуться зорями і ранетами,
повні пахощів, соком гожі,
доспівали попід планетами,
і планети — на них же схожі.
Мились росами десь під тучею,
в землю падали в добрім літі,
і ставала земля пахучою,
ніби яблуко на орбіті...

Г і л ь ц е — обрядове весільне дерево, що прикрашають квітами, колосками, плодами тощо.

Як поет описує своє захоплення яблуками? Якими словами сказано у вірші про їх колір, форму, смак? За якими ознаками поет порівнює яблуко з планетою, бубном?

Пригадай запах яблук. Як ти розумієш вислів *ставала земля пахучою, ніби яблуко*?

К. Білокур. Богданівські яблука

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Розгляньте картину. Що зображено у центрі? Які яблука за кольором, формою? Опишіть хустку, на якій вони лежать. Що служить обрамленням картини?

Які почуття передала художниця? Яке враження справила на вас картина?

Порівняйте вірш Андрія Малишка і картину Катерини Білокур. Що об'єднує ці твори?

Пригадай вірші Ліни Костенко, які читав раніше.
Про що вони? Прочитай ще один твір поетеси.
Про яку саме пору осені вона пише?

ЗДИВОВАНІ КВІТИ

Сю* ніч зорі чомусь колючі,
як налякані їжачки.
Сю ніч сойка кричала в кручі,
сю ніч ворон сказав: «Апхчі!»
Сю ніч квітка питала квітку:
— Що ж це робиться, поясни?
Тільки вчора було ще влітку,
а сьогодні вже восени!

Ліна Костенко

С ю — цю.

Чим були здивовані квіти? Якими словами передано раптовість змін у природі?

Знайди порівняння. Як ти його розумієш?

ЗАВОРОЖЕНИЙ САД

Ще учора чорнобривці
майоріли у садку,
і жоржини красувались
за шипшиною в кутку.

А сьогодні... Де все ділось?
Білим снігом замело —
ні жоржин, ні чорнобривців,
наче їх і не було!

Біля ґанку вишня — біла,
наче знову зацвіла,
а ялинка на верхівку
білу шапку натягла.

Біло, тихо все навколо, —
хтось садок заморозив
і пухкий сріблястий килим
самоцвітами розшив.

Катерина Перелісна

Хто заворожив сад?

Які картини постають у твоїй уяві, коли читаєш вірш? Які у ньому вжито порівняння?

У якому темпі треба читати вірш? Після яких слів зробиш найдовшу паузу?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Порівняйте вірші Ліни Костенко «Здивовані квіти» і Катерини Перелісної «Заворожений сад». Чим вони подібні і чим різняться?

Про дощ написано безліч творів. Як тільки про нього не говорять: *дрібний, грибний, раптовий, ласкавий, прозорий...* А ще виявляється є *сліпий дощик...* Які ще назви дощу ти знаєш?

У творах, що вміщено далі, тобі відкриються нові образи цього явища природи.

ДОЩИК

Вихопивсь дощик поміж загра́в:
 чоботи сині, синя сорочка,
 сині мелодії понапинав
 з неба широкого аж до листочка,
 синіми стрілами закреса́в,
 сині листочки дрібно писав —
 людям, озерам, лукам за обрій,
 ох і смішний же!
 І добрий-добрий!
 І запрозóriлись водні гуці,
 і посміхнулись темні пуці,
 навіть дуби із важкої породи
 чухали голови від насолоди.
 ...Вихопивсь дощик поміж загра́в.

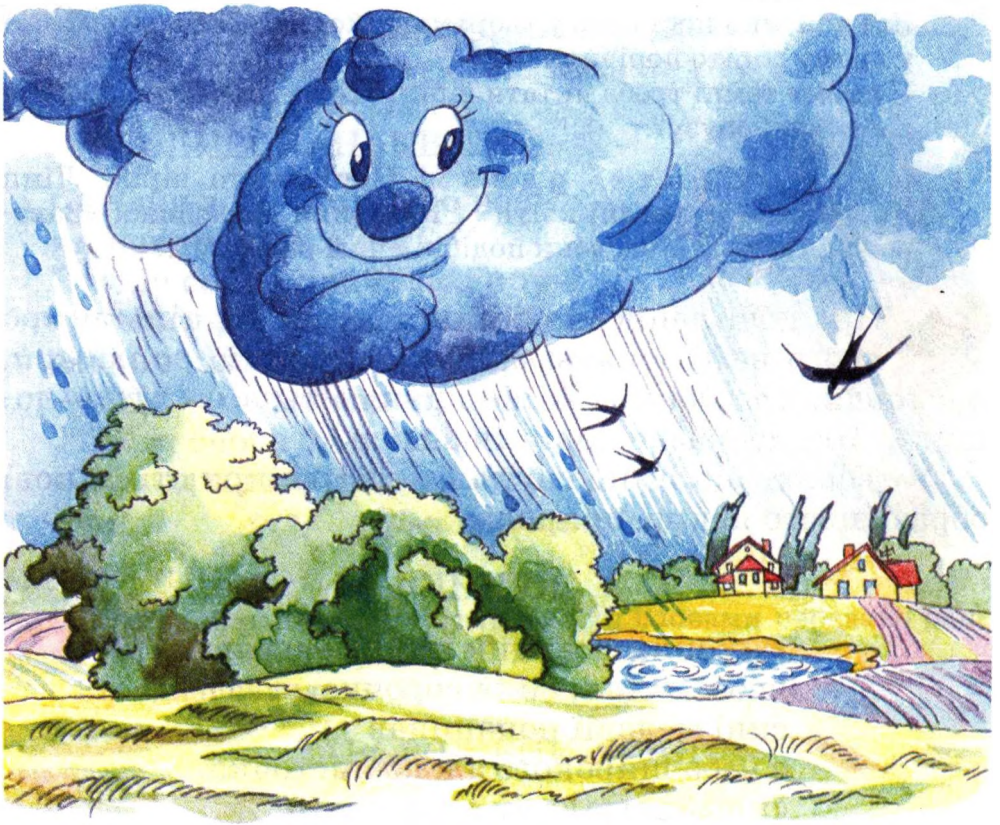
Андрій Малишко

Яким змальовано дощик у вірші? Який колір переважає у його опису? Яким ти уявляєш цей дощик?

Які слова вказують на те, що дощ з'явився раптово і що він дуже сильний? Які слова передають ставлення автора до дощика? Як їх треба читати?

Розглянь малюнок на с. 56. Яким зображено дощ? Порівняй малюнок з віршем. Що ти помітив?

ДРІВНИЙ ДОЩИК

Дрібний Дощику! Чому ти такий дурненький?

Три дні й три ночі ти усе ллєш та ллєш на дахї, а вони лише блищать, посміхаючись, і зовсім не розмокають.

Прохолодний Дощику! Навіщо ти все кропиш та й кропиш річку, води так багато, а купатись під дощиком холодно.

Набрїдливий Дощику! Ось я візьму піднімусь на хмару і знайду те велике сито, крізь яке ти сієшся. Я закрию в ньому маленькими хмаринками непотрібні дірочки й залишу тільки потрібні.

А ще я зроблю в хмарі віконце — для Сонечка й перекину над Землею барвисту Веселку.

І коли побачу, як додому з роботи Матуся йде, — крикну Сонечку:

— Посміхнися всіма промінцями! Бачиш, он моя Матуся йде!

Крикну тобі, дурненький Дощику:

— Сійся, лийся на лани, на зелені килими — хай Матуся радіє, а на доріжку, якою вона йде, — не треба!

Скажу Веселці:

— Сяй — переливайся всіма своїми барвами. Он моя Матуся йде!

А потім стрибну з хмари на Веселку і покочуся вниз прямо на доріжку:

— Добрий вечір, Матусю!

Юрій Ярмиш

Як ти думаєш, хто звертається до Дощика?

Яким видається Дощик оповідачу?

Про що свідчать звертання до Сонечка, Веселки?

Читаючи вголос, зверни увагу на слова, що підказують силу голосу, темп та інтонацію читання.

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Поставте один одному запитання за прочитаним.

АКРОВІРШ

Двох ворон і галок трьох
Охопив переполох —
Щось сипнуло, мов горох.

Василь Довжик

АКРОВІРШ

Давно ця річка славна
Народи три єднає.
І в Чорне море плине.
Простори України
Розкішно прикрашає,
Очиці милує дитини.

Микола Романченко

КАМІНЬ

У лузі, під гіллястим дубом, багато років була криниця. Вона давала людям воду. Під дубом біля криниці відпочивали подорожні.

Одного разу до дуба прийшов хлопчик. Він любив пустувати. Він подумав: «А що воно буде, як я візьму оцей камінь і кину його в криницю? Ото, мабуть, булькне».

Підняв камінь, кинув його в криницю. Булькнуло та ще й дуже. Хлопчик засміявся, побіг і забув про свої пустоці.

Камінь упав на дно криниці й закрит джерело.

Вода перестала прибувати.

Криниця засохла.

Засохла трава навколо криниці, і дуб засох, бо підземні струмки потекли кудись в інше місце.

На дубі перестав мстити гніздо соловейко. Він полетів на інший луг.

Замовкла соловейкова пісня.

Сумно стало в лузі.

Минуло багато років. Хлопчик став дідусем. Одного разу він прийшов на те місце, де колись був зелений луг, стояв гіллястий дуб, співав соловейко, вабила студена криниця.

Не стало ні луку, ні дуба, ні соловейка, ні криниці. Довкола пісок, вітер здіймає хмару пилуки.

«Де ж воно все поділося?» — подумав дідусь.

Василь Сухомлинський

Як би ти відповів на запитання дідуся?

Як у тексті описано причину події, а як — наслідок?

П о м і р к у й т е р а з о м! Як по-іншому можна назвати оповідання?

У віршах **Олександра Олесья** (1878—1944) краса природи перелита у мелодійне слово. Хлопчиком кожне літо він проводив у гостях у свого діда Василя Грищенка, який знав безліч народних легенд, казок, пісень і пробудив у майбутнього поета любов до рідної природи та українського слова. Олександр Олесь згадував: «Дитинство мені уявляється одним золотим днем. І все, що я бачив там, у степу, в саду, на річці Сулі, здається мені суцільною казкою природи».

Коли читаєш вірші Олександра Олеся, здається, що поет звертається до кожного з нас: полюби ці трави, квіти, степ, пізнай усе живе!

ЗГАДУЮ: ТАК Я В ДИТИНСТВІ ЛЮБИВ...

Згадую: так я в дитинстві любив
вибігти вранці із хати,
тільки послухати шелести нив,
з вітром пісні поспівати.

Що говорив мені в лісі струмок,
що мені поле шуміло —
мозок не міг зрозуміть їх думок,
серце ж моє розуміло.

Дивною казкою був мені світ, —
так, наче він мені снівся.
Безліч пройшло з того часу вже літ, —
світ же, як сон, і лишився...

Про що з такою любов'ю згадує поет?

Зверни увагу на вислів *серце ж моє розуміло*. Можливо, хлопчик сприймав природу через почуття, настрої, але не міг чітко висловити свої думки? А як ти зрозумів ці слова?

Підготуйся до читання вірша вголос. Зверни увагу на межі речень. Після яких слів зробиш найдовшу паузу? Чому?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Знайдіть у вірші слова, що римуються.

СТЕП

Степ весною — наче килим,
сонце кидає нитки,
вишиває візерунки,
то розводи, то квітки.
Зеленіє степ весною,
з кожним днем пишніш стає,
то обсіплеться росою,
то враз пахощі полле.

Степ у літі — наче море,
розіслався навкруги,
хто його обійде зором,
хто углядить береги?!
Ось подув південний вітер,
захиталось море трав.
Справді, гляньте: степ
широкий
буйним сизим морем став!

Мов пустеля неоглядна,
степ пожовклий восени.
Мов пісок, рудіють трави,
не шумлять уже вони.
Не почуєте вже співу
голосних дзвінких пташок,
не побачите ніде вже
ні розводів, ні квіток.

Степ зимою — мов перина,
біла, рівна і м'яка.
Спить на ній зима холодна —
баба люта і лиха.
Мертвий сон старої баби
злі морози стережуть,
доки їх вітри південні
у яри не заметуть.

Прочитай, як поет описує степ у різні пори року.
Знайди порівняння. Чому степ виглядає по-різному: наче килим, море, пустеля, перина?
Яким рядкам вірша відповідають малюнки? Що нового вони відкривають спостережливому оку?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Які прикметники вжито для опису степу, моря, пташок, зими?

Які образні вислови виявились для вас новими, несподіваними?

Поміркуйте, якими мають бути інтонація і темп читання кожної строфи вірша, які слова слід виділити логічним наголосом, які прочитати запитально, а які — заклично.

Тобі вже добре знайоме ім'я Максима Рильського. У багатьох творах він оспівує рідну землю. І це не випадково. Адже в дитинстві він багато часу проводив на лоні природи — блукав лісом, милувався річкою Ужавою, що на Житомирщині, слухав співи птахів, придивлявся до життя звірів і комах. Любов до рідної землі, щире захоплення її красою і багатством звучать і в тих віршах, що ти прочитаєш.

РОЗМОВА З ДРУГОМ

Ліс зустрів мене як друга
горлиць теплим воркуванням,
пізнім дзвоном солов'їним,
ніжним голосом зозулі,
в'огким одудів гуканням,
круглим цїпанням дроздів.

Ліс зустрів мене як друга
тінню від дубів крислатих,
смутком білої берези,
що дорожчий нам за радість,
кленів лапами густими,
сосен гомоном одвічним.

І до друга я звернувся
із промовою такою:
— Ти рости на втіху людям,
бережи нам світлі ріки,
що полям несуть вологу.

Роз'єднай слова і прочитай.

Азакожнудеревіну,
щопіде намнабудови/
чинащогликораблеві,
миновігаїпосадим,
щобземлябулавесела,
яквеселептаствовлісі,
яквеселідерева.

Максим Рильський

Як зустрів поета ліс? Чи зрозумів ти, чому вірш має таку назву?

Зверни увагу, які різні слова дібрав поет, щоб розказати про пташиний спів. Знайди відповідні рядки і прочитай. Якими словами передано своєрідність і неповторність кожного дерева в лісі?

Прочитай звернення автора до лісу так, ніби говориш зі своїм другом.

Прислів'я

Дерево міцне корінням, а людина — працею.

ЗИМОВИЙ РАНОК

Дрімає білий ліс,
мов чарами повитий,
а місяць із небес
алмази сипле скрізь
і сяйвом облива
зимові сніжні квіти...
Дрімає білий ліс.

А між кущами зайчики маленькі
вже гулянки веселі почали
і в'ються у танку,
неначе пух легенький,
у тихім морі мли.
І сиві хмароньки
у небесах дивують,*
як гарно зайчики
ведуть свої танки,
і бачить ліс крізь сон,
як зайчики танцюють,
і шепче їм казки...

Максим Рильський

Д и в' ю т ь — тут: дивуються.

Які картини змальовано у вірші? Якими словами передано казковість зображеного?

Знайди у вірші порівняння. З якою метою їх ужито?

Яку інтонацію і темп читання підказують виділені рядки? Вивчи вірш напам'ять.

ЛІСОВА КНИГА

Весь ліс у білій різі*,
але нерівний сніг:
по нім, як знаки в книзі,
сліди звіриних ніг.

Ніхто з людей у лісі
сюди вночі не йде.
Хто ж біг по цім узліссі?
Куди цей слід веде?
То ліса хитрі кроки,
в село він, певно, біг...

Там вовчі лапи стали,
там вівірки* сліди
і зайчиків, що мчали,
напевно, від біди...

Тут кожного звіряти
пригода, втеча, бій, —
зумій лиш прочитати
у книзі лісовій.

Леонід Полтава

Р і з а — тут: парадний одяг.

В і в і р к а — білка.

Чому ліс порівнюється у вірші з книгою? Хто може її прочитати?

Прислів'я

Ліс — не школа, а всіх навчає.

ТРИ ЛИЖНІ

Хочеш — вір, а хочеш — ні,
ми проклали три лижні
у глухий зимовий ліс —
в царство кленів і беріз.
Перша звивиста лижня
другу й третю обганя.
То Левко для диких кіз
сіна в'язочку повіз.
А по другій по лижні
мчати випало мені.
Прихопив я для зайців
і капусти, й пагінців.
Третя — Грицева лижня,
перші дві наздоганя.
Серед глоду і ялиць...
Постривай, а де ж це Гриць?
— Ей, — гукнули ми. — Агов!
— ...ов — лиш відгомін пішов.
А тим часом спритний Гриць
годував з руки синиць.

Вадим Скомаровський

Перекажи зміст вірша своїми словами. Якими ти уявляєш хлопчиків?

Читаючи вголос, передай розповідну, пояснювальну і запитальну інтонації.

ЛИСТ ДО ПТАХІВ

Як живеться вам,
птахи,
на гребінчиках дахів?
На вітрах зимових,
лютих,
ви не мерзнете,
птахи?
Залітайте-но
до мене,
поговоримо в теплі,

чаю вип'ємо
з варенням
та з'їмо
духмяний хліб.

Ви розкажете мені
про життя
в височині,
навчите мене
літати
і виспівувать
пісні.

Ну, а я
казок навчу вас —
буду вам
щодня читати,
хай улітку вас почують
ваші славні
пташенята.

Так і будемо
стрічатись
ми щовечора.

А коли
весна настане —
защербемо!

Анатолій Костецький

Як ти думаєш, чому поет написав цей лист? Про що у ньому йдеться? До чого нас має спонукати цей твір?

Підготуйся прочитати вірш вголос: зверни увагу на розділові знаки і межі речень. Які рядки прочитаєш співчутливо, а які — заохочувально?

Чи уважно ти читав?

З яких творів ці рядки: *Сестра нарвала ягід шипшини та горобини, сіла на пеньочку й давай собі намисто низати; Добрий вечір, Матусю!; Де ж воно все поділося?*

Назви вірші, у яких зображено природу, що дримає. Хто написав про здивовані квіти?

Пригадай, коли степ, наче море, а коли, мов перина.

ЦІКАВІ ПРИГОДИ БРАТІВ НАШИХ МЕНШИХ

 З давніх-давен тварини живуть поряд з людьми. Про їхню дружбу написано безліч творів. «Мову» звірів, птахів, комах може зрозуміти лише той, хто доброзичливо спостерігає за ними, не втручається в їхнє життя, але в потрібну мить приходять на допомогу.

Теплі почуття і бажання більше знати про братів наших менших, оберігати їх, напевно, викличуть у тебе твори цієї теми.

Микола Трублаїні (1907—1941, справжнє прізвище — Трублаєвський) — відомий дитячий письменник. Він прожив коротке, але насичене життя, сповнене мандрів і пригод. Письменник побував на Далекому Сході, в Арктиці, на півночі й півдні, де побачив багато цікавого, незвичайного. Спостереження, зустрічі з різними людьми, небезпечні пригоди — все це знайшло відображення у його захоплюючих творах. Кілька уривків одного з них ти прочитаєш.

ПУСТУНИ НА ПАРОПЛАВІ

Уривки

Яшка і Машка

Наш пароплав ішов теплими південними морями.

Якось ми зупинились біля берегів Африки. До нас на човні підплив негр. Він продав морякам двох мавпочок.

Руденькі мавпочки були завбільшки як кішки. Їх узяли на мотузочки й потягли на пароплав. Звірята

впирались, вищали, мотали головами, дригали лапками, махали хвостами — не хотіли залишати негра. Тоді сивий боцман* схопив їх руками і забрав на палубу.

Пароплав рушив у дальшу путь.

Мавпочки швидко звикли до нового місця. Незабаром вони стали улюбленцями команди. Моряки назвали їх Яшкою і Машкою.

Яшка любив чіплятись хвостом за перекладки і, звисаючи головою вниз, розгойдувався, ніби вправний фізкультурник.

Машка раз у раз під час сніданку плигала на стіл, хапала грудку цукру й миттю зникала.

Шоколад боцмана

Наш боцман сховав у шухляді стола дві коробки шоколаду. Якось, виходячи з каюти, він не причинив дверей.

Зацікавлена Машка сунула мордочку в щілину. Потім ускочила в каюту й почала господарювати там. Вона плигала по ліжку й зазірала до шухляд у шафочці і столі.

Коли боцман повернувся, перед самісіньким його носом на палубу виплигнула Машка. В зубах вона тримала коробку шоколаду.

Боцман погнався за мавпою. Звіреня легко, мов пташка, метнулось по пароплаву. Матроси з голосним сміхом і свистом поспішили боцману на допомогу.

Проворна Машка не давалась до рук. Вона плигала, ховалась, стрибала. Галас і метушня знялись на палубі. Розохочені несподіваною розвагою матроси не шкодували ніг.

— Половину шоколаду тому, хто відбере коробку, — крикнув боцман, наздоганяючи хвостатого злочинця.

Та ось мавпа випустила коробку, а сама метнулась на щоглу. Боцман радісно схопив коробку й одкрив її. Матроси заглянули туди й зареготали. Коробка була порожня. Машка ж сиділа на щоглі, доїдала шоколад і пиццала від задоволення.

Нічна тривога

Біля корабельного дзвона боцман поставив високу скриню. Матроси скаржились, що та скриня заважає їм вибивати склянки. Вибивати склянки — значить видзвонювати в корабельний дзвін години. Одну годину б'ють так: бам-бам; коли дві — бам-бам, бам-бам; коли чотири — бам-бам, бам-бам, бам-бам, бам-бам. Більше чотирьох годин не б'ють. Через кожні чотири години знов починають так само.

Коли на пароплаві трапляється пожежа, тоді б'ють у дзвін швидко й довго: бам! бам! бам! бам! бам!..

Боцман обіцяв забрати скриню. Але не встиг він виконати свою обіцянку, як сталась незвичайна подія.

Уночі всіх розбудили швидкі удари дзвона: бам! бам! бам! бам! бам! бам! бам! бам! бам! бам!..

Дзвін сповіщав про пожежу.

Хто спав, хто не спав, — усі вибігли на палубу, готові рятувати пароплав від вогню.

Дзвін замовк. Ніде не видно полум'я. Хтось пу-
стував.

Моряки, обурені з такого жарту, розійшлися спати.

Через двадцять п'ять хвилин знов почувлось гасло
пожежної тривоги. Бам! бам! бам! бам! бам!.. — кликав
дзвін усіх нагору. І знов на палубі ні вогню, ні того, хто
зняв тривогу, не застали.

Минуло півгодини, і втретє повторилось те саме.

Під кінець ночі боцман заховався поблизу дзвона,
щоб зловити негідного жартівника.

Роз'єднай слова і прочитай.

Незабаром він побачив у напівтёмряві, як до дзвона
тихенько підійшла Машка, скочила на скриню, вхопила
мотузку і почала дзвонити.

Мавпа часто спостерігала, як матроси б'ють у дзвін.
Їй теж хотілося покалатати, але вона не могла дістати,
поки там не поставили скриню.

Б о ц м а н — помічник капітана корабля, який стежить
за порядком і чистотою.

Прочитай текст мовчки.

Розкажи, як мавпочки з'явилися на пароплаві. Як вони
виглядали? Що з ними сталося потім?

Як матроси ставилися до Яшки і Машки?

Ловля летючих риб

Боцман захотів помити брудний мішок. Він прив'я-
зав його мотузкою і викинув через кругле віконце своєї
каюти в море. Од швидкого руху пароплава мішок
полоскався у морській воді.

Залишивши мішок купатись, боцман вийшов з каю-
ти, зачинивши двері на ключ, і піднявся на верхню па-
лубу. Погладивши вуса, глянув на море. Серед дрібної
хвилі показалаась величезна акула. Моряк розгледів її
коротке тупе рило та чорно-синювату спину. З води по-
чали вискакувати летючі риби. Мабуть, їх сполóхала
акула.

Окремі риби перелітали через пароплав і поринали
у воду.

Обидві мавпочки почали підплигувати, намагаючись упіймати рибок. Вони кидались на всі боки. Але риби летіли швидко і мавпи жодної не впіймали. Та ось Яшка і Машка разом підскочили над бортом і вдарились одне об одного. В ту ж мить повітря розітну́в жахливий зойк. Мавпи зникли з палуби й шубóвснули у воду.

Людина в морі

Враз пролунало:

— Людина за бóртом!

То боцман, схопивши рятувальний круг, стрибнув у море. Коли повернули назад пароплав, людина в морі здавалась ледве помітною цяточкою.

Моряки побачили, як акула теж повернула і попливла туди, де видно було боцмана.

Всі захвилювались. Пароплав поспішав повним ходом і безперервно гудів. Так хотіли відігнати морського хижака.

Акула зникла під водою. Та ось її плавники мигнули поблизу боцмана. У кожного, хто стояв на палубі, тривожно стиснулось серце: чи вдасться врятувати боцмана?

Скоро наблизились до нього. Спустили шлюпку. З води витягли боцмана і Яшку. Всі зрозуміли, що Машка потонула. В ту ж хвилину поблизу показалися могутні плавники акули.

— Ти думав про неї? — спитали боцмана, показуючи на акулу.

— Це велетенська малозуба акула, — відповів старий моряк, — вона ніколи не нападає на людей.

Попійскуючи, Яшка тулився до боцмана. Матросам здавалось, що у мавпочки на очах сльози. Всім стало сумно. Всіх пройняв жаль за Машкою.

Шлюпку підняли на пароплав.

Боцман, весь мокрий, мовчки пішов у свою каюту. Він відчинив двері і побачив... Машку, що сиділа на столику і гризла шоколад, який вона витягла з шухляди.

Моряк остовпів. Машка, схопивши недогризок шоколаду, метнулась крізь вікно у море. Боцман підбіг до

столу й насилу просунув голову у віконце. Він побачив мавпочку, що трималась на мотузку, яким він прив'язав мішок.

Моряк здогадався, що коли мавпи падали з палуби, Машка схопилась за цей мотузок і врятувалась.

 Як боцман опинився за бортом? Про що свідчив його вчинок? Які почуття переживали матроси? Як про це сказано у тексті?

Поміркуйте разом! Де і коли сталася описувана пригода? Перегляньте текст: знайдіть, що сказано про Яшку, а що — про Машку. Якими ви їх уявляєте?

Про що ви хотіли б запитати один одного за змістом оповідання? Підготуйте стислий переказ прочитаного.

Хто читає швидше? Скільки разів в оповіданні «Людина в морі» трапляється слово *боцман*?

Олександр Копиленко (1900—1958) — відомий письменник-природолюб. У передмові до збірки своїх оповідань «Як вони поживають» він написав: «Всюди і майже щодня ми зустрічаємося з нашими друзями — тваринами... Зустрічаємося і вдома, а частіше в лісі, в степу. Ми їх дуже любимо. Саме про те, як вони поживають, я й намагаюсь розповісти...» А розповідає письменник дуже майстерно. В його творах читач зав-

жди знайде щось цікаве, незвичайне. Раджу тобі прочитати цю збірку.

КРІТ-НЕБОРАКА*

Підійшов я до невеликої калюжі серед поля. Раптом з неї зірвались качкí і хутко полетіли. Я ступив крок, щоб розгледіти, якої вони породи.

Аж ось біля моїх ніг, просто з-під землі, нагорнувши мокру купку, вилазить невеличке звіреня́. Все мокре, чудернацьке, ще й насилу пересуває лапами. Та й лапи в нього дивні, особливо передні. Воно ними, неначе веслами, по землі гребе.

Ти диви, крít виліз на світло!

Чому ж це він опинився на поверхні, коли завжди живе під землею і значно краще там себе почуває? А, ясно, в чому справа. Його, небораку, несподівано залило водою під землею. От він з переляку прожогом і вистрибнув сюди. Бач, крít поповз на горб далі від калюжі. Знесилений він, мокрий, змерз на повітрі.

Взяв я крота в руки, роздивився, обігрів трохи, виніс на горб і пустив. Він так мотóрно* зарився в землю, ніби туди пірну́в. Тільки купка землі лишилась. От техніка, га?

А уявіть собі, що кротóві треба було б усю землю із своїх ходів викидати нагору. Тоді б він вигортав її цілі вагони.

Як відомо, крít риє під землею дуже довгі проходи, такі собі підземні дороги. Прокладає метро без рейок, а землю не вивозить нагору.

Під землею він постійно живе, плідиться, навіть бої провадить зі своїми сусідами-кротами.

То куди ж він діває землю? Це дуже цікаво...

От коли інженери почали думати над проектом підземного човна, у них виникло складне питання — куди ж дівати землю, яку ритиме ця машина на великій глибині. Хіба ж можна таку страшну кількість ґрунту вигорнути на поверхню?

Тоді вони й зацікавились кротом. Варто було пильно дослідити, як мандрує цей вічний підземний житель.

Зробили так: впіймали крота і пустили його в довгий дерев'яний ящик, повний міцно утрамбованої землі. Звичайно, кріт миттю пірнув під землю. А в цей час ящик просвітили наскрізь рентгеновським

промінням. І на спеціальному екрані перед очима дослідників розкрилась вся картина підземної роботи крота.

Виявилось, що кріт спочатку дробить землю зубами, ніби свёрдлить її, і гребе сильними передніми лапами. Далі, за допомогою шиї, плечей і тих-таки передніх лап, впресбує, утрамббує землю в стіни прогризеного, проритого ходу. Таким чином, кріт досить швидко посувається під землею, одночасно ласуючи черв'яками, личинками, жуками, що живуть у землі. Тепер зрозуміло, чому в крота такі сильні, міцні м'язи на шиї.

Отож, побачивши, як працює кріт, повчившись у нього, інженери так і машину свою зробили, що вона землю впресбуватиме в боки тих ходів, які прогризатиме спеціальний прилад.

Адже відомо,— коли люди починали будувати літак, вони так само пильно досліджували політ птахів, кістяк птиці, будову і розташування на ній пір'я. Це допомогло створити перші літальні апарати, ще тоді не досконалі. А тепер вони перетворились на могутню силу для користі людства.

Чудернацьке, утрамббуваної, рентгенівським, інженери, впресбуватиме.

Не б о р а́ к а — бідолаха, той, хто викликає співчуття.
М о т о́ р н о — дуже швидко.

Прочитай текст мовчки. Знайди опис крота. Які особливості має будова його тіла? Чим це викликано?
Як учені шукають «підказки» в поведінці тварин?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Знайдіть абзаци, в яких передано захоплення автора роботою крота. А що здивувало вас?

Чи погоджуєтеся ви з твердженням, що це оповідання є науково-популярним? Доведіть свою думку.

Складіть розповідь за малюнком.

Хто читає швидше? Скільки в оповіданні питальних речень? А окличних?

Григір Тютюнник (1931—1980) народився на Полтавщині в селянській родині. Писав переважно для дорослих, але й молодшим читачам залишив гарний спадок.

З дитинства він ріс чутливим до природи хлопчиком, здатним у простому і буденному побачити незвичайне і цікаве, уважно прислухався до розповідей бувалих мисливців, рибалок, лісників. Дитячі враження не забулись і з часом відбилися у його творах.

Це збірки оповідань для дітей «Ласочка», «Лісова сторожка», «Степова казка». Прочитай одне з оповідань Григора Тютюнника.

ЛАСОЧКА

Як сонце тільки-но червоніло небо на сході, Арсен уже сидів у човні біля своєї верби і пильнував за вудками. В лісі бродив туман, підзолочений сонячним промінням, туркотіли припутні*, вистукували дзьобами дятли, а іноді лунко тріщало галуззя і було чути: хро-хро... хря-хря...

Арсен знав, що то вєпри з виводками вепренят вертаються з нічного пасовиська у свої сховища...

А одного разу, коли Арсен, зігрітий сонцем, куняв у човні, то підводячи, то опускаючи голову, за спиною в нього почулося тоненьке скімлення. Арсен прокинувся і огледівся.

Високо на кручі, супроти човна, схиливши голову набік, стояло лисеня. Воно дивилося трохи здивованими і зовсім не хитрими очима. Потім перевело погляд у задок човна і облизнулося: на дні, засланім травною, лежала риба.

— Ану! — сказав Арсен і лягнув себе долонею по коліну.

Лисеня трохи позадкувало, проте не втекло.

— Бойове, — сказав Арсен. — То що тобі — рибки закортіло?

Лисеня тоненько пискнуло.

— Ну, на вже, — Арсен трохи подумав і додав: — Ласочка...

Рибина летіла вище лисеняти, але воно прудко підскочило й ухопило її передніми лапами.

— Молодця! — похвалив Арсен і заходився міняти наживу.

А коли озирнувся, лисеняти вже не було.

Однак наступного ранку воно прийшло знову. І знов Арсен кинув рибину. Одну, бо лисеня більше не просило.

Роз'єднай слова і прочитай.

Таквонийпотоваришували. Незабаромлисенявже знало, щойогозватиЛасочкаіщоколиАрсенкаже: «Встань!» або «Ляж!», тотребавстатиаболягти. Знало такожіте, щорибайнколинеклює.Сидить-сидитьАрсен, апоплавкинайоговудкаханіворухнуться. ТодіЛасочка нескімлилаінемолотилахвостикомпоземлі, якзавжди, побачившиучовнірибу, алягалавтравуїждала. Арсенові набридалодивитисянанерухоміпоплавки, івінчасто-густозасипав.

Сидить і спить. А якось чує крізь сон: Ласочка дзяволить*. Прокинувся, аж поплавка на одній вудочці немає, поринув. А лисеня на кручі вухами пряде*, передніми лапами дрібушить-витанцьовує од нетерплячки. Вхопив удочку, смик — є окунь.

— На, Ласочко, це ти спіймала! — весело сказав Арсен і кинув окуня на кручу. З того дня він вже не боявся спати, бо як тільки поплавок ворухнеться, то Ласочка його і розбудить.

Так вони й рибалили вдвох.

Потім настала довга-довга зима. Ліс прибрався в іній та ожеледець. І не співали вже в ньому птахи, тільки вітер ночами завивав у гіллі. Старий Арсен уже не ходив на річку, але часом згадував Ласочку: де-то вона тулиться в таку холоднечу?

А весною, коли крига скресла і сонце вгріло землю, одніс Арсен човна на річку, полагодив вудки і знову, як торік, сів ловити рибу — бабі та внукам на юшку. Вудить та все озирається: чи нема, бува, Ласочки? Раз, і вдруге, і втретє — немає...

А вчетверте озирнувся — стоїть на кручі велика пухнаста лисиця з розумними, але зовсім не хитрими очима, а поруч неї — лисеня.

— Ласочко? — невпевнено покликав Арсен.

Лисиця задріботіла передніми лапами, замолотила хвостиком по землі й лягла. Лисеня ж, побачивши у човні рибку, облизнулося й тихенько заскімлило.

— Те-те-те... — весело сказав Арсен. — Це що ж виходить: я увесь ваш рід годуватиму?

І кинув на кручу рибину.

Лисеня спіймало її передніми лапами і стало їсти. А Ласочка сиділа нерухомо, пильно стежачи за поплавками...

З того часу вони рибалили втрюх.

 Підзолочений, туркотіли, скімлення, дзяволіть, вудочці, дрібушіть-витанцьовує.

 П р і п у т е н ь — лісовий голуб.
Д з я в о л і т ь — попискує, підвиває.
В у х а м и п р я д é — ворухить вухами.

 Прочитай оповідання мовчки. Знайди опис ранку. Які фарби і звуки сповіщали про його прихід? Коли вперше Арсен зустрівся з лисеням? Чому він назвав його Ласочкою?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Знайдіть опис зовнішності лисеняти, його рухів, голосу. З чого видно, що Ласочка була розумною, терплячою, спостережливою? Як вона «розмовляла»?

Як Арсен упізнав Ласочку в дорослій лисиці?

Якими ви уявляєте зовнішність і характер старого рибалки? Прослідкуйте за текстом, які почуття він переживав під час спілкування з Ласочкою.

Знайдіть в оповіданні зачин, основну частину і кінцівку. Складіть план і підготуйтеся до переказу прочитаного.

Х т о ч и т а є ш в и д ш е? Знайдіть абзац, де є слова: *він часто-густо засипав; вчетверте озирнувся; лисиця задріботіла.*

П о ф а н т а з у й т е! Як можна продовжити цю історію?

Михайло Слабошпицький народився у 1946 році на Черкащині. Письменник залюблений у рідну природу і вміє передати своє захоплення читачам. Він написав чимало оповідань і казок для дітей. Його збірку «Славко і Жако» читають із задоволенням молодші і старші школярі. Раджу і тобі ознайомитися з нею.

ЧУДАСІЯ НА БАЛКОНІ

Ми живемо аж на дев'ятому поверсі білого будинку, що стоїть над самісінькою Русанівською затокою. Вийду я на балкон, гляну ліворуч, гляну праворуч — і там, і там бачу, як купаються хлопці, як ловлять рибу, і геть усю затоку бачу. А ще видно острів на Дніпрі, укритий деревами, а далі, за Дніпром, — червоні дахи

будинків, трамваї, автобуси і лінію метро, яка вискакує з-під землі, і по ній пропливають поїзди...

Мабуть, у всьому Києві ніде немає кращого місця, аніж це, де виріс наш будинок. Як добре, що ми саме в ньому одержали квартиру!

Отже, живемо ми в цьому будинку, у цій квартирі, і в нас на балконі завжди хтось живе. То голуби поселяться і цілими днями про щось між собою туркотять. То зграя горобців вицвірінькує. А то довго хрупотів морквою в клітці кролик, якого мені подарували в бабусиному селі. Привіз його зовсім маленького, а коли вже осінь настала і довелося віддавати кролика назад у село, бо взимку буде холодно йому тут, то став він великий, мов кіт.

А цієї весни почалася на нашому балконі справжня чудасія. Стояв там у нас фанерний ящик із землею. Мама збиралася в нього квіти посадити.

Якось вона вийшла на балкон, щоб поприбирати після зими. Коли, чую, гукає мене.

— Це твоя робота? — запитує і не каже, про що.

— Яка?.. Де?.. — дивуюся я, бо цього року ще й не виходив туди — то морози, то дощі; що я там робив би?

А мама показує в ящику, у землі, ямку. І де вона могла взятися? А в тій ямці — справжнісіньке яйце. Тільки на куряче й трохи не схоже. Бо крапельниками всіяне і менше, аніж ті, що ми купуємо на базарі.

— То це хіба не ти його сюди поклав? — ніяк не могла повірити мама.

— Та, звичайно ж, не я! — хотів навіть було розсердитися.

Але ту сердитість мою уже перебила цікавість: а й справді, звідки воно?

І не голубине, і не горобине. Таж і ніколи голуби з горобцями в нас на балконі не неслися.

А вже ввечері ми все знали. То — дика качка. Справжнісінька дика качка! Вона сиділа в ящику і зовсім не боялася того, що ми дивимося у вікно на неї. Коли я відчинив двері і вийшов на балкон, качка не

полетіла, а спокійнісінько глянула на мене. Я хотів доторкнутися до неї, але мама не дозволила.

— Не чіпай, — каже, — хай вона звекає до нас...

Отож я й не чіпав качку. Тільки заглядав у ямку, коли її не було в ящику. Там насподі вона настелила сухого листа. А на ньому вже з'явилося друге яйце, третє, четверте...

Потім їх стало аж дів'ятеро. Попритулялися одне до одного, мов живі істоти.

Що ж вона з ними робитиме? Мабуть, каченят висїджуватиме... Невже в нас на балконі будуть живі каченята?

Даремно я сумнівався. Так воно й сталося. Одного ранку ми почули з балкона писк і вереск. Глянули туди — аж там повзають пухнасті жовті каченятка. Такі гарні й кумедні. Та все тіцяються дзьобиками то в ящик, то в стінку, то у свою маму. Мовби шукають чогось.

Коли ми відчинили двері, каченята полізли до кімнати. А качка з балкона сердито засичала на них, щоб верталися назад. Та вони її не слухалися. Мабуть, вона їх ще встигне виховати.

Ми стали годувати каченят крихтами хліба й дрібно нарізаними шматочками яблук. Вони глิตали все підряд.

— Мов із голодного краю вирвалися, — сміялася мама.

Качка дозволяла нам годувати своїх дітей, тільки сичала сердито, якщо ми брали котресь на руки. Мабуть, боялася, щоб ми їх не забрали в неї назобсім. Начебто ми не розуміємо, що такого робити не можна!

А каченята росли та й росли і стали такими голосними, що всі сусіди знали тепер про них і часто приходили до нас подивитися на жителів балкона. Їхня мати зовсім спокійно терпіла людей. Ніхто з сусідів ще не знав такої чудасії. А я пишався: не випадково качка вибрала саме наш балкон. Онде їх скільки в будинку, є і вище, й нижче за нас, а їй захотілося саме тут гніздо мати. Мабуть, тому, що я тут живу. Я ж — не звичайний хлопчик, а справжній друг природи. Знаю, що

звірам і птахам треба допомагати, бо вони — наші брати. Так я всім і казав. І всі зі мною погоджувалися.

Каченята ж, мама любить так казати, росли як з води. З води — бо воно й справді так: ми ставили на балконі великий тазок з водою, і вони хлюпалися там скільки хотіли. Отоді вереск здіймався! Ніби ціла птахоферма в нас на балконі. А їх же — тільки дев'ятеро та ще мати їхня.

От уже наші каченята підрости і стали зовсім не схожі на тих, які вилупилися на світ.

— Скоро вони нас покинуть, — сказала мама. — А восени полетять у теплі краї...

— І ніколи на наш балкон не повернуться? — запитав я. — Ніколи-ніколи?

— Мабуть, ні...

— От шкóдá! — вигукнув я.

— Навіщо ж їм повертатися? Вони ж будуть зовсім дорослі...

А потім наші каченята вирушили в перволіт. Їхня мати почала спихати каченят з балкона. І кожне ставало в повітрі на крило.

— Прощайте,— журно сказав я їм.— І не забувайте мене!

Роз'єднай слова і прочитай.

АїхнязгряяповільнопропливланадРусанівською затокоюізагубиласявдалекомуобрїї...

Відтоді, побачившидикихкачок, завждидумаю:
«Аможе, десьтампосереднихєінаші...»

Самісінькою, вицвірінькує, спокійнісінько, висїджува-
тиме.

Де відбувалась описувана подія? Як вона розвивалась у часі? З чого видно, що між мешканцями квартири і дикою качкою встановилися довірливі стосунки?

По прац ю й т е р а з о м! Хто головний герой оповідання? Як він говорить про себе? Яким ви його уявляєте?

Х т о ч и т а є ш в и д ш е? Знайдіть абзаци, в яких є речення: *То — дика качка; Коли, чую, гукає мене; Даремно я сумнівався.*

Приготуйся до переказу оповідання від першої особи.

П о ф а н т а з у й т е! Придумайте розповідь про те, як діти допомогли журавлику пережити зиму.

ДРУЗІ

Сніг летить, і вітер віє,
сонце світить, а не гріє.

Під дверима кіт сидить
і від холоду тремтить.

Та дарма, що в кожушку,—
лапки мерзнуть на сніжку.

— Ой, няв-няв! — пустіть, змерзаю!..

Та ніхто не відкриває.

А у будці — пес кошлатий,—
там Рябкові, як у хаті.

Хай і вітер завиває,
а Рябко собі дрїмає.

Раптом чує — няв-няв-няв!

Голос Мурчика пізнав, —
змерз, дрижить увесь Мурко,
й пожалів його Рябко.
— Гав-гав, Мўрку! Йди сюди,
заховайся від біди!
І Рябка послухав кіт,
бо в них дружба з давніх літ,
з малку вкупі виростали,
разом у дворі гуляли,
влітку гралися обоє
на траві, як діток двоє.
Кіт Мурко умить охоче
до Рябка у будку вскочив,
там гарненько обтрусився,
і зігрівся, й обсушився,
муркотів він у подяці
тому другові — собаці, —
пес котячу пісню слухав
і лизав ката у вухо.

Роз'єднай слова і прочитай.

Недарма вонидружили,
дружба — цевеликасила,
другапізнаештоді,
якпоможеубіді.

Валентина Юрченко

Чи сподобався тобі вірш? Яким ти уявляєш Мурка, а яким — Рябка? Чи такими їх зобразив художник? Чи траплялись тобі у житті подібні випадки? Розкажи. Якби за віршем створювали діафільм, то які кадри та в якій послідовності слід було б намалювати?

Чи уважно ти читав?

Назви авторів прочитаних оповідань. Хто з них написав про крота, а хто — про мавпочок?

З якого оповідання ці слова: *звірам і птахам треба допомагати, бо вони — наші брати?*

Які імена людей і клички тварин трапились тобі у текстах?

Пригадайте, поіркуйте

- Чому природу порівнюють з книгою? Хто може бути її дійовими особами?
- Твори яких жанрів вміщено у розділі? Які з них вам найбільше сподобались? Хто їх автори?
- Якими новими словами і виразами поповнився ваш словничок?
- У назвах яких творів є слово *друг*? Хто їх автори?
- Прочитай вірш-звернення Оксани Сенатович.

...Чуєш, друже мій, розмови? —
з листям листя гомонить,
з сонцем — ниви і діброви,
і з озерами — блакить.
Розмовляють доли, води...
Стань, послухай, роздивись.
Мову рідної природи
розуміти серцем вчись!

П о м і р к у й т е р а з о м! Як «розмовляє» природа? Як навчитися розуміти її мову? Кого називають природолюбом?

Назва розділу підказує тобі, що йдеться про казки, які, на відміну від народних, мають автора. Тому їх ще називають **авторськими**. Як і в народних казках, у цих творах дійовими особами є люди, тварини, рослини... Пригадай героїв літературних казок, прочитаних у 2 і 3 класах.

У розділі ти прочитаєш казки українських письменників, які жили і творили у різні часи.

* * *

Казка, друзі, — не на сміх,
не із брехеньок пустих.
Казка — це не просто міх
небувалих лих і втіх...

Казка — наче той горіх.
Ти попробуй розкуси —
знайдеш стільки в нім краси,
стільки мудрої поради,
стільки вігадки і правди!

Валентин Бичко

* * *

Назві відомі тобі твори Івана Франка. Що ти можеш розповісти про письменника?

Прочитай казку Івана Франка «Лисичка-кума». Поміркуй, якою тут змальовано Лисичку, а яким — Вовчика-братика.

ЛИСИЧКА-КУМА

Були собі Вовчик-братик і Лисичка-сестричка. І задумали вони взятися чесно працювати. Вінайшли собі нивку поля і змовилися посадити на ній картоплю. Вранці-рано вибралися обоє до роботи — ямки робити та картоплю садити. Дома поснідали, що у них було, а щоб опівдні не бігати додому, взяли відразу з собою обід і полуденок: глечик меду і кошик паляниць. Поклали страву між корчі, а самі взялися до роботи.

Копають, копають, та Лисиці швидко наскучила чесна праця. Нібито копає, а сама думає, як би то вихопитися та в корчі медку полизати. Ось у недалекому болоті поміж тростиною загуків Гук на все горло:

— Гуп-гуп-гуп!

— Зараз, зараз, сватоньку! — скрикнула Лисичка, немовбито її кликано. І вже кинула мотику та й збирається йти.

— А куди ти, Лисичко? — питає Вовчик-братик.

— Я хутко повернусь! — мовила Лисичка. — Копай собі свій загóнець, я тебе здожену.

Побігла Лисичка в корчі, зараз до горщика, попоїла добряче меду, закусила паляницею, все чистенько позав'язувала, облизалася та й іде до Вовчика, спішна вóдячи хвостом, — звичайно, кума.

— А що, вже прийшла? — питає Вовчик.

— Та вже, — мовить Лисичка.

— А що там народилося?

— Хлопчик.

— А як же його назвали?

— **Початочок.**

— Ото ім'я! Я ще не чув такого, — мовив Вовчик.

Лисичка нічого не мовила, але взялася пильно до роботи.

Може, так минула година, а може, й дві, — знов Лисичці захотілося медку полизати. І ледве Гук з болота загукав, а вона на весь голос кричить:

— Зараз, сватуню, зараз!

— А то що, Лисичко? — питає Вовчик.

— Хіба не чуєш, сват Гук мене кличе.

— Та чого?

— Ми ще з ним учора балакали: бачиш, він мене просить за куму.

— Га, та коли так, то йди, тільки не барися.

— Я хутко, Вовчику! — мовила Лисичка та й шмиг у корчі.

Зараз до горнятка, наїлася добре меду, паляницею закусила, так що з їх спільного полуденка мало що й залишилося, та й вертається до Вовчика.

— О, ти вже тут!

— Та вже.

— А що ж там народилося?

— Та дівчинка.

— А як її назвали?

— Серединка.

— Ото! Я ще й не чував такої назви, — дивувався Вовчик.

— У Гуків, Вовчику, все такі незвичайні назви дають. На те вони голосні птахи.

Попрацювали вони з годину, і знов Лисичці запах дуже медок. Ледве тільки Гук загукав із тростіни, а вона кричить:

— Іду, сватоньку, йду!

— Ти куди йдеш, Лисичко?

— Хіба не чуєш, що сват іще раз за куму просить? — мовила Лисичка.

— Що за диво, що він тебе так часто за куму просить? — мовив Вовчик.

— Бо мене дуже любить, Вовчику.

— Ну, то йди ж, та не барися, треба роботу кінчити.

— Я зараз тут буду, Вовчику. Роби, не бійся, я своє зроблю.

Побігла Лисичка до корчів, виїла решту меду з горщика, схрупала решту паляниць, усе поперевертала та й іде до Вовчика.

— А що, вже прийшла?

— Та вже.

— А що там народилося? — питає Вовчик.

— Хлопчик.

— А як же його назвали?

— **Остаточок.**

— Ну, що ж, нехай здоров росте.

Копали так, копали, аж ось уже й полудень. Вовчик давно зголоднів, та все якось соробмиться признатися, а далі кинув мотику та й каже:

— Ну, та тепер досить. Чи не пора обідати?

— Певно, що пора, Вовчику-братуку, — мовить Лисичка, а сама нібито копає, пильнує роботи.

— А ти ж не голодна?

— Та ні, Вовчику, іди ти сам та пообідай, мене там погостили.

Пішов Вовчик у корчі, дивиться: ого! Горщик порожній, аж вилізаний від меду, кошик перевернений, і паляниць ані кришки нема! Аж тепер зрозумів, куди це Лисичка-сестричка так часто ходила! Аж тепер йому вияснилося, які-то вона своїм похрєсникам чудернацькі назви давала!

— А, так ти така, погана Лисице! — скрикнув Вовчик. — Хочеш мене роботою і голодом на смерть заморити, а сама всю страву пожерла! Чекай же! Я тебе за те саму розірву і на обід згámкаю!

Почула Лисиця Вовчиків крик, побачила, який він біжить злослівий та недобрий, і не чекала довго. Накивала п'ятами до лісу, а в лісі шусть у першу нору, яку надібала під корінням старого дуба. Думала, що сховається зовсім, але Вовчик таки встиг побачити кінчик її хвоста, як Лисичка втягла його до норі. Прибіг та й кричить:

— Ага, ти тут? Виліжай мені зараз! Не сховаєшся від мене!

Та Лисичка не дурна. Сидить у норі, ані пари з рота.

— Не обзиваєшся? Добре! Чекай лише, я тебе досягну.

Скочив Вовк, виломив довгу клюку, застромив у нору та й шпортає. Думка була вхопити Лисичку за ногу та й витягти на світ білий. І оглянутись не встигла Лисичка, а клюка хап її за ногу. Нора тісна, і Вовк, почувши, що щось зачепив, потяг клюку що є сили.

От Лисичка, хоч і як їй мурашки поза плечима і бігали, почала реготатися та й кричати:

— Ото дурний! Зачепив за дубовий корінь та й тягне! Думає, що мене за ногу вхопив. Тягни, дурню, тягни!

Почувши це, Вовк відпустив Лисиччину ногу та й почав знов шпóртати клюкою, поки не зачепив справді за дубовий корінь.

Роз'єднай слова і прочитай.

— Ай, ай, ай! Мояніженька! — закричала Лисичка. Дурний Вовк зрадо сті як почав тягти, покисамнезмучився і клюки не зламав. Тоді пішов геть, і зарікся з Лисичкою більшенематині якої спілки.

Іван Франко

Чудернацькі, реготатися, лисиччину.

Скільки разів Лисичка бігала «на хрестини»? Як її витівки пов'язані з іменами удаваних похресників?

По працюйте разом! На скільки частин можна поділити казку? Прочитайте кожну частину в особах. З якою інтонацією треба читати слова Лисички? А Вовчика? Якими їх зобразив художник?

Підготуйтеся розіграти епізоди казки.

Поміркуйте, яке значення передають ці вислови: *накивала п'ятами; шпóртати клюкою; не мати ніякої спілки.*

* * *

Пригадай, які твори Лесі Українки ти читав. Що ти знаєш про життя поетеси?

БІДА НАВЧИТЬ

Був собі горобець. І був би він нічого собі горобчик, та тільки біда, що дурненький він був. Як вилупився з яйця, так з того часу нітрóшки не порозумнів. Нічого він не тямив: ані гніздечка звити, ані зерна доброго знайти, — де сяде, там і засне; що на очі навёрнеться, те і з'їсть. Тільки й того, що завзятий був дуже, — є чого, нема чого, а він вже до бійки береться. Одного разу літав він із своїм товаришем, теж молодим горобчиком, по дворі в одного господаря. Літали вони, гралися,

по смітничку громадили* та й знайшли три конопляні зернятка. От наш горобчик і каже:

— Мої зернятка! Я знайшов!

А чужий і собі:

— Мої! Коли мої! Коли мої!

І почали битися. Та так б'ються, та так скубуться, аж догори скачуть, аж пір'я з них летить. Бились, бились, поки потомились; сіли один проти одного, надулись і сидять, та вже й забулись, за що була бійка. Коли згадали: а де ж зернятка? Зирк, аж зернят вже й нема! По дворі ходить курка з курчатами, квокче та промовляє:

— Дурні бились, а розумні поживились, дурні бились, а розумні поживились!

— Що ти кажеш? — питають горобці.

— Та то я дякую вам, що ви такі дурні! От поки ви здуру бились, то я з своїми курчатами поснідала вашими зернятками! Що то сказано, як хто дурний!.. Нікому було вас бити та вчити! Якби вас хто взяв у добру науку, то, може б, з вас птахи були!..

Чужий горобчик розсердився за таку мову.

— Вчи своїх дурних курчат розуму, а з мене й мого розуму досить! — підскочив, тріпнув крильцем, цвірінькнув та й геть полетів. А наш горобчик зостався і замислився.

«А правда, — думав він, — краще бути розумним. От курка розумна, собі наїлася, а я мушу голодний сидіти».

Подумав, подумав та й почав просити курку:

— Навчіть мене розуму, пані матусю! Ви ж такі розумні!

— Е, ні! — каже курка. — Вибачай, сёрденько! Маю я й без тебе клопоту доволі, — он своїх діточок чималенько, поки-то всіх до ума довести! Шукай собі інших учителів! — та й пішла собі в курнік.

Г р о м а д и л и — тут: греблися, порпалися.

Чи уважно ти читав: скільки зерняток знайшли горобчики? Хто сказав ці слова: *Вибачай, сёрденько?*

Зостався горобчик сам.

— Ну що робить? Треба кого іншого питати, бо вже я таки не хочу без розуму жити! — і полетів у гай.

Прилетів у гай, коли бачить — сидить зозуля на калині та все: «Ку-ку! Ку-ку!» От він до неї:

— Тіточко, що я вас проситиму! Навчіть мене розуму! У вас же нема своїх дітей: а то курки просив, то вона каже, що в неї й так багато клопоту.

— А я тобі от що скажу, — відповіла зозуля, — як у мене свого клопоту нема, то чужого я й сама не хочу! От не мала б роботи, чужих дітей розуму вчити! Се не моє діло! А от коли хочеш знати, скільки тобі літ жити, то се я можу тобі сказати.

— Аби ти була жива, а за мене не турбуйся! — відрізав горобець і полетів геть.

Полетів він геть, аж на болото, а там ходив бузько і жаб ловив. От підлетів горобчик до нього та й каже несміливо:

— Пане, навчіть мене розуму. Ви ж такі розумні...

— Що, що, що? — заклекотів бузько. — Тікай-но ти, поки живий! Я вашого брата!..

Горобчик мерщій від нього, ледве живий від страху.

Бачить він: сидить на ріллі гава і сумує. От він до неї:

— Дядино, чого ви так зажурились?

— Сама не знаю, синочку, сама не знаю!

— Чи не можете, дядиночко, мене розуму навчити?

— Та ні, синочку, я й сама його не маю. А от коли ти вже так хочеш, то полети до сови: вона, кажуть, вельми розумна-розумна, то, може, вона тобі що порадить. А я до того розуму не дуже, Бог з ним!

— Прощайте, дядино! — сказав горобчик.

— Щасливо!

Полетів горобчик питати, де сова сидить; сказали йому, що вона в сухому дубі в дуплі мешкає. От він туди, — бачить: справді, сидить сова в дуплі, тільки спить. Горобчик до неї:

— Пані! Чи ви спите? Пані! Пані!

Сова як кинеться, як затріпоче крилами:

— Га? Що? Хто? — кричить, вітріщивши очі.

Горобчик і собі трошки злякався, а все-таки хоче свого дійти.

— Та се я, горобець...

— Горобець? Який горобець? Не бачу! Чого притірився*? І яка вас лиха година по дневі носить? Осе напасть! І вдень не дадуть заснути...

І сова знов заснула. Горобчик не посмів її вдруге будити, сів собі на дубі та й почав ждати ночі. Ждав, ждав, аж йому обридло. Коли се, як стало темніти, прокинулась сова та як заведе: «Гу-у-у! Гу-гу-гу-у-у...» Горобчик аж отерп зо страху: хотів уже втікати, та якось утримався. Вилізла сова з дупла, глянула на горобчика, а очі в неї світять! Страх та й годі!..

— Ти тут чого? — спитала.

— Та я, вибачайте, моя пані, ще зранку тут сиджу...

— І чого?

— Та чекаю, поки ви встанете...

— Та ж я встала! Ну, чого тобі треба? Чого стримиш?

— Я хотів би вас просити, вибачайте ласкаво, чи не могли б ви мене розуму навчити? Адже ви такі мудрі...

— Не на те я мудра, щоб дурнів розуму навчати! Хто дурнем вродився, той дурнем і згине. Тікай-но ти, а то я голо-одна! — гукнула сова та як засвітить очима...

Горобчик миттю як схопитися, полетів світ за очі, десь у гущавину заховався та там і проспав аж до самого ранку. Спить горобчик, та так міцно, коли се у нього над головою щось як заскрегоче: «Че-че-че!» Горобчик прокинувся, аж дивиться: сидить на сучку сорокабілобока та так скрегоче, аж очі заплющила.

— З ким ви, панянку, так розмовляєте? — спитав її горобець.

— А тобі що до того? Чи ба, який цікавий! А хоч би й з тобою!

— Та я дуже радий, як зо мною. Я б вас просив, моя панно, щоб ви мене розуму навчили.

— А нащо тобі, мій молідчику, розум? Без розуму легше в світі жити та таки й веселіше! А ти, голубчику, ліпше красти вчися, от як я, то тоді й розуму не треба. З великого розуму не тяжко й з глузду зсунутись; ти ось поговори зо мною, то я тебе навчу, як і без розуму прожити... — і заскреготала сорока, та що далі, то все хутчіш та дрібніш...

— А бодай тобі заціпило, скреготухо! — крикнув горобчик. — Ото глушить! Цур тобі! — та скоріш від неї геть.

Сів собі горобчик на полі та й думає: «Де я того розуму навчуся? Скільки світу злітав, а щось небагато навчився, хіба вже воно так і зостанеться...» Зажурився він, поглядає сумно довкола, а по полю чорний крук ходить та так поважно.

«Ну, ще в сього поспитаю; се вже востаннє», — подумав горобчик.

— Навчіть мене розуму! — звернувся він просто до крука. — Я вже давно його шукаю, та ніяк не знайду.

— Розум, молодче, по дорозі не валяється, — мовив поважно крук, — не так-то його легко знайти! А я тобі от що скажу: поки біди не знатимеш, то й розуму не матимеш. От тобі моя наука. А тепер іди: мені ніколи.

П р и т і р и в с я — прийшов.

Чи уважно ти читав: з ким спочатку зустрівся горобчик — із зозулею чи совою? Кого горобчик називав *дядиною*, а кого — *моя пані*?

* * *

Полетів горобчик, засмутився. «Що то мені така наука?» — гадає собі; однак більше ні в кого розуму не питав, — обридло вже. Посумував трохи, що мусить без розуму жить, а потім і забув. Почав знову гуляти веселенько. Ні гадки йому.

І не зоглядівся горобчик, як і літечко минуло. На-стала осінь з вітрами холодними, з дощами дрібними, а дедалі й сніжок став перепадати. Біда горобчикові, — холод, голод! Вночі, де не сяде, спати не може, так холодний вітер і пронизує; вдень їсти нічого, бо все зібрано в клуні, а якщо й знайде, то за сваркою втеряє. От і почав наш горобчик до розуму приходити, — годі сваритися! Куди горобці летять, і він за ними; що вони знайдуть, то і він поживиться, та все без сварки, без бійки, то горобці його й не женуть від себе, — а перше, то й близько не підпускали. Побачив горобчик, як інші пташки в теплих гніздечках сидять, почав він і собі придивлятися, як-то гнізда будуються. Почав він пір'ячко до пір'ячка збирати, соломку до соломки складати та гніздечко звивати. Так статкує наш горобчик, так дбає! Дедалі всі горобці почали його поважати; куди зберуться на раду, то й його кличуть, він так вславився між ними своїм розумом.

Перезимував він зиму щасливо, а на весну вже став великим та мудрим горобцем; сидів він у гніздечку не сам, а з горобличкою, і четверо ячок в гніздечку лежало.

Як виключулись гороб'ята, то горобцеві новий клопіт — годувати діточок, та вкривати, та глядіти, та од хижого птаства боронити, — не до гуляння було! А вже що господарський був горобець, то, було, аж сусіди-горобці дивуються: «Які ви, пане сусідоньку, мудрі! І де ви того розуму навчились?» — питають, було, його. А він тільки голівкою кивне. «Біда навчила!» — каже.

Леся Українка

Цвірінькнув, чималенько, скрего́че, заскреготала, зогля́дівся, пта́ства.

Що змусило горобчика шукати розуму? Перелічи, з ким мав розмову горобчик. Чому ніхто не зміг навчити його розуму? Якими рисами наділила авторка казки співрозмовників горобчика?

Коли птахи почали поважати горобчика?

Вдома склади план і підготуйся до стислого переказу казки.

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Спробуйте сформулювати головну думку казки.

Підготуйтеся до читання казки в особах.

Доберіть до слів *притирився, вельми, відрізає, заціпило* близькі за значенням.

Визначте позитивні й негативні якості характеру головного героя казки.

Прислів'я

Людей питай, а свій розум май.

Голова не на те тільки, щоб кашкет носити.

ХЛОПЧИК ВАЛЬ

Жив на світі маленький сіроокий хлопчик Валь.

Було в нього найзаповітніше бажання — мати розумного собаку. Він ніколи не бачив собак, йому тільки читали про них книжки. З книжок Валь узнав, що ці тварини — дуже розумні істоти і віддані друзі. Тому він їх і полюбив.

Якось дня Валь проснувся і вирішив, що підé шукати собі собаку. Він не знав, де вони водяться, а тому подумав, що шукати їх треба в лісі.

І він пішов у ліс. А там йому зустрівся Гном-чарівник.

— Ти чом тут ходиш, хлопчику Валь? — запитав Гном.

— Я шукаю собаку, — сказав йому Валь. — А ти звідки мене знаєш?

— Я всіх знаю, — відповів Гном.

— А хто ж ти такий? — запитав Валь.

— Я найстаріший і найдобріший гном на світі. Я все знаю, я все можу.

— Як тобі добре, — мовив, зітхнувши, Валь. — Ти можеш мати все, що схочеш.

— А я нічого не маю, бо не хочу мати. Я живу лише для того, щоб виконувати людські бажання.

— Ой, то ти можеш мені допомогти?

— Можу. І допоможу.

Гном покрутив свого зеленого вуса, схожого на лісову траву, суворо поморщив схожого на гриб носа і запитав:

— А ти знаєш, що собаку треба любити?

— Знаю і любитиму.

— От і добре, — полагіднішав Гном, — буде тобі собака.

Гном заклав два пальці в рота і тихенько свиснув. Враз на той свист з'явився яскравий, мов райдуга, дятел. Він сів на замшіле* Гномове плече і допитливо подивився на хлопчика. Очі його світилися проти сонця, як два маленькі ліхтарики.

— На суничній галявині живе самотній, усіма забутий собака. Лети до нього і скажи, що хлопчик Валь хоче з ним потоваришувати, — попрохав дятла Гном.

Валь навіть не встиг здивуватися, що дятел розуміє людську мову, а птах уже спурхнув з Гномового плеча.

Тільки-но встиг Валь переповісти Гномові, що як виросте, вивчатиме життя всяких тварин і вже читає про них книжки, аж тут і з'явився собака.

Він був великий, волохатий. І очі в нього були великі й сумні. Він довго дивився на Валя, а потім підійшов і став обнюхувати його руки.

Валь погладив його по голові, а потім присів і сказав собаці на вухо:

— Ти найкращий собака на світі. Давай дружити.

Собака лизнув хлопчикову щоку і поклав йому голову на плече.

— А чом у тебе такі сумні очі? — запитав собаку Валь.

— Цей собака колись товаришував з одним хлопчиком. Той хлопчик був дуже жорстокий. Він бив собаку палицею, стріляв у нього з рогатки. Терпів-терпів образи собака, а потім терпець йому увірвався, і покинув він свого кривдника. Відтоді жив у лісі самотньо і виглядав собі друга. А тепер ви одне одного знайшли. Шануйтеся і допомагайте одне одному в біді, — сказав Гном, — тоді назавжди залишитесь друзями.

— Дякую тобі, добрий Гноме, — промовив хлопчик Валь.

І собака теж подякував Гномові своєю мовою. А Гном знав і людську мову, і мову рослин та тварин. Він щось сказав собаці мовою тварин, а коли Валь допитливо подивився на нього, Гном пояснив:

— Я розповів йому, що ти добрий і чемний хлопчик і що ти давно хотів дружити з розумним собакою. Він твоїх слів не зрозумів, тільки повірив голосу...

Попрощалися вони з добрим Гномом і пішли додому.

Роз'єднай слова і прочитай.

Відтодізавждивсібачатьсобакуіхлопчикаразом.

Івсікажуть, щовонидрузі-нерозлийвода. Вонинавітьу футболграютьудвох.

Собакаставнайкращимворотаремудворі.

Анедавнодонихприлітавдятел. Вінсказавсобаці, щонановорічнуялинкудонихугостіпрійдедобрийГном.

Валь ще того не знає, але як же він зрадіє, коли під яскравими вогнями ялинки раптом опиниться добрий Гном. А на вершечку ялинки примоститься Гномів друг — дятел — і весело дивитиметься на них своїми схожими на ліхтарики очима.

У сіроокого хлопчика Валя добре серце. А Гном-чарівник завжди приходиться тільки до того, у кого добре серце.

Михайло Слабошпицький

Найзаповітніше, віддані, найдобріший, полагіднішав, потоваришувати, переповісти, кривдника.

З а м ш і л и й — порослий мохом.

Скільки у казці дійових осіб?

Яке найзаповітніше бажання було у хлопчика? Чи здійснилося воно?

Які чарівні події описано у казці?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Перечитайте казку. Знайдіть у тексті рядки, які характеризують хлопчика, Гнома, собаку. Що вам відомо про них? А що ви хотіли б ще про них розказати?

Які епізоди казки вам особливо сподобались?

Поміркуйте, які ще назви може мати ця казка.

Х т о ч и т а є у в а ж н і ш е? На що у Гнома був схожий вус, а на що — ніс?

ЖЕВЖИК*

Він народився сонячного ранку в капусті на городі баби Горобчихи, стара хата якої притулилася край села Великі Дивакі попід самісіньким Казковим Лісом. Коли бабуся вийшла з хати, він уже сидів на великій капустині, метляв ногами й намагався перекричати півнів.

Баба Горобчиха аніскілечки не здивувалася. Вона ніколи не дивувалася. А лише дивувала інших. У селі її вважали хто знахаркою і чарівницею, а хто — шептучою, відьмою... Вона малювала химерні веселі картини, на яких були квіти, дерева, чудернацькі звірі та різні дивовижні створіння. Ці картини висіли в кожній хаті Великих Диваків і не тільки милували око, підвеселявали настрої, а й рятували від хвороб. Кожному, хто приходив до Горобчихи з якоюсь недугою, вона дарувала картину, і після цього хворий одразу видужував і більше не хворів. Отож бабуся аніскілечки не здивувалася, а тільки усміхнулася і сказала:

— Доброго ранку! Іди вмивайся, роби зарядку, будемо снідати.

Вмиваючись, він так реготав і бризкався водою, що бабусина чорна киця змушена була відряпатися на стару грушу.

— От жевжик! — похитала головою бабуся.

Так він одержав своє ім'я.

Волосся у Жевжика було довге й жорстке, наче стигле жито, і стирчало врізнобіч, як голочки в їжака. Бабуся спробувала його причесати, але потім махнула рукою. Очі в нього були великі й сині-сині, мов небо цього безхмарного сонячного ранку.

— Твоя мама — Казка, а тато — Ранок! — загадково усміхнулась Горобчиха. — Отож шануйся!

Але шануватися Жевжик не хотів. Він хотів гратися й реготатися. Така вже була в нього вдача. Регочучи, покатався верхи на бабиній козі Мекекеші. Регочучи, жбурляв камінці в бочку з водою... А тоді побіг по сусідах — знайомитись.

Поряд з бабою Горобчихою жив коваль Пшик. Добрий був коваль, та не мав замовлень. Але він все одно гупав у кузні молотом по якій-небудь залізяці, поки від неї лишався один пшик. Далі жив кравець Кривоший, в якого всі шви на одязі були кривими. За ним — чоботар Закаблук, який шив чоботи з такими високими підборами, що ходити в них було небезпечно. І диваківці взувалися лише тоді, як ішли до церкви.

Недарма село називалося Великі Диваки. Геть усі жителі його були дивакуваті. Жевжик дуже тішився, знайомлячись із сусідами. Всі вони йому страшенно подобалися.

Аж раптом заторохкотів мотор, і з Казкового Лісу виїхав мотоцикл. На ньому сиділи двоє. За кермом — якийсь голорукий здоровило у барвистій жилетці, обвішаний блискучими бляхами й ланцюгами.

Позад нього — маленький міршавий гостроносець з неймовірним чубом, що, як півнячий гребінь, стирчав на голові. Чоботар Закаблук, з яким саме знайомився Жевжик, одразу зблід, як стіна:

— Ой! Знову Сявка і Здоровило!

Виявилось, що ці двоє уже півроку тероризують село. Раз у раз приїжджають у село і, погрожуючи, щось вимагають. І диваківці покірливо віддавали їм своє добро. Диваки, як відомо, добрі й беззахисні.

— Та ви що?! — вигукнув Жевжик. — Їх же всього двоє, а вас он як багато.

— Еге! Ти не знаєш, який Здоровило дужий, а Сявка жорстокий! Коваль Пшик спробував дати відкóша, то вони його так побили, що він два тижні молота підняти не міг.

— А дайте-но мені на хвилинку ваше чоботарське шило! — І Жевжик сміливо рушив до мотоцикла, з якого щойно злізли бандити, попрямувавши у двір кравця Кривошия.

Жевжик тихцем попрокóлював шилом колéса мотоцикла, а тоді крадькома наздогнав злóдіїв, що піднімалися на ганок, і швиденько вколов шилом одного і другого.

— Ой! Ой! — в один голос скрикнули Сявка і Здоровило, хапаючись ззаду за штани. Обернулися, та Жевжик уже тікав, регочучи.

Вони кинулися наздоганяти його. Та хлопчик спритно видряпався на височенну тополю і з верхівки глузував із Сявки та Здоровила.

Бандити аж трусилися від люті.

— Ми його зіб'ємо, як горобця! — вигукнув Сявка, схопив каменяку і щосили швиргонув у Жевжика. Але той гойднувся на гілці, і камінь пролетів мимо.

Здоровило обома руками вчепився за стовбур тополі і з такою силою трусонув, що тополя аж зарипіла. Але струсити Жевжика не вдалося. Він гойднувся на гілці і, мов акробат у цирку, перелетів на стару грушу. І там, зриваючи груші, почав жбурляти їх у Сявку і Здоровила.

З усіх дворів позбігалися диваківці і захлиналися від реготу.

Коли з ворога можна сміятися, ворог уже не такий страшний. І диваківці враз засоромилися, що вони,

дорослі дядькі, боялися тих нікчем, а маленький хлопчик поводитьься так хоробро. Коваль першим схопив свій молот і вигукнув:

— Хіба ми дозволимо кривдити хлопчика? — і кинувся до Сявки і Здоровила.

А за ним чоботар, а тоді всі інші побігли боронити Жевжика.

Недарма кажуть: сміливість — половина перемоги.

Побачивши таке, Сявка і Здоровило лякливо озирнулися й кинулися до свого мотоцикла. Рвонули з місця, та попроколювані колеса не слухалися керма, мотоцикл пішов зигзагами і врізався у могутній дуб на узліссі. Сявка і Здоровило посхоплювалися і, стогнучи та кульгаючи, дременули в ліс.

Давно диваківці так не раділи. Вони кричали, сміялися. Та враз чоботар Закаблук схаменувся:

— Стривайте! А де ж той хлопчик?!

На груші Жевжика не було. І у дворі теж. Він зник... Тільки під грушею у траві лежало чоботарське шило... Всі обступили бабу Горобчиху, розпитуючи про загадкового хлопчика, який щойно народився в капусті на її городі і одразу ж зник. Але Горобчиха відмовчувалась, таємничо усміхаючись.

Відтоді, малюючи свої картини, вона обов'язково ховала серед квітів усміхненого рудого Жевжика. І Жевжик оселився у кожній хатині Великих Диваків. І ніхто вже ніколи нічого не боявся.

Не забувай захищати менших і слабших, навіть якщо їхній кривдник дужчий за тебе. Адже сміливість — половина перемоги.

Всеволод Нестайко

Аніскілечки, чудернацькі, заторохотів, приїжджають, попрокблювані.

Ж é в ж и к — тут: вертлявий, меткий хлопчик; бешкетник.

Прочитай казку вголос. Де відбувалися події? Як виглядав казковий хлопчик? Чому баба Горобчиха назвала його Жевжиком?

Які якості хлопчика допомогли йому справитися з бандитами? Як його вчинок вплинув на диваківців?

Знайди в тексті вислови, що звучать як прислів'я.

Поміркуй, що тут казкове, а що нагадує справжнє життя. Зверни увагу на імена дійових осіб. Як вони характеризують їхню вдачу?

Х т о ч и т а є ш в и д ш е? Знайдіть абзаци зі словами: *козі Мекекеші; твоя мама — Казка; вколов шилом одного і другого; Жевжик оселився.*

ЯК СОЛОВ'ЯТКО ВСКОЧИЛО У БІДУ

У Соловейка з Солов'їхою народилося надзвичайно здібне пташеня! Така звістка рознеслася по всьому лісі.

— Те пташеня співає не тільки по-солов'їному, а й по-дроздіному, і як Вівчарик може, а захоче, то й як Зяблик утне!*

Всі сусіди, близькі й далекі, зліталися, щоб послухати той спів.

Дрізд схвально кивав:

— Йому треба було народитися Дроздом!

— Ой, як чудово! — захоплювалася Очеретянка. — Це Солов'ятко співає, ну чисто як наші уславлені співаки.

— Та що ви! — не погоджувалась Мухоловка-пістрявка. — Що ви! Воно здібніше, за них. Вівчарик — так той тільки Вівчарик, Іволга — тільки як Іволга виспіває, а це Солов'ятко може одразу заступити їх усіх.

Тільки й мови було в лісі, що про новий нечуваний талант.

— Кому з майстрів ви довірите навчати вашого сина? — питали птахи у Солов'я і Солов'їхи.

— Важко сказати, важко сказати! — гордовито відповідали батьки. — Та тільки не нашому Солов'ю Дзвінкоголосому! Він співає лише на один лад...

І ось Дрозденята почали вчитися у найкращого дроздиного співака, юні Вівчарики у чудових співаків Вівчариків, звичайні Солов'ята — у Солов'я Дзвінкоголосого.

А наше пташеня на світанку вирушало в сусідні ліси показувати своє мистецтво.

Правда, іноді воно брало уроки у знаменитих пташиних співаків. Трошки повчилося в Іволги. Трошки в Зяблика. Одного разу посиділо на уроці у Вівчарика.

Слава про Солов'ятко, яке майстерно наслідувало інших птахів, рознеслася по всіх лісах. Звідусюди його запрошували, скрізь його захоплено приймали. Через ці запросини Солов'ятко часто не бувало вдома.

Так непомітно промайнуло літо. Багато птахів збиралося летіти у вирій. І Солов'ятко надумало дати останній — прощальний концерт. Слухати його зібралася сила-силенна лісового народу.

Солов'ятко під їхнє дружнє щебетання злетіло на гілку. Йому хотілося відразу ж підкорити своїх слухачів, і воно залилося швидкою щебетливою треллю Славки-чорноголовки. Потім несподівано запищало,

як жовтогруда Вівсянка, засвистало дзвінко й сумно,
мов Вівчарик.

Проте Солов'ятко марно чекало захоплених вигуків
своїх шанувальників. Раптом пронизливо засвистів
Зяблик:

— Коли мале пташеня наслідує інших співаків, це
може тішити. Але дорослий Соловей повинен співати
по-своєму!

Солов'ятко глянуло на себе й обімліло. У перельо-
тах з лісу в ліс воно й не помітило, як вирросло!

А Вівчарики підхопили:

— Наш Вівчарик співає краще за нього.

Звідусюди линули незадоволений свист, ляцання,
тенькання:

Якщо не вивчиш рідний спів,
Мелодії своїх батьків —
Тюрлю-ф'юї-тьох-тьох!
Пісням твоїм настане край,
Тебе забуде рідний гай —
Тюрлю-ф'юї-тьох-тьох!

Дятел сердито постукав носом по стовбуру дерева
і, коли стало трохи тихіше, сказав:

— Ти покажи нам своє — солов'їне мистецтво!

Співак від сорому зірвався з гілки і, не озираючись,
майнув у рідний ліс. Ніколи не чув він про таку ганьбу!

Але й серед своїх йому не полегшало. Виявилось,
що однолітки його теж вирости, і кожний по-своєму
співає тепер краще, ніж хвалене Солов'ятко.

Тоді співець полетів до відомого літнього Солов'я
Дзвінкоголосого, щоб той зарадив йому в біді.

Роз'єднай слова і прочитай.

Славетний митець прослухав Солов'ятко і зажурено
похитав головою:

— Надто пізно. Співаючи з чужого голосу, тина завжди
втратив свій власний!

Юрій Ярмиш

У т н е — тут: заспіває.

Дзвінкоголосому, звідусюди, треллю, обімліло, тенькання.

Чому спочатку всі птахи захоплювалися співом Солов'ятка? Прочитай.

Як проминуло літо у Солов'ятка?

Знайди і прочитай уривок про останній концерт співака.

Що засуджували птахи?

По м і р к у й т е р а з о м! Як довго тривали описувані події? Чому Солов'ятко вскочило у біду?

У чому головна думка казки? Чи тільки птахів вона сто-сується?

Читаючи, звертайте увагу на настрої дійових осіб і розділові знаки, які підказують інтонацію читання.

Хто читає уважніше? Назвіть усіх птахів, які згадуються в тексті.

Тригадайте, поліркуйте

- Чим літературні казки відрізняються від народних? Хто автори прочитаних казок? Яка казка вам сподобалась найбільше? Чим саме?
- Назвіть птахів, які діють у казках. Які з них є головними героями творів?
- Які події відбулися у селі Великі Диваки, що біля Казкового Лісу?
- Поставте один одному запитання за змістом розділу.
- Перегляньте «Короткий словничок читача». Назвіть поняття, що стосуються творів розділу.

**Бажаю вам стати казкознавцями,
адже з казками цікавіше жити!**

Твоє щоденне життя — наче барвиста веселка різних почуттів, настроїв, вчинків. Чи прагнеш ти розібратися у тому, що і як відбувається з тобою? Чи замислюєшся над тим, як жити серед людей?

Вірші, оповідання, казки, що ти прочитаєш у розділі, серйозно і водночас з гумором розкажуть про стосунки твоїх ровесників, розкриють цінність дружби, покажуть, яку радість приносять спілкування і турбота про інших людей.

Читаючи, звертай увагу на тему та основну думку твору, на стосунки між дійовими особами, на ставлення автора до героїв.

- **А дружити треба вміти!**
- **Пригоди і захоплення твоїх ровесників**

А ДРУЖИТИ ТРЕБА ВМІТИ!

Скільки б іграшок, книжок, розваг у тебе не було, без справжнього друга сумно і нецікаво. Адже тільки з другом можна поділитися радістю і смутком, поговорити про все, що тебе цікавить, весело погратися... Але виявляється, не така це проста справа — дружити.

У цій темі ти прочитаєш вірші, оповідання, казки, в яких розповідається про роздуми, переживання, вчинки твоїх ровесників.

* * *

Вірші Анатолія Костецького тобі вже знайомі. Про що пише поет? Про те, як дружать діти, як навчаються, що люблять, про що мріють... У його віршах відчувається щирість і бажання змінити світ на краще. Читаючи вірші, звертай увагу, які почуття вони передають, до чого поет закликає читачів.

БУВАЄ ВСЕ...

На світі
все буває:
і сніг,
і дощ,
і вітер.
Буває злива навіть
тоді, як сонце світить.
Буває, втратять колір
всі квіти у саду...
Лиш не бува
ніко́ли,

щоб друг
тебе
забув.
А як забуде раптом
тебе твій друг —
то що ж:
ніякий він
не справжній,
а просто так
— ніщо!..

Анатолій Костецький

Читаючи, зверни увагу на будову вірша. Після яких рядків треба робити коротку паузу, а після яких — довгу? На яких словах в останньому реченні треба зробити логічний наголос? Вивчи вірш напам'ять.

По м і р к у ї т е р а з о м над словами поета *Лиш не бува ніколи, щоб друг тебе забув*. Чи погоджуєтесь ви з ними?

КРАЩЕ — З ДРУЗЬЯМИ РАЗОМ!

Чи вірте,
чи не вірте —
найкраще на санчатах
зимовим днем
із гірки
удвох із другом
мчати.
Це — здорово!
Повірте!..
Свистить у вухах вітер,
і сонце вам сміється,
і всім навкруг
здається,
що ви удвох —
всесильні,
єдині,
цільні,
спільні.
Та що там говорити,
візьміть —
і перевірте!..
От вчора ми удвох
з Юрком,
моїм найкращим другом,
на сáнках
їздили разом,
ще й так —
аж свист у вухах!
Мчимó —
і весело обом:

Йому,
й мені,
і нам разом!..

Аж раптом бачимо —
Славко,
стоїть один,
без са́нок.
— Мерщій до нас! —
гукнув Юрко. —
Кататимешся
з нами!

А той — мовчить,
такий дивак.
Не вірять, ма́буть,
що «за так»
ми візьмемо —
повірте! —
його
на нашу гірку.

Ні,
не забули
ми з Юрком,
як влітку хизувався
велосипедом
цей Славко —
і сам-один катався.

Давно він, ма́буть,
сам-один
кататись
призвичаївсь.
Не розуміє, ма́буть, він,
як гарно

з другом
мчати!

Забув
хлопчачу дружбу —
і от йому —
сутужно...

Та є вона!
Та є вона!
Для друзів це —
не дивина:
коли тобі
сутужно —
прийде на поміч
дружба!..

І от —
та що там говорить! —
Славко
уже до нас
біжить,
летить
на нашу гірку!
Не вірите?
Повірте!
Ще й санки
знизу
нам обом
притяг!
А був — ледащо!..

Він зрозумів:
усім
разом
кататись
значно краще!

Анатолій Костецький

Якими словами розпочинається вірш? Про які почуття розповідає хлопчик?

Наведи рядки, що передають захоплення друзів катанням. Чому Славко забув хлоп'ячу дружбу? Як друзі його «перевиховали»?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Знайдіть слова, у яких виражено головну думку вірша.

П о ф а н т а з у й т е! Розкажіть, якими ви уявляєте хлопчиків, де вони живуть, що з ними могло трапитися далі.

Уявіть, що маєте створити мультфільм за цим віршем. Які події та у якій послідовності мають бути у ньому зображені?

СЛОВНИК СЛАВКА

У Славка —
словник незвичний,
він його
з дитинства вивчив,
і з тих пір
для всіх часів
він вжива
десяток слів.

Запитай його
про справи —
він махне рукою:
— Зайве!

Запитай:
— Зробив роботу? —
і почувеш:
— Неохота!

А поклич
садити квіти.
— Потім! —
 кине він сердито.

— Принеси
води відерце —
їх полити,
— Обійдётся...

Крикни:
— Друга виручай!
Він — в біді! —

Славко:
— Нехай!..

Попроси його:
— Змінися! —
Засміється він:
— Дурниці!..
— Ну його!
— Пусте!
— Дарма! —
в нього
інших слів
нема...

Що ж,
з подібними
словами
Славі
буде важко
з нами.

Врешті-решт
знайомі й друзі
скажуть теж йому:
— Байдуже! —
як про щось
попросить він.
— Залишайся
сам-один!

Анатолій Костецький

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Виберіть слова із «словника» головного героя. Про що вони свідчать?
Яка небезпека чатує на Славка?
Яку інтонацію читання підказують виділені слова?
П о м і р к у й т е р а з о м! Які слова слід частіше вживати, щоб спілкування приносило задоволення?

* * *

В оповіданнях Василя Сухомлинського розповідається про такі випадки зі шкільного життя, коли у начебто звичайних ситуаціях розкриваються невідомі досі риси характеру дітей. Прочитай і поміркуй, що схвалює, а що засуджує автор.

ЯК ПАВЛИК СПИСАВ У ЗІНИ ЗАДАЧУ

Павлик був стурбований. Дома він сидів над задачею й не міг розв'язати. Тож до школи Павлик прийшов зарано, щоб у когось її списати. Бо працювати сам не любив.

Ось прийшла Зіна. Вона добре вмiла розв'язувати задачі. Павлик й питає:

— На скільки питань задача?

— На трое,— відповідає Зіна.— А хiба ти не розв'язав?

— Не вийшла... Дай списати...

— Ой, Павлику, чого ж ти сам не хочеш працювати? — питає Зіна.

Але таки дала йому свiй зошит.

Павлик став списувати. Одна дiя, друга, ось уже третя, а в третiй дiї він помітив у Зіни помилку. Там, де треба було написати 23, вона написала 32.

У своєму зошиті Павлик написав правильно, а Зіні не сказав, що в неї помилка.

Учителька зiбрала зошити, щоб перевірити. Наступного дня їх і принесла.

— У Павлика «п'ять»*,— сказала вчителька.— Молодець, Павлику, добре попрацював над задачею. А в тебе, Зіно,— «чотири». Помилку зробила...

Зіна поблiдла. Вона глянула на Павлика. Павлик почервонiв і похнюпив голову.

Василь Сухомлинський

«П'ять» — тут: найвища оцiнка.

Чи знайома тобі ситуація, описана в оповiданнi?

Які риси характеру Павлика виявились у його вчинку?

Поміркуйте разом! Як далі можуть скластися стосунки Зіни й Павлика?

Розiграйте сценку за прочитаним.

НАЙКРАЩА ЛІНІЙКА

Микола й Роман сидять за однією партою. У Миколи за письмові роботи завжди найкращі оцiнки, а в Романа — погані.

Ось і сьогодні роздала вчителька зошити з тим диктантом, що вчора писали. У Миколи найвища оцiнка, а в Романа нiякої, бо забагато помилок. Написала вчителька: «Треба краще працювати».

Засумував Роман.

Після уроку мови пішли діти в майстерню. Там був урок ручної праці. Кожному учневі вчитель дав дощечку й загадав зробити лінійку.

Микола й Роман працювали поруч. У Миколи вийшла лінійка крива, кострубата. А в Романа — рівна, гладенька, гарна.

Учитель сказав:

— У Романа лінійка найкраща. Йому ставлю найвищу оцінку. А тобі, Миколо, ніякої не можу поставити. Треба краще працювати.

Засумував Микола.

Закінчився урок. Роман просить учителя:

— Дайте мені ту лінійку, що я зробив.

— Бери, — дозволив учитель.

Роман взяв лінійку, приніс її в клас і поклав на парту, поруч із зошитом, у якому за диктант немає ніякої оцінки.

За Василем Сухомлинським

П о м і р к у й т е р а з о м! Які здібності виявили Микола і Роман? Як і чому у хлопчиків змінювався настрій?

Чи переживали ви подібні почуття?

**Бажаю вам ніколи не втрачати віри
у свої сили!**

Веселі вірші

БАЗІКА

Будував Базіка дім —
сім дверей і вікон сім.

Торохтій допомагав:
язиком дошки тесав.

Метушився Пустомеля:
— Скоро будуть стіни й стеля!

І Патякало не плакав:
— Я усе покрию лаком.

Балакуха щебетала,
нахвалялась, обіцяла
для гостей спекти в печі
пиріжки і калачі.

В дім без вікон і дверей
Талалай скликав гостей.

На гостину гості йшли,
але... дому не знайшли,
ані даху, ні стіни...
Ось такі балакуни!

Оксана Сенатович

Як імена дійових осіб пов'язані з їхніми вчинками?
Поміркуй, які рядки треба читати глузливо, а які — по-
вчально.

ВИСТУПАЙЧЕНКО

Виступайченко Панас
завжди виступає.
А для чого? В котрий раз?
Сам того не знає.

А рука його, рука, —
мов крило у вітряка.
А язик — ой леле! —
лопотить та меле!

Захлинається, кричить
і веде до того,
як в порожнє перелить
воду із пустого.

Може, є і серед вас
Виступайченко Панас?
Ви йому, братове,
не давайте слова!

Грицько Бойко

ОБІЦЯЛЬНИК

Митрофанка в школі й дома
Обіцяльником зємо ми.
Та і як його не звать?
Любить хлопець обіцять.

Тільки те, що обіцяє,
він одразу ж забуває...

Всі сміються з Митрофанка:
— На наступних зборах ланки,
коли будеш виступать,
обіцйй... н е о б і ц я т ь!

Грицько Бойко

Який зв'язок між вчинками хлопчиків і назвами віршів «Виступайченко» та «Обіцяльник»? Від чого нас застерігає поет? Прочитай вірші так, щоб відчувалося твоє ставлення до героїв.

* * *

Прочитай і вивчи мирилки. У спілкуванні завжди прагни згоди, уникай образ.

МИРИЛКИ

* * *

Мирилка летіла, на плечé сіла,
сказала тихенько:
— Мирі́ться швиденько!

* * *

Ти — не ворог, я — не ворог.
Нам сваритись просто сором.
Помирились, помирились,
щоб ніколи не сварились.

* * *

Ти не плач, не плач, не плач
і скоріш мені пробач,
і на мене ти не сердься,
бо у тебе добре серце.
Будемо завжди дружити
і ніколи не сваритись!

Варвара Гринько

Прислів'я

Нових друзів наживай, а старих не забувай.
Все добре переймай, а злого уникай.

* * *

Цю казку написала для своїх учнів письменниця Марія Чумарна. Вона живе у Львові, працює у школі. Учні цієї школи складають казки, вірші, які потім друкують у власній газеті.

Сподіваюся, що ця казка сподобається і тобі.

КАЗКА ПРО ДРУГА

Ви знаєте, як непросто знайти друга. Люди дуже часто називають один одного друзями: скажімо, хтось поділився з тобою цукерками чи зіграв у якусь цікаву гру — і ти вже радієш, що у тебе є друг. А завтра приятелєві захочеться піти в гості до когось іншого, він забуде, що обіцяв тобі зустрітись аби разом кудись піти. І ти вже зовсім самотній...

Сьогодні зі мною так повівся мій однокласник Сашко. Я увесь вечір просидів за комп'ютером, граючи у свою улюблену гру: це була гра про космічні подорожі з другом. З комп'ютерним другом, котрий потрапляє з тобою на іншу планету.

Мій друг Компутик — дуже розумний і винахідливий. Він має спеціальні фотопристрої, котрі вловлюють наближення стороннього предмета, в нього є свій власний маленький космічний корабель, котрий він може збільшувати до потрібних розмірів аби повернутись на Землю. Він уміє добре стрибати, залазити у всі шпарки, все чути і все бачити. Я намагаюсь встигати за ним, щоб не вийти з гри.

Але коли ми з Компутиком подолали всі перешкоди і опинилися на найвищій горі планети Тайн, я раптом знову згадав про Сашка — і мені стало сумно.

Компутик весь час стрибав, бігав, щось оглядав, вимірював, а я сидів і роздивлявся планету Тайн. Вона була дуже красива: рожеве небо із золотистими

хмарками низько пливло над золотими і срібними річками. Червоні дерева майже закривали високі трикутні споруди, що були схожі на єгипетські піраміди. Це були міста жителів планети Тайн. Самі жителі були невидимими: ми з Компутиком докладали чимало зусиль, аби не потрапити їм в руки. Звірів на планеті ми теж не бачили, хоча Компутик дослідив, що вони живуть у підземеллях.

Сидячи на горі, я раптом відчув, що мені не хочеться більше оглядати чужу планету. Я згадував, як влітку ми з Сашком ходили на рибалку, каталися на моторному човні. Сашко навчив мене пірнати, і ми виловлювали із дна річки красиві камінці. А потім будували з них на піску фортецю. Сьогодні ми збиралися разом збудувати нове місто з конструктора «Лего». Я сам його придумав і намалював. А ще Сашко допомагав мені виконувати домашні завдання з математики.

Цікаво, як між собою спілкуються ці невидимі істоти? Чи вміють вони сміятися, плакати, розказувати цікаві історії? Чи у них є друзі? Раптом я побачив, що Компутик сигналізує мені на своєму маленькому екрані: «Ти повинен рухатися далі, бо вийдеш із гри і залишишся на планеті Тайн!»

Компутику, чому ти не вмієш розмовляти? Чому не звертаєш уваги на те, що я сиджу і нудьгую, що мені зовсім не хочеться продовжувати гру? Ще вчора я вихвалявся перед своїми однокласниками: «Мені з вами зовсім не цікаво! У мене є друг Компутик — я можу з ним по всьому світу подорожувати!»

Куди потрапив хлопчик? Як виглядала планета Тайн? Над чим замислився герой? Що його тривожило?

* * *

Раптом екранчик погас — разом із Компутиком. Я залишився сам на чужій планеті! Мені стало страшно. Я дивився на краєвид довкола — і відчував, як від страху почали холонуть руки і ноги. Тепер мені ніхто не допоможе!

Напевно, я просидів дуже довго, бо колір неба зовсім змінився: воно стало фіолетовим, дерева і міста засвітилися ніжним рожевим світлом. Я не знав, чи це була ніч, чи день. Але мені стало тепло. Здавалось, що хтось поклав на плечі якесь покривало. Високо вгорі світила велика різнокольорова зірка. Я почав уважно її розглядати — і раптом упізнав: це була наша планета Земля! Зовсім така, як глобус у моїй кімнаті. Вона була так близько і так далеко!

Я знову згадав про Сашка і про те, що тато й мама будуть дуже хвилюватися, якщо я не повернусь додому. Але вони не знатимуть, де мене шукати. Напевно, Компутик знає, як мене повернути додому, але він сам не здогадається це зробити. Він же не людина. Йому байдуже, що мене нема поруч. Він грає у свою гру. А Сашко, напевно, вже вдома, — готується до уроків або дивиться телевізор. Я розповів би йому, які цікаві тут будинки, які незвичайні дерева і рослини. Ми разом намалювали б жителів планети, хоча я їх і не бачив.

Мій друг дуже гарно малює різних фантастичних істот. А головне — він уміє мене слухати і сам розповідає безліч цікавих історій, які вичитує в книжках. І, напевно, він би знайшов мене, якби знав, що трапилося!

* * *

Я поринув у свої думки — і раптом мені здалось, що хтось мене уважно слухає. Наче я комусь розповідаю про себе, а він мені щось підказує. Я оглянувся довкола. І несподівано виразно почув чийсь тихий голос: «Ти вважаєш, що твій друг може тобі допомогти? То скажи йому про це!» «Як я можу сказати щось Сашкові, коли він так далеко?» «Зовсім не далеко: ти ж увесь час про нього думаєш. Пошли йому свою думку!»

Я встав і почав здивовано оглядатися довкола. Це, напевно, був невидимий інопланетянин.

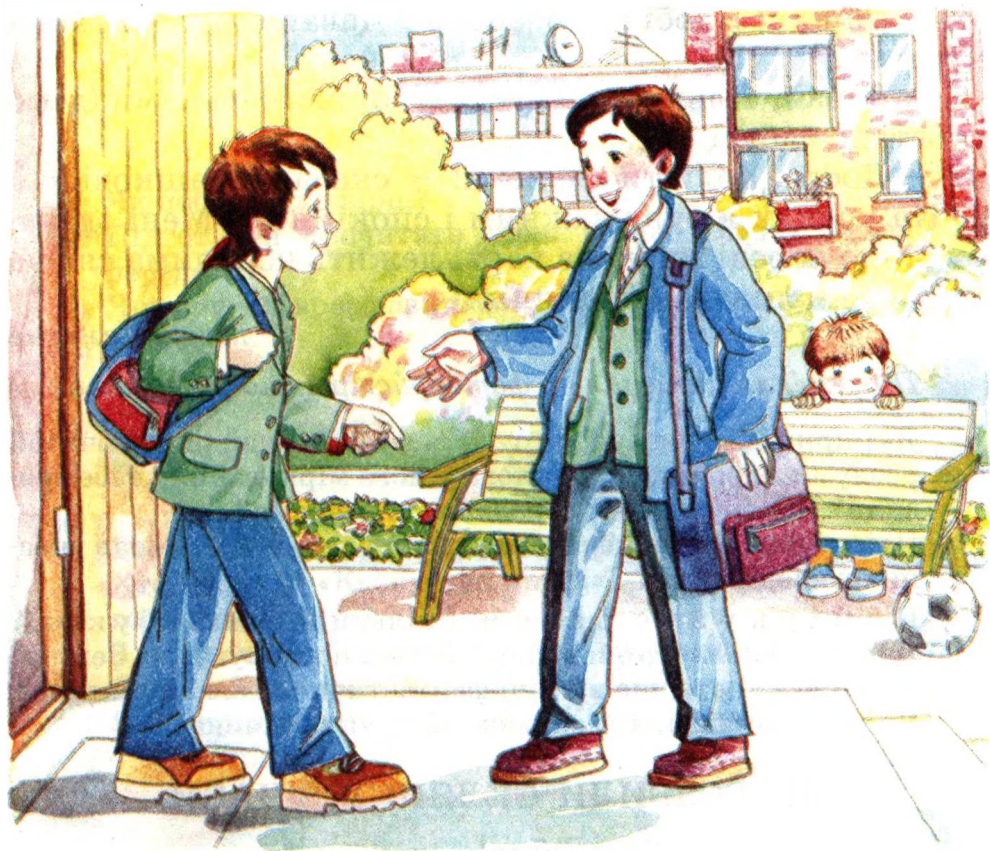
«Це планета Тайн, — знову почувся голос. — Тут кожен може дізнатися щось про самого себе. Сьогодні ти дізнався, що для тебе не просто важливо грати в гру чи робити якусь роботу, — ти хочеш, аби тебе розуміли, слухали, цінували. Це може тільки уважне любляче серце. Може, для твого Сашка це теж важливо? Може, ти не завжди буваєш уважним до свого друга?»

«Чи був я уважним до свого друга?» — подумав я. Не завжди... Сашко тиждень прохворів, а я дивився вдома мультики. Мені не подобається, коли Сашка хвалить вчителька, бо він добре вчиться, а мені робить зауваження. Я ображаюсь на нього, коли він не дає списувати домашнє завдання, а пропонує його виконувати разом. І я завжди сам граюся з Компутиком — не хочеться, аби Сашко переграв мене.

Напевно, щоб мати друга, треба вміти самому бути другом. Мені стало так прикро за самого себе, що я подумав: «Ну і нехай, нехай я залишусь на цій планеті». І розплакався. А потім заснув.

* * *

Хтось розбудив мене, — і яким було моє здивування, коли я побачив над собою маму! Світило сонце, я лежав у своєму ліжку.

«Вставай, бо проспеш перший урок, соню!»

По дорозі до школи я забіг до Сашка. Він саме виходив з під'їзду.

— Класна в тебе гра! — сказав мій друг. — Я вчора заходив, а тебе не було. На екрані твого комп'ютера світився напис: «Натисніть клавішу, щоб продовжити гру». Я натиснув — і побачив тебе на якійсь планеті. А цей Компутик весь час давав команду: «Натисніть клавішу, щоб продовжити гру!» Я будував якийсь космічний корабель, садовив тебе в нього, а потім керував польотом, щоб повернути на Землю. У тебе в руках була якась блискача кулька з написом «Таємниця». Ти її привіз із собою на Землю. До речі, а де ти був? Коли я закінчив гру, твоя мама сказала, що ти вже спиш. Я не помітив, коли ти прийшов.

«Оце так дива!» — подумав я.

— Сашко, я тобі все розповім! Давай сьогодні разом зіграємо!

— Давай, тільки не сьогодні, бо ми з батьками їдемо в гості до бабусі.

— Добре, коли ти зможеш! — сказав я Сашкові.

На уроках я був уважним і спокійним. Мені здавалось, що переді мною на парті лежить невидима сяюча кулька з написом «Таємниця».

Марія Чумарна

Підземеллях, спеціальні фотопрістрої, інопланетянин.

Які пригоди описано у другій частині? Знайди і прочитай роздуми хлопчика. Які слова у його міркуваннях тебе вразили? Що звучить як порада-застереження?

Підготуйся вдома переказати казку так, ніби ти став учасником подій.

П о м і р к у й т е р а з о м! Скільки дійових осіб у казці? Яким ви уявляєте оповідача? Як він повернувся на Землю? Як ви вважаєте, що в казці фантастичне, а що — реальне? Як ви зрозуміли, хто справжній друг хлопчика?

МИ РОЗБИЛИ СКЛЯНКУ З ЧАЄМ

— Ти розбив!

— Ні, ти розбила!

— Ти штовхнув!

— А ти впустила!

— Ти тюхтій.

— А ти незграба.

— Баобаб!

— Ти баобаб!

Вже школярка

наче хмарка —

очі повні сліз.

Школярка дмухає

на пальчик свій.

— Обпекла?

— А ти радій!

Та школярик посмутнів:

— Я... ти вибач, не хотів,

я штовхнув.

- А я впустила.
- Я розбив.
- Це я розбила.

Оксана Сенатович

Як побудовано вірш?

Підготуйся прочитати вірш вголос. Який настрій слід передати?

Чому у співрозмовників змінилось ставлення один до одного?

Чи уважно ти читав?

Твори яких жанрів ти прочитав? Назви авторів віршів. Хто написав «Казку про друга»? На якій планеті побував герой цієї казки?

З яких творів ці речення: *Бо працювати сам не любив; Пошли йому свою думку?*

Які мирилки ти запам'ятав? Хто їх автор?

ПРИГОДИ І ЗАХОПЛЕННЯ ТВОЇХ РОВЕСНИКІВ

Читаючи твори цієї теми, зверни увагу, хто їх головні герої, до яких наслідків призводять їхні вчинки. У творах значне місце належить діалогам, словам автора, які передають його ставлення до дійових осіб.

ПАЛИЧКА-РЯТІВНИЦЯ

Поміркуй, про що може йти мова у цьому творі?

Був собі на світі ледар. Звичайнісінький ледар. Мабуть, і тобі траплялося бачити такого. Звали його Миколою.

А сталося це тоді, коли на деревах та кущах із малесеньких буро-жовтих бруньок визирнули зелені язички першого листя. Хлопці ганяли надворі м'яча. А Микола

нудьгував: мати зачинила його в помешканні, щоб він як слід вивчив уроки.

«Ото б добре було,— мріяв Микола,— знайти чарівну паличку-рятівницю. Щоб замість мене й домашні завдання робила, й усе інше. За такою паличкою і на край світу піти не страшно!»

І раптом сталося чудо...

— Навіщо ж на край світу? — почув Микола чийсь добрий й тихий голос. Хлопчик озирнувся. Посеред кімнати стояв малесенький дідусь — удвічі нижчий за Миколу. На ньому були червоні шаровари з білими цятками й білий ковпак з червоними зірочками. Довга сива борода зникала десь аж за спиною.

— Навіщо на край світу йти? — повторив дідусь. — Можна мати те, що бажаєш, і тут.

— Вибачайте, — пробурмотів Микола розгублено, — хто ви такий?

Дідусь відповів:

— Я — Головний охоронець чарівної палички-рятівниці!

Микола мовчав, зачарований. Виходить, що в казках усе правда, й чарівники — таки є!

— Ви справді дасте мені чарівну паличку? — спитав він недовіжливо.

Дідусь відповів дуже поважно:

— Якщо ти заслужиш — звичайно! Але ти маєш виконати три моїх завдання. Згода?

Микола про всяк випадок кивнув. Може ж таки завдання не дуже важкі?..

— Слухай перше завдання! — голос у дідуся ще більше споважнів*. — Тиждень ти, Миколо, маєш сам прибирати свою постіль і допомагати матері!

«У-у,— хотів був викрутитись Микола,— не хочу!»

Але якийсь голос прошепотів йому: «Почекай, не пхикай, адже в нагороду ти дістанеш чарівну паличку-рятівницю!»

— Я згоден, — тихо сказав Микола.

— От і добре, — весело кивнув дідусь, поправив на голові ковпак і... розтанув у повітрі, наче його й не було.

Цілий тиждень Микола прибирав у кімнатах, допомагав матері мити посуд і навіть до крамниці двічі бігав. Мати й раділа, й дивувалася — звідки б то все? Ох, якби знала вона, певно, не мала б такого доброго настрою. Адже син був такий запопадливий* тільки тому, щоб опісля нічого не робити, а мати на послугах чудесну паличку.

Якраз за тиждень Головний охоронець чарівної палички-рятівниці з'явився перед Миколою.

— Як твої справи, чи виконав, що я тобі звелів?

Микола розповів про все.

— Початок непоганий, — погладив свою пишну бороду старий. — Перший крок до чарівної палички ти зробив. А тепер слухай друге завдання: щоб ти аж десять днів не чіпав і не кривдив малюків — я ж знаю, з тобою таке буває. Та це ще не все: як старші хлопчики кривдитимуть малих, щоб ти їх боронив... Добре?

Дідусь поправив свій ковпак і зник...

— Ото вскочив у халéпу*! — свиснув Микола. — Сашко Дубина, певно, роз'юшить мені носа!

Але іншої ради не було. Треба було ставати хоробрим і справедливим.

І коли на великій перерві Сашко Дубина штовхнув якогось первачка і той гепнувся та ще й носа набив, Микола підскочив до Сашка й гукнув:

— Ану, підійми його зараз та попроси пробачення, бо буде погано. Второпав?

Сашко з несподіванки пробурмотів розгублено:

— Почекай, зараз!..

Усі десять днів Микола був у школі найхоробрішим і найсправедливішим. Про нього навіть написали в класну газету велику замітку.

— Ти на правильній дорозі, — сказав Головний охоронець чарівної палички-рятівниці, коли минув і другий строк. — Але це не все. Останнє завдання — найважливіше!

Микола навіть дихати перестав.

— Я знаю, — вів далі дідусь, — що ти погано вчишся. Тепер весна. Незабаром кінець останньої чверті. Коли

закінчиться навчальний рік, покажеш мені табель. Ти зрозумів мене?

У Миколи навіть серце тьохнуло.

— Зрозумів. Треба, щоб у ньому були хороші оцінки...

Ось у яку біду вскочив Микола. Але відступати було вже нікуди.

Миколина мати дивувалася:

— Сину, чого це ти все з книжками сидиш? Іди хоч трохи у футболу пограй.

— Не можу, — відказував Микола, хоч йому й дуже кортіло побігти на вулицю до друзів, — скоро ж іспити. Повторювати треба!

Але хлопчик став помічати, що йому хочеться працювати не тільки заради чудесної палички...

І ось пролунав останній дзвінок. Микола одержав табель і побіг швиденько додому, щоб показати його батькам та ще з більшим хвилюванням-нетерплячкою — Головному охоронцеві.

Дідусь у червонозоряному ковпаку був, як завжди, точний.

Тільки-но батьки хлопчика пішли з дому, він зараз же з'явився.

Поглянув на оцінки і сказав весело:

— Молодець, Миколо! Передаю тобі свій скарб!

І Головний охоронець простягнув Миколі чарівну паличку-рятівницю.

Та ось яка вона! І не подумаєш, що чарівна. Така собі жовтенька паличка, трохи більша за учнівську ручку та й усе. Ніхто й не здогадається, що це справжній казковий скарб.

— Щоб паличка виконувала твої бажання, — вів далі Головний охоронець, — треба наказати їй:

Паличко-рятівнице,
Паличко-рятівнице!
Зроби те, вірний друже,
Чого хочу я дуже!

А далі додай, чого саме бажаєш. Чого б ти хотів?

— Ну... морозива!

За мить перед Миколою стояла гарна кришталева ваза, а в ній — полуничне морозиво.

Микола, вражений, спитав:

— А що можна звеліти паличці?

— Все. Окрім того, що проти совісті.

— А звідки береться те, що бажаєш, — з нічого?

Очі в дідуса стали ласкаві, добрі.

— Звісно, ні, Миколо. З нічого навіть у казці ніщо не з'являється. Просто тобі дурно буде діставатися усе, що зробили інші люди.

Микола задумано крутив у руках паличку. Ось яка ти, рятівнице...

В одних забираєш, а іншим даєш. Але я зроблю, як совість підказує.

І Микола дзвінко звелів:

Паличко-рятівнице,
Паличко-рятівнице!
Зроби те, вірний друже,
Чого хочу я дуже!

Хай усім ледарям руки до роботи свербітимуть!

Потім Микола простяг паличку Головному охоронцеві і сказав:

— Самому цікавіше все робити. Візьміть паличку!

— Здоров будь, Миколо! — весело сказав дідусь.
— Ти правильно вирішив.

Він торкнувся свого червонозоряного ковпака й зник, наче ніколи і не з'являвся отут у кімнаті.

Ніколи?!

Перед Миколою на столі лежав табель з хорошими оцінками.

І мати більше не гнівалася. Ніхто не називав Миколу ледарем.

А надворі хлопці кричали, ганяли м'яча. І Микола вистрибом побіг до них.

Юрій Ярмиш

Звичайнісінький, споважнів, запопадливий, нетерплячкою, червонозоряному.

С п о в а ж н і в — тут: набув поважної інтонації.
 З а п о п á д л и в и й — тут: ретельний, дбайливий.
 Х а л é п а — неприємність.

Скільки разів Микола зустрічався з чарівником?
 Які завдання Головного охоронця палички-рятівниці виконував хлопчик?

Як змінювалось ставлення Миколи до роботи, навчання?
 Коли він відчув задоволення від своєї праці?

П о м і р к у й т е р а з о м! Прочитайте твір в особах.
 Зверніть увагу на виділені речення. Яку думку передають слова дідуся? Про що міркував Микола? Чи схвалюєте ви його рішення?

Якого жанру цей твір — оповідання чи казка? Доведіть свою думку.

П о ф а н т а з у й т е! Уявіть, що Микола залишив паличку в себе. Яким тоді могло бути закінчення казки?

ЧОРНА КІШКА, АБО МАГІЧНЕ ЧИСЛО «СІМ»

Поміркуй, про що може йти мова у цьому творі.

Відтоді, як у дворі з'явилася Пу́ма — так звали чорну кішку з третьої квартири, — Василькові Морга́йлу перестало щастить. Та воно й не дивно; адже ще колись бабуся застерігала: перебіжить дорогу чорна кішка — чекай невдачі!

І точно. Збирається оце Василько до школи, вигляне у вікно — не видно Пуми. Ага! Моргайло за портфеля — і бігом! Та тільки-но з під'їзду вискочить, аж тут і Пума... Ніби навмисно підстерігає хлопця. Чорну шерсть наїжачить, хвоста задерє і перебіжить дорогу. Все! Невдача. А яка невдача може бути в учня? Звісно яка — погана оцінка!

— Знову ти, Моргайле, не вивчив відмінки іменників, — докірливо каже Олена Михайлівна.

— Та вчи-ив... — тягне Василько. — Тільки мені чорна кішка дорогу перебігла... От і не пощастило.

У класі — сміх, а Васильку, звісно, не до сміху. Якось він, повертаючись додому, взяв та подзвонив у третю квартиру. Двері йому відчинила незнайома жінка — висока, сувора на вигляд, в отакéзних окулярах.

— Чого тобі, хлопчику?

Василько посопів і каже:

— Тьотю, не пускайте свою чорну кішку, коли я до школи йду, бо вона мені дорогу перебігає.

Сувора жінка уважно подивилася на Моргайла і головою похитала:

— Не щастить, мабуть? Двійки хапаєш?

— Ага, за правила.

Жінка подумала якусь мить, а тоді з сумнівом запитала:

— А ти хоч правила вчиш?

— Та вчу, вчу,— квалливо запевнив Василько.— Але ваша кішка як перебіжить мені дорогу, так я і забуваю правила. І родовий відмінок з називним плутаю.

— Твій біди можна зарадити.

Жінка запросила Василька до кімнати, всадовіла на стілець, а тоді запитала: — А скільки разів ти правила повторюєш?

— Ну... ну... раз...

— Я так і знала! — сплеснула жінка руками. — Слухай мене, хлопчику, уважно. Чорна кішка і справді може наврочити, якщо правила повторювати лише один раз. Бо число «один» зовсім просте. А ось коли ти знатимеш магічне число, то хай хоч і всі чорні коти нашого міста перебіжать тобі дорогу — відмінну оцінку одержиш.

— А яке маг... магічне число? Скажіть, будь ласка.

— Тс-с-с... — Жінка приклала палець до вуст і, озирнувшись, зашепотіла: — Скажу, але тільки для тебе, ти ж — нікому анічирк! Добре? Бо це — велика таємниця. Слухай мене уважно. Як тільки чорна кішка перебіжить дорогу, треба відразу ж тричі підстрибнути на правій нозі, потім — тричі на лівій. Запам'ятав?

— Ага, — прошепотів Василько. — Тричі на правій і тричі — на лівій. А далі?

— А далі треба швидко проказати:

*Щоб чорна кішка не зурочила
і голови мені не заморочила,
повторюю правила разів сім —
назовсім!*

*Тьху, тьху, тьху,
щоб мені допомогло
«сім» — магічне число!*

— І все? — зрадів Василько.

— Все, хлопчику. Тільки не забудь: сім разів треба повторювати правила, адже сім — магічне число, і чорні коти перед ним безсилі.

Василько так і зробив. Тільки Пума перебігла йому дорогу (а це сталося наступного ранку), Василько відразу ж підстрибнув тричі на правій нозі, потім — тричі на лівій, швидко проказав усі слова і сім разів повторив правило.

І що б ви думали: найвищу оцінку одержав!

— Молодець, Моргайле! — сказала Олена Михайлівна. — Сьогодні тобі, я бачу, не перебігала дорогу чорна кішка!

А Василько мовчить. Таємниця ж!

«От воно що! Виходить, число «сім» і справді магічне! Сім разів повторив правило, і навіть чорнюща Пума не зурочила».

Валентин Чемерис

Знайди речення, в яких описано хазяйку Пуми. Як вона підкреслила таємничість своїх порад?

Знайди діалог Василька з учителькою. Які інтонацію, темп читання добереш, читаючи слова хлопчика?

Які слова підказують інтонацію розмови із сусідкою?

П о м і р к у й т е р а з о м! Що насправді допомогло Василькові?

Я І МІЙ ТЕЛЕВІЗОР

Поміркуй, про що може йти мова у цьому творі.

Вітя Таран мерщій ускóчив до кімнати, швиденько роздягнувся, гупнув на стілець біля свого столу й ухопився за ручку. Коли мати глянула з-за дверей, він уже щось писав, низько схилившись над зошитом і голосно сопучи. Мати пильно подивилася на сина, підозріливо спитала:

— Ти що, тільки-но од Митька? Знову весь день дивився телевізор?

Вітя не одразу підвів голову, мовби не чув матеріних слів, цілком порінувши у працю. Нарешті глянув.

— Еге, таке скажеш — тільки-но! Лише перед твоїм приходом заскóчив на хвильку до Митька, щоб порадитись, як писати твір. Нікуди ви зі мною на канікулах не їздили, не ходили, надворі дощ утюжив, про що ж писати? — сумно мовив. — Спасибі Митьку́, дещо підказав...

Мати мовила примирливо:

— Ну, пиши, не буду заважати. Та не засиджуйся довго за столом, бо ж завтра до школи.

Вітя вхопив вухами її слова, що завтра до школи, решту пропустив повз них. А таки ж завтра. І кров з носа треба написати твір. Не хочеться завдавати

кривди своїй учительці. Олександра Іванівна аж зіщулюється, мов од холоду, коли ти не виконав домашнього завдання чи мекаєш-бекаєш біля дошки. Тоді так прикро стає на душі... Зате після гарної відповіді вона лагідно гладить по голові своєю теплою шовковистою долонею. Тоді стає так приємно й чомусь ніяково...

Вітя труснув головою, для чогось посмикав носа. Про що писати? Справді, нічогосінько цікавого не було в нього на канікулах. Може, вигадати? Он скільки захоплюючих історій бачив він по телевізору. Цілий зошит можна ними заповнити. Вітя приплющив очі, і перед його внутрішнім зором наче кінострічка побігла... Рішуче опустив ручку на папір.

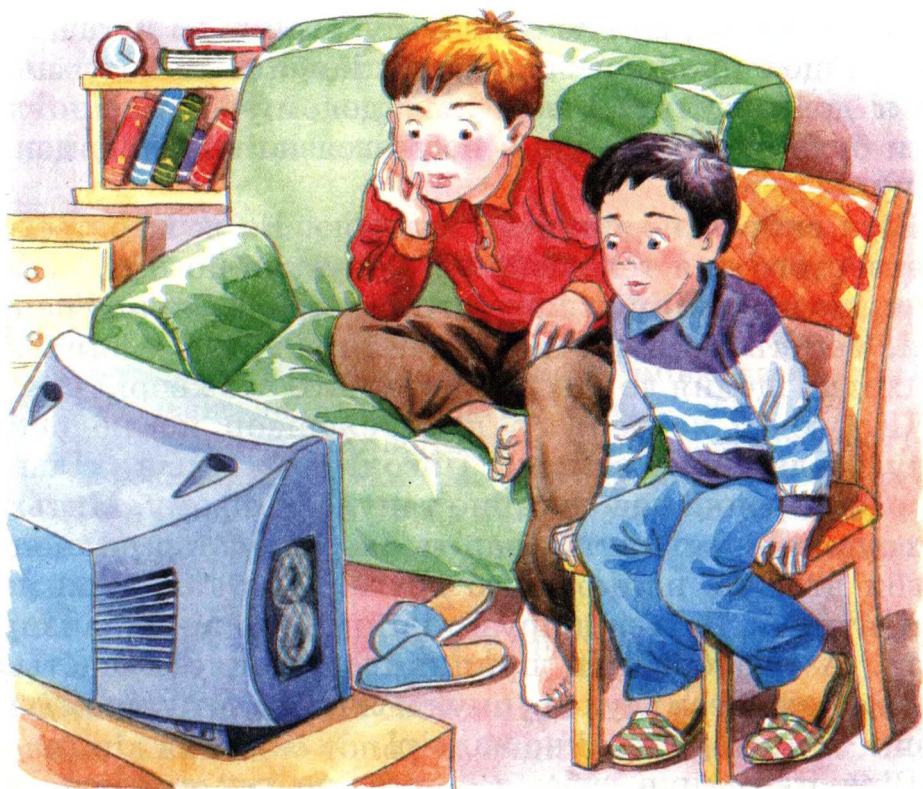
«На другий день канікул ми поїхали з татом в аеропорт, сіли на літак і полетіли в Сухумі, де на волі живуть мавпи. Скільки їх там! З одною я познайомився, вона заговорила до мене людським голосом».

І ручка спіткнулася. Та не повірять у те Олександра Іванівна. На Вітю з майже чистого аркушика паперу наче глянули вчительчині очі, вони мовби казали з докором: «Нащо ж ти брехати узявся?»

Він сердито подивився на телевізор, котрий ба́йдуже блимав на нього з кутка великим оком. Наче він зовсім не винен, що Віті нічого писати про канікули. А він, він у всьому винен! От хай і сварить його Олександра Іванівна...

«Я встав уранці, вмився, поснідав і хотів іти гуляти. Якраз сонце зазирнуло до кімнати. Просто так, щоб перевірити, чи працює, увімкнув телевізор. А там саме показують мультиплікаційні фільми. Один за одним, один за одним... Коли вони скінчилися, пішло кіно про пригоди хлопців Павлуші та Яви і їхньої корови Контрибуції. Таке смішне, що я впав зі стільця й коліно забив... Хіба од нього відірвешся? А тут і обідати час настав».

Вітя задоволено всміхнувся: чиста правда лягає на папір. Хіба думають дядькі й тіткі там, під височеною телевежею, щоб діти нормально відпочили: побігали по подвір'ю, пограли в футбол, у квача? Їм аби весь час екран не був порожній.

«Пообідавши, я твердо вирішив піти у двір. Вже навіть пальто надів і став шнурки зав'язувати на черевиках. Аж гульк — подзвонив у двері мій товариш Митько́. Виявляється, його мати на роботі захворіла й прийшла додому. Прийшла, вимкнула телевизор і попросила Митька з квартири. Мовляв, ще грип від мене перехопиш, краще піди на свіже повітря. А Митько саме дивився фільм про гангстерів. Як же йому не дізнатися, чим він закінчиться? То я знову натис на вмикач. Хіба відмовиш гостеві й товаришеві? Самому довелося сісти поруч...»

На хвильку замислився. Чи писати про той вечір всю правду? Рішуче махнув рукою — правду й тільки правду!

«Митько подався від мене перед самим приходом моєї мами. Мені було соромно, що я не виконав обіцянки, даної матері, — не стирчати перед телевизором, а сходити погуляти й купити хліба. Щоб не засмутити її, та

й батька також, миттю одягнувся, зганяв до магазину, а потім ще й пройшовся по калюжі, аби мати подумала, що я довго гуляв, і вернувся додому. Звичайно ж, мати була впевнена, що я набігався по подвір'ю донéсхочу».

Вітя скорбóтно похитав головою. Бо ж і третього, і четвертого дня телевізор не відпускав його від себе. Одне, що на канікули зібрали для дітей найкращі передачі, мабуть, весь рік їх копичили, а друге — Митько приходив щодня до них. Бо його мати все хворіла.

Під вечір четвертого дня телевізор по-людськи охнув, клацнув і замовк. Поволі згас екран, тільки яскрава зірочка неблаганно танула на ньому. Митько зітхнув на повні груди, навіть сльозу розтер на щоці, мовби втратив найкращого друга. Вітя також мимоволі зітхнув. Знічів'я друзі підійшли до вікна, визирнули. А надворі дощ припинився, сонце купається в калюжах. Десь глухо гупнув м'яч. Скалатнулися їхні серця — надвір, негайно надвір!

Вітя плямкнув губами — еге, не так сталося, як гадалося. Коли він одягавсь, а Митько вже стояв на порозі, різко пролунав дзвінок. Відчинили — Митькóва мати. Вона, звичайно, здогадалася, де її син і що робить, однак не сварила, тільки попрохала побути з годинку вдома, бо їй треба в поліклініку на виписку, а має телефонувати батько. Стривóжиться, коли ніхто не візьме трубку... Хлопці похнюпилися, та ненадовго: всього ж через годину ноги винесуть їх надвір!

Але ж у Митька був великий кольоровий телевізор. Що то вже за краса! І Вітя як сів на стілець біля нього, то наче прилип. Звичайно, Митько був біля гостя.

Митькóва мати повернулася надвечір. Бідкалась, що грип зібрав велику чергу. Хлопці було піткну́лися надвір, та й вернулися — сонце закрилося хмарами, знову задощило, загув холодний вітер, стали пролітати сніжинки.

Наступного дня Митькова мати зраночку подалася на роботу, тож телевізор цілий день не відпускав хлопців од себе.

Вітя описав усе це, зиркнув на німий та сліпий

телевізор, журно подумав: «Невже на цьому тижні не прийде майстер з ремонту?»

І дописав останнє речення: «Отак телевізор позбавив мене й Митька канікул».

За Віктором Кавою

Засіджуйся, зіщулюється, мультиплікаційні, стривожиться, піткнүлися, гангстерів.

Коли і де відбувались описувані події? Як довго вони тривали у часі? Назви дійових осіб оповідання. Хто головний герой твору? Простеж за текстом, як змінювався задум Віті щодо написання твору? Про що це свідчить?

Перечитай текст Вітіного твору. Чи погоджуєшся ти з його висновком? Які думки хлопчика викликають посмішку?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Якими ви уявляєте Вітю і Митька? Що схвалюєте, а що засуджуєте у поведінці головного героя?

ЯК МИКОЛКА СТАВ ХОРОБРИМ

Миколка прийшов сьогодні до школи дуже рано. На лавці під високою тополею сиділо двоє дівчаток. Вони дивилися на дерево. Щось зацікавило їх там. В очах дівчаток хлопчик помітив тривогу.

Коли це знялася пташка, забилася, запищала тривожно. І тої ж миті перед лавкою щось упало.

Миколка зрозумів: пташеня випало з гнізда, а мати його тепер у розпачі.

Одна дівчинка взяла пташеня й каже:

— Якби ж це хто сміливий був зараз у школі... він би поліз на дерево й поклав пташеня в гніздо.

Миколка був дуже боязкий, але слова дівчинки вразили його. Невже вона вважає його боягузом?

— Я полізу, — сказав Миколка.

— Ти? — запитали дівчатка й з подивом глянули на хлопчика.

Миколка поклав пташеня за пазуху й поліз на тополю. Від страху в нього тремтіли руки й ноги, але він ліз усе вище й вище. Поклав Миколка пташеня в гніздо, а сам спустився додолу.

Дівчатка дивилися на нього захоплено.

Василь Сухомлинський

Чи легко було Миколці врятувати пташеня? Як же йому вдалося це зробити? Які почуття переживав хлопчик? Пофантазуйте! Як можна продовжити оповідання?

Веселе слово

ОДНАКОВО ДУМАЮТЬ

— Як ти гадаєш, Павлику, є люди, які думають зовсім однаково?

— Звичайно, є! От хоча б у нашому класі Микола і Семен. Адже їхні твори подібні один до одного, як дві краплі води.

КУДИ ПОСПІШАТИ

— Швидше збирайся, а то запізнишся в школу, — каже мама синові.

— Ні, мамо, школа відчинена цілий день!

ЩО БУЛО ДО ТЕЛЕВІЗОРА?

— Татусю, що мали люди до того, як був винайдений телевізор?

— Тишу та спокій.

ХТО ЧИМ ХВАЛИТЬСЯ

В третім класі до дзвінка суперечка йшла така:

— Починаю я завжди першим перекличку!

— А я першим на труді вистругав поличку!

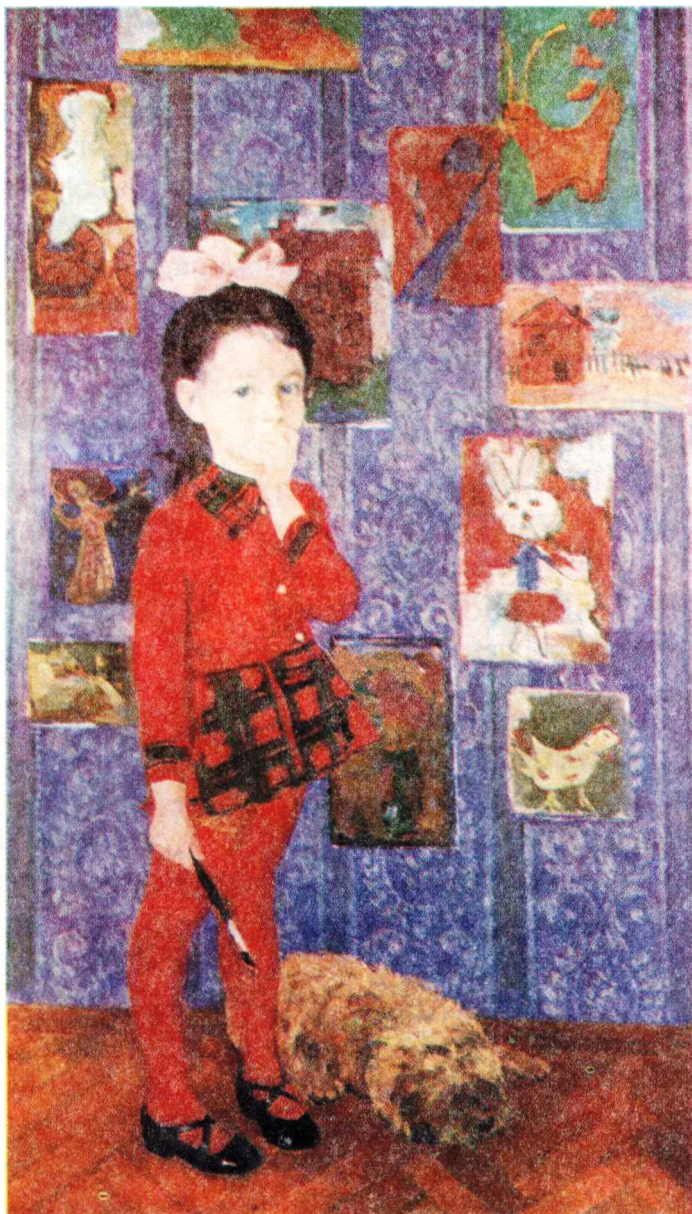
— А я першим весь урок руку піднімаю!

— А я першим... на дзвінок з класу вибігаю!

Грицько Бойко

Попрацюйте разом! Прочитайте вірш в особах, передаючи інтонацією його гумористичний характер.

Е. Камінська. Моя сестричка

По працюйте разом! Розгляньте картину Е. Камінської «Моя сестричка».

Де знаходиться дівчинка? Якою вона зображена? Опишіть її зовнішність, вираз обличчя. Чим захоплюється дівчинка? Що вона малює?

Як ви вважаєте, про що думає маленька художниця? Що

вона збирається зробити? Хто ще зображений на картині? Складіть розповідь за картиною. Доповніть побачене: як звуть дівчинку, песика, хто їх малював, у якій родині живе юна художниця, скільки їй років.

МАЛЮЮ СОНЦЕ

Стоїть зима. Кипить зима.
Як мур, моє віконце.
На весну й нятяку нема,
а я малюю сонце.
Красивим вийшло сонце те:
сміються очі сині,
горить волосся золоте,
а ніс у ластовинні.
Іще червоним я мазнув —
і сонце аж палає.
Мороз у шибку зазирнув.
— Ану облиш! —
гукає. —
Малюй мене, лише мене,
бо я владар віднині,
тож славить царство крижане
довік усі повинні. —
А сонце справжнє морг мені:
— Не бійся, хай поскаче,
ось я пригрію навесні,
і він тоді заплаче.
Малюй усе, що любиш ти,
що радувати може. —
І на малюнок зирк:— Гляди,
а здорово я схоже!

Петро Бондарчук

Як ти думаєш, чому саме сонце малює хлопчик? А що любиш малювати ти? З якою інтонацією треба читати слова мороза? А сонця? Яке значення передають вислови: *кипить зима; горить волосся золоте?*

П о ф а н т а з у й т е! Придумайте казку, в якій діють сонце, мороз і птахи.

Далі ти прочитаєш оповідання відомого українського письменника-гумориста **Остапа Вишні** (1889—1956, справжнє ім'я — Павло Михайлович Губенко). Чому гумориста? Бо він писав твори про смішні випадки, кумедні пригоди. Письменник багато розповідав і про спілкування людини з природою, з улюбленими тваринами.

ВЕСЕЛІ АРТИСТИ

— Ку-ку-рі-ку!

Таким веселим викриком зустрічає свого вчителя й друга циркового артиста-коміка Едуарда Середу його учень і товариш по роботі Петька.

Петька, почувши голос Едуарда Йосиповича, б'є крильми, кукурікає і біжить-летить до свого хазяїна-учителя. Хазяїн ласкаво вітається з Петькою:

— Здрастуй, Петю!

— Ко-ко-ко-ко! — сокорить Петька і дивиться артистові в руки, бо Петя знає, що йому зараз дадуть чогось смачного: крихти з булки, грудочку цукру або жменьку добірної пшениці. Петька, дзьобаючи зерно, кличе своїх пóдруг — білявеньку й сіреньку курочок:

— Ко-ко-ко!

Курочки підбігають, Петька, і їх частує крихтами з булки або пшеничним зерном.

Едуард Середя, Петьчин друг і хазяїн, дуже весела людина. Він розмовляє з Петькою, мов із людиною, лоскоче Петьку, смикає його за червону борідку. Петька удає, що він дуже сердиться, і намагається клюнути хазяїна в руку.

Едуард Йосипович заспокоює Петю:

— Не гнівайся, Петю! Давай краще попрацюємо!

— Ко-ко-ко-ко! — відповідає Петька. Артист бере звичайнісінькі граблі, Петька стрибає на граблі, вмощується на них:

— Ко-ко-ко-ко! Готовий!

І починається циркова вистава...

Артист балансує* граблями з Петькою на руці, на голові, на підборідді.... Петька сидить на граблях, як справжній артист, і не ворухнеться... Тільки на непомітний знак Едуарда Йосиповича він б'є крильми й вітає «глядачів»:

— Ку-ку-рі-ку!

Так щодня репетирує з Петькою артист державного цирку Едуард Середа. А ввечері Петька це все проробляє на цирковій арені... І ні бравурна* музика, ні сліпуче світло, ні оплески захоплених глядачів — дітей і дорослих не лякають Петьку-артиста. Він своє діло знає добре!

Петька-артист дуже здібний і талановитий. Придбав його собі Едуард Середа у місті Куйбишеві, на Волзі.

Петька тоді був манюсіньким, пухнастим курчатком, — він тільки-но вилупився з яєчка в інкубаторі.

В Едуарда Середи був тоді другий півень, з яким він працював у цирку, але він помер. Велике горе для артиста втратити вченого звіра чи птицю.

Почав Едуард Середа вчити молодого півника Петьку. Молодий півник виявився дуже здібним і вже через вісімнадцять днів виступив з хазяїном на виставі. І ні разу не помилився... Це дуже короткий строк для навчання птиці і взагалі звіра...

З того часу Петька та Едуард Йосипович разом працюють і міцно один одного люблять. А їх обох люблять циркові глядачі — і великі, і маленькі.

* * *

— Крошка! Алле!

На арену цирку вискакує величезний чорно-рябий собака Крошка... Артист падає на арену, перекидається, як по-цирковому кажуть, — робить кульбїти, а Крошка перестрибує через артиста. Музика грає скажений галоп, на арені вертиться якийсь клубок із собаки й артиста.

Хто такий Крошка? Крошка народився на Кавказі, артистові його подарували в Тбілісі. Батько Крошки — мисливський собака з породи поїнтерів, а мати — знаменитої на Кавказі породи так званих кавказьких вівчарів, вірних друзів гірських чабанів. Вівчарі прекрасні сторожі овечих отар, вони не підпускають до овець ні чужої людини, ні звіра...

Не судилося, як бачите, Крошці ні полювати, як батько, ні стерегти овець, як мати, — вийшов із Крошки прекрасний цирковий артист.

— Крошка, алле! — Крошка підбігає до артиста.

— Скажи — «мама»! — Крошка дивиться на хазяїна.

— Ну, ну, швидше! Скажи — «мама»! — Крошка виразно вимовляє: «Ма-ма!»

За це Крошка одержує цукор від хазяїна-артиста і гучні оплески від глядачів...

Крошка дуже різнохарактерний артист: він грає з Едуардом Йосиповичем у м'яча, він підбігає до телефону, бере телефонну трубку і викликає хазяїна.

— Гав! Гав! Гав! — Дзвонять! Просять до телефону!

Крошка — талановитий математик: він рахує, складає, віднімає, множить і ділить до десяти.

— Крошка! Скільки буде чотири та два? Крошка відповідає:

— Гав! Гав! Гав! Гав! Гав! Гав! — Шість!

А як хтось із глядачів дає задачу на числа більші, як десять, тоді Крошка стає на задні лапи і щось ніби говорить на вухо хазяїнові.

— Що Крошка говорить? — цікавляться глядачі.

— Крошка говорить, чи той, хто запитує, сам знає, скільки буде тринадцять та дванадцять?

А як чудесно Крошка удає, як школяр, якому не хочеться йти до школи, валяється в ліжку вранці і як він сердиться, коли мама його будить:

— Вставай! Пора до школи!

Крошка валяється-перевертається на килимі, стогне, сердито гарчить і гавкає:

— Не хочу, мовляв, уставать, іти в школу! Хочу поспать, у ліжку поваляться...

Крошка — прекрасний жонглер...

Він дуже веселий пес, чудесно грається з Лялькою і маленькою чорненькою Чітою. Чіта — теж циркова артистка: вона вміє стояти на двох і на одній передній лапці вниз головою на долоні в Едуарда Йосиповича.

Дотепний і веселий цирковий артист Едуард Середа! Веселі і талановиті його друзі: Лялька, Крошка, Чіта, Васька й Петька!

За Остапом Вишнею

Циркового, сокоріть, дзьоббаючи, звичайнісінькі, манюсінським, кульбіти, пбінтерів, різнохарактерний.

Б а л а н с у є — зберігає рівновагу, роблячи відповідні рухи.

Б р а в у р н и й — гучний, веселий.

Що нового ти дізнався з оповідання? Який «артист» тебе найбільше зацікавив?

Як спілкується Едуард Середа зі своїми друзями?

Прочитай виразно оповідання, дібравши відповідну інтонацію. Зверни увагу на розділові знаки і слова автора. Які твори про артистів-тварин тобі відомі? Підготуй про це розповідь.

Діти очима художника

Г. Кириленко-Баранникова. На тренуванні

Попрацюйте разом! Розгляньте картину Галини Кириленко-Баранникової «На тренуванні».

Яке захоплення об'єднує дітей?

Який момент зображено на картині?

Опишіть юних фігуристів: вирази облич, пози, рухи, одяг.

Що, на вашу думку, їм каже тренер?

Які відтінки кольорів поєднує художник, щоб зобразити льодове поле? Де колір яскравіший? За допомогою яких ліній передано рух дітей?

Складіть розповідь про юних фігуристів.

ЗИМОВИЙ ВЕЧІР

Вечірній час...
Метелиця мете.
Вітрисько дме в шибки та у причілок*...
Татусь читає,
мама щось плете, —
зима для хлібороба — відпочинок.

Під завірюхи нескінченний спів
вмикаєм телевізор — я і тато, —
і на екрані «Танець лебедів»
танцюють молоденькі лебедята.

Я музику сполохати боюсь,
вона прекрасна, ніби дивне диво.
Заслухавсь, зачарований, татусь,
і мама посміхається мрійливо...

Шкода, не чує музики-краси,
не бачить лебедят сестра Оленка:
вона у нас завжди у ці часи
вже міцно спить,
бо зовсім ще маленька.

Лідія Компанієць

Причілок — бокова стіна будинку.

З яким почуттям хлопчик розповідає про свою сім'ю? Прочитай рядки, що найвиразніше передають його ставлення до рідних. Читаючи вірш уголос, спробуй передати настрій твору, дібравши відповідну інтонацію.

«КАНІКУЛИ! КАНІКУЛИ! ВЕСЕЛАЯ ПОРА!»

І справді, зимові канікули — весела пора: Новий рік, ялинка, санки й ковзани, кіно, цікаві вистави в театрах і море вільного часу — майже два тижні!

А звідки взялися **канікули** і скільки їм років? Слово **канікули**, можна сказати, зоряного походження. Є така зірка — Сіріус. Латинська її назва — **Канікула**. Це зірка із сузір'я Пса, а пес у латинській мові — **каніс**, звідси і **Канікула**. Сонце у сузір'ї Пса перебуває

з 22 липня по 23 серпня. У цей час у Римі починалася нестерпна спека, і всі школи змушені були переривати заняття. Згодом цей час став постійною узаконеною перервою шкільних занять у різних країнах.

Коли б вас запитали: «Ану пригадайте, чим пахнуть зимові канікули?», ви б сказали: «Ялинкою!» І справді, зимові канікули — це запах хвої у кожному домі і навіть на вулиці, це запах бенгальських вогнів і свічок, запах апельсинів і мандаринів.

Першу ялинку прикрасили у Франції чотири століття тому. А вже далі вона поступово завойовувала все нові й нові землі.

Новий рік — дуже давнє свято, тому в кожного народу поступово склалися свої звичаї відзначати його. У нашого народу був звичай посипати один одного зерном, бажаючи цим щедрого врсжаю й доброго здоров'я. А оскільки Новий рік — це велике свято, то обов'язково у кожного народу мали бути і святкові страви. Наші предки готували їх з того, що їм давала матінка-природа. Нива давала пироги, вареники, кашу з пшеничного зерна, ліс давав гриби, річки й озера — рибу.

Так само було і в інших народів: у чехів, наприклад, на новорічному столі обов'язково мав бути **короп**. Ця риба відома людям давно. Назва її походить з давньої німецької мови. Ласують нею усі народи Європи — і на свята, і в будні.

Окрасою новорічного столу в американців вважається **індик**. І не дивно: адже **індик**, хоч за назвою «індієць», за походженням — американець. Чому так? Зараз довідаєтесь.

В Америці індиків приручили ще задовго до появи там європейських переселенців. Тому місце на святковому столі в Америці індики займають «законно». В українську мову це слово прийшло на початку минулого століття.

У наш час бажані гості на новорічному столі, на ялинці і в подарунках — **апельсини** і **мандарини**. Для наших країв вони — чужинці.

Батьківщина **апельсинів** — Південний Китай. Португальці завезли їх у XV столітті в Європу. В XVI столітті плоди апельсинового дерева вже були відомі і в Росії. Сюди їх привозили з Голландії, а голландці до себе — з Китаю. З Голландії прийшла до нас і назва цих плодів: **апельсин** — це складне слово, яке утворене з двох простих слів: **апель** — «яблуко» і **Сіна** — «Китай».

В українській мові **апельсин** має ще одну назву — **помаранча**. Це італійське слово складене з двох слів: італійського **помо** — «яблуко» і перського **оранж** — «оранжевий колір», — так італійці називали апельсин. Італійці ж словом **помаранча** називають не всі апельсини, а тільки один їх сорт — гіркі апельсини.

Мандарини з'явилися в Європі значно пізніше, ніж **апельсини**, — лише в XIX столітті. На їх батьківщині — в Японії та в Китаї — їх вирощували здавна.

У португальській мові є слово **мандар** — «наказувати», «розпоряджатися». Португальці мали в Китаї території — колонії. Цими землями управляли місцеві китайські чиновники, яких португальці називали «мандарин» — «той, хто наказує». Про цю назву і про самих **мандаринів** — вищих чиновників Китаю — довідалися в Європі. А коли на базарах європейських міст з'явилися у продажу плоди, якими начебто ласують китайські **мандарини**, їх, ці плоди, теж стали називати **мандаринами** — «мандаринськими апельсинами».

За Аллою Коваль

Сузір'я, узакбненою, бенгальських, чужинці, апельсиновою, розпоряджатися.

Назви слова, походження яких пояснюється у тексті. Що з наведеного у творі тобі було відомо, а що виявилось новим? Звичаї яких народів згадуються у тексті?

П о м і р к у й т е р а з о м! Який жанр цього твору? Доведіть свою думку.

Перевірте за текстом, чи правильно наведено речення: *А оскільки Новий рік — це свято, то у кожного народу мали бути і святкові страви; Окрасою новорічного столу в американців є індик.*

Які твори Алли Коваль ви читали раніше?

ЩО РОЗПОВІЛИ МАСКИ...

Учні сусідньої школи запросили мене на святкування Нового року.

У спортивній залі мене вразила розкішна красуня-ялинка. Вона сяяла електричними вогнями, була вбрана яскравими іграшками.

— Молодці! Як чудово ви її прикрасили! — вигукнув я захоплено.

— То не ми... то дядечки й тітоньки з бюро добрих послуг так постаралися! — погасила моє захоплення кумедна заяча маска, що спритно пробігла неподалік.

Ну гаразд, думаю, діти ще маленькі, не все їм під силу, а от маски вони, напевно, самі зробили.

— Маско, маско! Хто тебе зробив? — цікавлюся у вовчої маски.

— Мене ніхто не робив! Я в магазині куплена!

— А Дід Мороз і Снігуронька звідки взялися?

— То наші шефи-старшокласники. Вони зобов'язані нас розважати! — пояснила ведмежа маска.

Я підійшов до ялинки й запитав у масок, що тісно оточили новорічну красуню:

— Любі дітки! Що б ви хотіли побажати собі у новому році?

— Щоб вчителі не ставили поганих оцінок!

— Щоб довшими були перерви!

— Щоб менше було уроків!

— Щоб батьки не сварили!

— Гарзд, а зараз покажіть мені свої здібності: прочитайте вірші, поспіваймо пісень! — запропонував я господарям свята.

— Але ж ми не готувалися до цього! — вигукнула котяча маска. — Кому потрібна наша самодіяльність, якщо батьки до нас запросили справжніх артистів? От хай вони й розважають...

Я нахилився до хитрої лисиччиної маски й запитав:

— Лиско, поясни, будь ласка, для чого ви тут зібралися?

— Як це — для чого? — здивувалася маска, шморгнувши простудженим носом. — Ми тут зібралися для того, щоб одержати свої ПО-ДА-РУН-КИ!

Як тільки на ялинці пригасли яскраві вогні, я непомітно зник за дверима. Зовсім невесело було мені цього новорічного вечора. Може, тому, що я був без новорічної маски? Під нею, кажуть, можна приховати не лише справжнє обличчя, але й багато чого іншого.

Ігор Січовик

З ким розмовляв автор?

Що його розчарувало? Чи поділяєш ти його почуття?

А як ти готуєшся до новорічного свята?

**Бажаю тобі не лише чекати на радість,
а й дарувати її іншим!**

НОВОРІЧНА ПРИГОДА

В нашу хату зайшов уночі
Дід Мороз із мішком на плечі
і говорить: «Із темних дібров
я до вас дуже довго ішов...»
А мене бере сумнів чогось:
хто насправді оцей Дід Мороз?
Може, він не із темних дібров,
а з бюро добрих послуг прийшов?
Дід Мороз ці думки відгадав,
та ні слова мені не сказав.
Він лише мені руку потис —
і я інеєм білим обріс.

Анатолій Качан

Хто розповідає про пригоду?

З яким настроєм треба читати вірш? Як його можна про-
довжити?

* * *

Що нас жде в Новому році? —
Дні й весняні, й зимові,
що не день, на кожному кроці —
відкриття й знання нові.

Будуть знов заняття в школі,
любі друзі й вчителі,
і дива, що їх ніколи
не бувало на землі!

А як пройдуть в русі вічним
всі дванадцять місяців, —
знов привіти новорічні
полетять з усіх кінців.

Побажаймо ж добрим людям,
щоб щасливо всі жили
і щоб був по всіх усюдах
мир і спокій на землі!

Наталя Забіла

ЩЕДРИЙ ВЕЧІР

Щедрий вечір! Добрий вечір!
Смерекова гілка, золотий горіх!
Щедрий вечір! Добрий вечір!
Зоряна щедрівка і веселий сміх!
Одчиняє брами новорічна ніч!
Щастям і піснями сіє навсібіч!*

Щедрий вечір! Добрий вечір!—
Пташці і дитині, зірці і бджолі!
Мир вам у родині!
Мир на всій землі!

Богдан Стельмах

Н а в с і б і ч — навкруги.

ЩЕДРІВКА

Українська народна пісня

Прийшли щедрувати до вашої хати.
Щедрий вечір! Добрий вечір!
Тут живе господар — багатства володар.
Щедрий вечір! Добрий вечір!
А його багатство — золоті руки.
Щедрий вечір, добрий вечір!
А його потіха* — хороші діти.
Щедрий вечір, добрий вечір!

Потіха — тут: радість.

Які побажання висловлено в авторській і народній щедрівках? Чим вони подібні?

З яким настроєм та з якою силою голосу слід читати щедрівки?

Поміркуй, у чому виявляється щедрість різдвяного вечора.

Вивчи одну з щедрівок напам'ять, привітай нею своїх рідних, друзів.

Бажаю тобі і твоїм друзям веселих новорічних свят!

Пригадайте, поміркуйте

• Як ви зрозуміли назву розділу? З яких тем він складається? Яка з них видалась вам найцікавішою? Чим саме?

• Про що пишуть поети Анатолій Костецький і Грицько Бойко? Пригадайте назви їхніх віршів.

- Які думки і почуття викликали у вас оповідання Василя Сухомлинського?
- Які нові слова, вирази, прислів'я вам запам'яталися?
- Які з прочитаних творів гумористичні, а які — науково-популярні? Хто їх автори?
- Обміняйтеся думками: як готуватися до виразного читання твору.

Підготуйтеся до підсумкового уроку за «Читанкою»

- Перегляньте зміст «Читанки». Яким розділом вона розпочинається? Які «бібліотечні» слова ви запам'ятали?
- Який розділ найбільший за обсягом? Чим цікава книга Природи? Які автори відкрили вам її красу?
- Пригадайте, де вміщено слова *Це було за царя Горошка, коли людей було трошки*. Твори яких жанрів є у цьому розділі?
- Яку книгу називають Вічною?
- Розкажіть, чим літературні казки відрізняються від народних. Назвіть авторів казок, вміщених у «Читанці».
- У яких віршах йдеться про дружбу? Хто їх написав?
- Які твори вам сподобались найбільше? Чим саме?
- Які картини запам'яталися? Які художники їх створили?
- Проведіть конкурс на кращого знавця прислів'їв і загадок.

ВІДГАДКИ ДО ЗАГАДОК

С. 8. Книга. Книга.

С. 37—38. Наперсток. Бурулька. Річка. Місяць і зорі. Ніч. Блискавка. Вітер. Дощ. Картопля. У хвойному. Риби. Ко-мар.

С. 38. Рік, місяці, тижні, дні тижня.

КОРОТКИЙ СЛОВНИЧОК ЧИТАЧА

Абза́ц — 1) відступ управо у першому рядку рукописного чи друкованого тексту; 2) частина тексту між двома відступами.

Абоне́нт — відділ у бібліотеці, де читачам видають книги додому.

Акріві́рш — вірш, у якому перші літери рядків утворюють слово або речення.

Анота́ція — короткий опис книги.

Ба́йка — невеликий, найчастіше віршований твір повчального змісту. У байка́х в образах тварин, рослин, різних предметів зображено людей. Автора байок називають **байкаре́м**.

Бібліоте́ка — 1) зібрання книг; 2) заклад, що видає книги для читання, а також приміщення, де розміщено такий заклад. Слово грецького походження: *бібліо* — «книга», *тека* — «сховище».

Ві́рш — короткий поетичний твір, поділений на рядки, які римуються.

Га́зета — видання, яке друкується раз на тиждень або частіше для повідомлення поточної інформації.

Гумористі́чні твори — твори, у яких доброзичливо, необразливо описано смішні випадки з життя людей або тварин.

Діа́лог — розмова, яку ведуть дві особи.

Довідник — книга, у якій зібрано короткі точні відомості з певної галузі знань.

Друкáрня — підприємство, де виготовляють різну друковану продукцію (книги, журнали, газети тощо).

Енциклопéдія — видання, яке містить найістотніші відомості з усіх галузей знань чи будь-якої однієї.

Журна́л — видання, присвячене різним галузям знань або адресоване читачам певного віку, яке друкується раз на місяць або частіше. В Україні для дітей виходять журнали «Барвінок», «Джміль», «Соняшник», «Пізнайко», «Малятко», «Паросток» та ін.

Зага́дка — короткий опис істот, предметів, явищ, які треба впізнати, відгадати. Загадка спонукає побачити характерні ознаки істоти, предмета, явища.

Заго́ловок — назва твору, розділу, теми.

Зміст — 1) те, про що розповідається у творі; 2) перелік розділів, тем, назв творів, які є у книзі, із зазначенням сторінок.

Ілюстра́ція — наочне відображення художником змісту твору (малюнки, схеми).

Ка́зка — народний або літературний (авторський) твір про вигадані, часто фантастичні події.

Казка́р — особа, яка складає казки.

Кни́га — з'єднані в одне ціле друковані або рукописні аркуші.

Картоте́ка — зібрання карток з назвами творів і прізвищами авторів.

Катало́г — перелік творів, які є в бібліотеці, складений у певному порядку (за алфавітом, за темами).

Колиса́нка — колискова пісня.

Ко́ло чита́ння — 1) книги, журнали, газети, які читає особа; 2) твори на певну тему.

Легенда — твір-переказ про події, факти, людей, оповитий казковістю, фантастикою.

Міф — стародавня оповідь про виникнення світу, богів, фантастичних істот, людей, чудеса.

Науково-популярне оповідання — пізнавальний твір, у якому доступно розповідається про досягнення науки, техніки, культури.

Небилиця — твір, у якому описано те, чого у житті не буває.

Обкладинка — покриття книги переважно з паперу, яке тримає і захищає сторінки книги. На обкладинці вміщено найважливіші відомості про книгу (автор, назва, видавництво).

Оповідання — невеликий за розміром розповідний художній твір, здебільшого про одну чи кілька подій у житті людей, тварин.

Палітурка — тверда обкладинка книги (з картону, тканини, шкіри).

Переказ — усне оповідання про визначні події, знаменитих людей.

Підручник — навчальна книга.

Пісня — словесно-музичний твір, призначений для співу (вірш, покладений на музику). Є пісні народні й літературні.

Порівняння — художній засіб, що полягає у зіставленні одного предмета або явища з іншим для того, щоб глибше розкрити, яскравіше змалювати його.

Прислів'я — короткі влучні народні вислови повчального характеру, часто римовані.

Псевдонім — вигадане ім'я або прізвище, яким користується письменник замість справжнього власного прізвища.

Ріма — співзвучне закінчення слів у віршованих рядках.

Скоромівка — жартівливий вислів, складений із важких для швидкої вимови слів.

Титульна сторінка — перша сторінка книги, на якій зазначено: прізвище автора, назва книги, місто, рік видання, видавництво. Слово *титул* походить з латинської мови і означає — «назва».

Форзац — аркуш паперу, який з'єднує основну частину книги з обкладинкою.

Шрифт — форма написання літер, цифр.

Хрестоматія — книга для читання, у якій зібрано тексти з певного предмета чи теми.

З М І С Т

РОСТИ КНИГОЛЮБОМ!

До школи. <i>Микола Сингаївський</i>	6
Які книги ти читаєш?	6
З чого складається книга?	8
Хто створює книгу?	9
Як читають книги?	10
Як читати «Читанку»?	10
Розумні і вірні друзі. <i>За Костянтином Паустовським</i>	11
Завітай до бібліотеки!	14
Суперечка двох книг. <i>Василь Сухомлинський</i>	15
Цікаво знати!	16
Твоя бібліотечка. <i>За Олександром Єфімовим</i>	16
Про книжку. <i>Нузет Умеров</i>	18
Пісенька юних читачів. <i>Сергій Михалков</i>	19
Золота хвилина. <i>Марія Чепурна</i>	19

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Побутові казки	22
Мудра дівчина. <i>Українська народна казка</i>	22
Притчі	28
Без труда нема плода. <i>Народна притча</i>	28
У пригоді. <i>Народна притча</i> . <i>Записала Олена Пчілка</i>	28
Батькові поради. <i>Народна притча</i>	29
Легенди	30
Звідки пішло прізвище та ім'я Богдана Хмельницького. <i>Народна легенда</i>	30
Народні пісні	32
Стоїть явір над водою. <i>Українська народна пісня</i>	32
Котився віночок по полю. <i>Українська народна пісня</i>	33
Ой співаночки мої. <i>Українська народна пісня</i>	34
Народні усмішки	34
Син та мати	35
Швачка	35
Напування	35
Прислів'я та приказки	35
Скоромовки	36
Загадки	37

БІБЛІЙНІ ЛЕГЕНДИ

Вавилонська вежа	40
Каїн і Авель	43
Чому людина не знає, доки живе	45

СТОРІНКИ З КНИГИ ПРИРОДИ

ЯК НЕ ЛЮБИТЬ ТОЙ КРАЙ

Як не любить той край... <i>Володимир Сосюра</i>	48
Рідні краєвиди. <i>Дмитро Чередниченко</i>	48
Дрімають села... <i>Іван Франко</i>	51

Андрій Малишко

Яблука	52
Здивовані квіти. <i>Ліна Костенко</i>	54
Заворожений сад. <i>Катерина Перелісна</i>	54
Дощик. <i>Андрій Малишко</i>	55
Дрібний дощик. <i>Юрій Ярмиш</i>	56
Акровірш. <i>Василь Довжик</i>	57
Акровірш. <i>Микола Романченко</i>	57
Камінь. <i>Василь Сухомлинський</i>	57

Олександр Олесь

Згадую: так я в дитинстві любив... ..	59
Степ	59
Розмова з другом. <i>Максим Рильський</i>	61
Зимовий ранок. <i>Максим Рильський</i>	62
Лісова книга. <i>Леонід Полтава</i>	63
Три лижні. <i>Вадим Скомаровський</i>	64
Лист до птахів. <i>Анатолій Костецький</i>	64

ЦІКАВІ ПРИГОДИ БРАТІВ НАШИХ МЕНШИХ

Микола Грубляїні

Пустуни на пароплаві. <i>Уривки</i>	66
---	----

Олександр Копиленко

Кріт-неборака	72
---------------------	----

Григір Тютюнник

Ласочка	75
---------------	----

Михайло Слабошпицький

Чудасія на балконі	78
--------------------------	----

Друзі. <i>Валентина Юрченко</i>	82
---------------------------------------	----

ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

Казка, друзі, — не на сміх ... <i>Валентин Бичко</i>	86
Лисичка-кума. <i>Іван Франко</i>	86
Біда навчить. <i>Леся Українка</i>	90
Хлопчик Валь. <i>Михайло Слабошпицький</i>	96
Жевжик. <i>Всеволод Нестайко</i>	99
Як Солов'ятко вскочило у біду. <i>Юрій Ярмиш</i>	103

СВІТ ДИТИНСТВА

А ДРУЖИТИ ТРЕБА ВМІТИ!

Буває все... <i>Анатолій Костецький</i>	108
Краще — з друзями разом! <i>Анатолій Костецький</i>	109
Словник Славка. <i>Анатолій Костецький</i>	111
Як Павлик списав у Зіни задачу. <i>Василь Сухомлинський</i>	112
Найкраща лінійка. <i>Василь Сухомлинський</i>	113

Веселі вірші

Базіка. <i>Оксана Сенатович</i>	114
Виступайченко. <i>Грицько Бойко</i>	115
Обіцяльник. <i>Грицько Бойко</i>	116
Мирилки. <i>Варвара Гринько</i>	116
Казка про друга. <i>Марія Чумарна</i>	117
Ми розбили склянку з чаєм. <i>Оксана Сенатович</i>	122

ПРИГОДИ І ЗАХОПЛЕННЯ ТВОЇХ РОВЕСНИКІВ

Паличка-рятівниця. <i>Юрій Ярмиш</i>	123
Чорна кішка, або магічне число «сім». <i>Валентин Чемерис</i>	128
Я і мій телевізор. За <i>Віктором Кавою</i>	131
Як Миколка став хоробрим. <i>Василь Сухомлинський</i>	135

Веселе слово

Однаково думають	136
Куди поспішати	136
Що було до телевізора?	136
Хто чим хвалиться. <i>Грицько Бойко</i>	136
Малюю сонце. <i>Петро Бондарчук</i>	138

Остап Вишня

Веселі артисти. За <i>Остапом Вишнею</i>	139
Зимовий вечір. <i>Лідія Компанієць</i>	144
«Канікули! Канікули! Веселая пора!» За <i>Аллою Коваль</i>	144
Що розповіли маски... <i>Ігор Січовик</i>	147
Новорічна пригода. <i>Анатолій Качан</i>	149
Що нас жде в Новому році? <i>Наталя Забіла</i>	149
Щедрий вечір. <i>Богдан Стельмах</i>	150
Щедрівка. <i>Українська народна пісня</i>	151
Відгадки до загадок	152
Короткий словничок читача	153